

P

489

[42]. 1997

6 7 21.596/1997

V S E B I N A

U V O D N I K

<i>Ivana Leskovec</i>	Mestni muzej Idrija, Evropski muzej leta	2
-----------------------	--	---

D O G A J A N J A

<i>Marko Cigale</i>	Zapiranje idrijskega rudnika	8
<i>Marko Cigale</i>	Proizvodnja rude in metala od leta 1490 do 1995	17
<i>Bojan Režun</i>	Raziskave, študije in izvedba injektirnih del v Rudniku živega srebra	20
<i>Cveto Koder</i>	Idejna rešitev ureditvenega načrta UTA	27

NARAVNE ZNAMENITOSTI

<i>Urška Mavri, Mihael J. Toman</i>	Ekološke značilnosti Divjega jezera	36
-------------------------------------	---	----

L I T E R A T U R A

<i>Marija Cigale</i>	Čisto običajna zgodba	44
----------------------	-----------------------------	----

L I K O V N E P R I L O G E

	Olga Kolenc	52
--	-------------------	----

M N E N J A

I Z Z G O D O V I N E

<i>John Russell, prevod Metka Petrič</i>	Idrija, Kranjska	58
<i>Jože Čar</i>	Nekaj opomb o Johnu Russellu in njegovem obisku v Idriji	70
<i>Anita Vidic Grah</i>	Prenova stavbe Kosovelova 8 ali moja zgodba o Švici	73
<i>Bogo Boškovič</i>	Ob obnovi Švice	81
<i>Nande Rupnik</i>	Barvno okno v prenovljeni Švici	86
<i>Janez Kavčič</i>	Ponovno odkritje spominske plošče J. A. Scopoliju	88
<i>Slavica Pavlič</i>	Kratek opis Godoviča	91

P R E D S T A V I T V E

<i>Lidija Kleindienst</i>	Nekje v nekem kotičku svojih src smo še vedno vsi učenci	97
<i>Janez Kavčič</i>	Rekvjem v lesu in barvitost krajine	101
<i>Sandi Sitar, Peter Svetik</i>	Spodnja Idrija Janeza Kavčiča	105
<i>Jože Janež</i>	Branja	108

S P O M I N I

<i>Fanči Gostiša</i>	Spomini na očeta	110
<i>Ludvik Kovačič</i>	Kratek zapis o reševanju arhiva prve slovenske realke v Idriji in nekaj dogodkov v septembru 1943	114
<i>Ivica Kavčič, Janez Kavčič</i>	Idrijski slikarki Fanči Gostiševi v spomin	116

A V T O R J I V T E J Š T E V I L K I

IVANA LESKOVEC

Mestni muzej
Idrija –
Evropski
muzej
leta

LUIGI MICHELETTI
AWARD 1997

NAGRADA LUIGI MICHELETTI
ZA NAJBOLJŠI EVROPSKI MUZEJ
TEHNIŠKE DEDIŠČINE V LETU 1997

Prav je, da prvo številko letošnjih Idrijskih razgledov simbolično posvetimo Mestnemu muzeju Idrija oziroma nagradi, ki jo je za svoje delo pred kratkim prejel.

Forum EMYA (European Museum of the Year Award), ki deluje pod okriljem Sveta Evrope in ima sedež v Bristolu v Angliji, namreč že 20 let

*Eminentna nagrada,
nagrada
Luigi Micheletti 1997*

OCENJEVALEC ZA EVROPSKI MUZEJ
LETA WIM VAN DER WEIDEN V
IDRIJSKEM MUZEJU 27. OKTOBRA 1996

redno razpisuje natečaj za najboljši evropski muzej leta. Slovenci oz. slovenski muzeji se ga udeležujejo od leta 1989. Deset udeležencev, deset nominirancev, eno priznanje in dve nagradi je bera, ki so jo pobrali v teh osmih letih. Idrija se lahko pohvali, da v tem kontekstu zavzema svojevrstno mesto. Kar dve leti zapovrstjo je bila med sodelujočimi, obkraj uspešna in opazna. Leta 1996 se je med nominirance EMYA uvrstil turistični rudnik Antonijev rov, letos pa se je za najvišjo nagrado potegoval Mestni muzej Idrija in jo tudi prejel.

To v konkurenci številnih evropskih muzejev ni bilo preprosto. Lahko pa rečemo, da so ocenjevalci vedeli, komu jo podeljujejo. V preteklih dveh letih so namreč kar trije evropsko znani muzejski strokovnjaki in člani žirije EMYA obiskali Idrijo in vsi trije tudi naš muzej. To so bili g. Masimo Negri – industrijski arheolog, g. Keneth Hudson – starosta evropskega muzejskega združenja in njegov predsednik ter g. Wiem Van der Weiden – direktor nacionalnega naravoslovnega muzeja v Leidnu na Nizozemskem. Videli so in imeli priložnost začutiti, da mesto kljub zaprtju rudnika ne izumira, ampak živi naprej in ustvarja.

In kaj smo ob tem povedali in pokazali?

Najpomembnejši je bil za nas seveda prihod uradnega ocenjevalca EMYA in člana žirije g. Wiema Van der Weidna. Obiskal nas je 25. oktobra 1996 in se pri nas zadržal en dan.

TAJA ČEPIČ IN IVANA LESKOVEC
V FRANJI 27. OKTOBRA 1996

Današnja podoba muzeja je rezultat več kot štiridesetletnega dela. V vsem tem obdobju so bila leta ali trenutki, ko so se sprejemale temeljne odločitve, ki so vplivale na naš razvoj.

V začetku 50. let so v mestu sprejeli sklep, da na grajsko dvorišče postavijo stare rudniške stroje, ki danes tvorijo jedro tehniškega oddelka v jašku Frančiške in so nekateri med njimi velika redkost. Lahko bi bili končali tudi na odpadu za staro železo.

Ena takih je bila tudi odločitev o rešitvi idrijske kamšti, ki ji je grozilo, da se bo podrla zaradi pritiskov drsečega se hriba za njo. S preprosto, elegantno, a smelo odločitvijo strokovnjakov – zunanjih sodelavcev muzeja se je prerezalo povezavo med stavbo in hribino in idrijska kamšt se danes ponovno vrti.

Pred skoraj 10 leti pa se je v okviru praznovanja 500-letnice rudnika in mesta Idrije začelo z velikopotezno obnovo idrijskega gradu in tudi drugih objektov v mestu. Obenem smo istočasno uspeli rešiti in v izredno kratkem času obnoviti Partizansko bolnišnico Franjo, ki jo je januarja 1989 prizadela naravna nesreča. Ogromen kamninski plaz je zasul dostopno pot, porušil in poškodoval prve barake, soteski pa je grozil potop.

Skupno tako Mestni muzej Idrija danes skrbi za ohranjanje in prezentacijo 13 različnih objektov naravne in kulturne dediščine na območju idrijsko-cerkljanske regije: grad Gewerkenegg, kamšt, klavže na Idrijci, Belci in Kanomljici, tehniški muzej v jašku Frančiške, rudarska hiša, Divje jezero, Partizanska tiskarna Slovenija, magazin z Galerijo, Partizanska bolnišnica Franja in Bevkova domačija v Zakojci. Njihov pomen presega regionalne in državne okvire in posega v evropski prostor.

ANNA MICHELETTI, DARKO VILER IN
JANEZ KAVČIČ OB PODELITVI NAGRADE

Lokalna zgodovina Cerkljanske pa je predstavljena v posebnem muzejskem oddelku v Cerknem.

Grad Gewerkenegg, kjer je sedež Mestnega muzeja Idrija, ima danes popolnoma prenovljeno zunanjo podobo. Vendar ni le arhitektonsko in likovno urejen, ampak predvsem revitaliziran. Poleg nas je v njem še glasbena šola, bistven življenjski utrip pa mu dajejo številni obiskovalci razstav in različnih priložnostnih prireditev, ki potekajo v organizaciji Mestnega muzeja (ciklusi predavanj Muzejski večeri, predstavitve knjig in publikacij, ki jih tudi sami izdajamo – Idrijski razgledi, otvoritve občasnih razstav in gledališko-glasbene prireditve na prostem pod imenom Grajski večeri).

Na tem mestu je vsekakor treba posebej omeniti stalno muzejsko razstavo, s katero smo se prijavi na razpis za naslov Evropski muzej leta. Razstavo z naslovom Pet stoletij rudnika živega srebra in mesta Idrije smo odprli 6. aprila 1995. leta. Razprostira se na 800 m² površine v prvem nadstropju grajskega poslopja. V njej predstavljamo zgodovino Idrije, ki je tesno povezana z razvojem rudnika. Dobršen del razstave namenjamo predstavitvi geološke podobe ozemlja, na katerem je ta edinstveni rudnik nastal, prikazani so najstarejši dokumenti, ki pričajo o Idriji, stare in sodobne upodobitve mesta in njegov razvoj. Nanizali smo celo plejado znamenitih osebnosti, ki so se v Idriji rodile ali pa tu živele, saj vemo, da je Idrija v preteklosti privabljala številne znanstvenike in potopisce, prikazan je tehnološki postopek predelave živosrebrove rude in pridobivanja cinobra, gozdarstvo in plavljenje lesa, ki se je razvijalo v tesni povezavi z rudnikom, ter razvoj šolstva in družabno ter društveno življenje.

Biser te razstave je prav gotovo živosrebrni stolp, ki simbolizira spust v jamo, na dnu katere se skriva zaklad. Zaklad v obliki živosrebrne kocke, ki jo kot repliko prodajamo tudi v naši muzejski trgovini.

Omenjena razstava je rezultat znanja in dela vseh muzejskih strokovnih delavcev, na čelu z zgodovinarjem Janezom Kavčičem in pod vodstvom še takratnega ravnatelja, mojega predhodnika, g. Sama Bevka. Pri mnogih poglavjih so nam pomagali zunanji sodelavci, strokovnjaki za posamezna področja – geologi, gozdarji, kemiki idr. Oblikovno je razstavo zasnovala arhitektka Heda Petrič Moravec, sicer tudi naša stalna sodelavka.

To pa seveda ni edina razstava v našem muzeju. Omeniti moram spominski sobi Franceta Bevka in dr. Aleša Beblerja, donacijo slik, življenje idrijskega rudarja, predvsem pa razstavo znanih idrijskih klekljanih čipk, s katero smo v preteklem letu gostovali v več evropskih državah.

Ob lepih in sodobnih postavitvah so seveda pomembni tudi obiskovalci. Naša velika skrb je namenjena prav delu z njimi. Vsak, ki prestopi prag

naše ustanove, je deležen te skrbi. Naša vrata so odprta 365 dni v letu in zato si upamo reči, da nismo okostenel muzej zaprašenih predmetov. Tudi podatek, da naše objekte letno obišeče okrog 60.000 obiskovalcev, priča o tem.

Visoka nagrada evropske muzejske organizacije EMYA za leto 1997, ki nam je bila dodeljena, je priznanje nam, ki delamo v tem muzeju, in vsem našim predhodnikom, ki so skozi več desetletij gradili in ustvarjali podobo muzeja. Je pa tudi velika obveza za delo vnaprej.

Nagrada je dokaz o pravilni usmerjenosti državne kulturne politike, da financira ne le osrednje nacionalne muzejske hiše v Ljubljani, ampak tudi obrobne – pokrajinske, regionalne, mestne muzeje po Sloveniji. Njen denar je v naših ustanovah oplemeniten z enakovrednim vložkom lokalne skupnosti in delovnih organizacij, predvsem pa z veliko mero entuziazma nas delavcev.

Sporočilo našega muzeja evropskim strokovnjakom je torej bilo: Duša muzeja niso predmeti, ampak smo ljudje

NAGRAJENCI V LAUSANNI 19. APRILA 1997

MARKO CIGALE

Zapiranje idrijskega rudnika

ZAPIHOVALNI KOTLIČEK

Uvod

Nizke cene na svetovnem trgu so onemogočile normalno poslovanje rudnika, zato je bila v letu 1977 sprejeta odločitev o začasnem prenehanju proizvodnje in v letu 1986 o popolnem zaprtju Rudnika Idrija.

Popolna in trajna ustavitev rudarjenja zahteva strokovno zaprtje vseh jamskih objektov. Da bi preprečili škodo na površini in zagotovili prebivalcem mesta Idrije varnost, smo pred dokončno potopitvijo jame predvideli zasutje večine rogov in utrditev zasipov.

Na osnovi te odločitve je bil 24. septembra 1987 sprejet Zakon o preprečevanju posledic rudarjenja v RŽS Idrija (Ur. list SRS, št. 37/87). Na podlagi študije *Možnosti za nadaljnji razvoj Rudnika živega srebra Idrija*, ki jo je v letu 1987 izdelal Inštitut za ekonomska raziskovanja Ljubljana, in študije *Idejne rešitve za popolno in trajno ustavitev proizvodnje v Rudniku živega srebra Idrija*, ki jo je v letu 1987 izdelal Rudarski inštitut Ljubljana, je Rudnik živega srebra Idrija v letu 1988 izdelal dolgoročni program postopnega, popolnega in trajnega zapiranja Rudnika živega srebra Idrija.

Osnovno izhodišče pri pripravi programa je bilo, da so premiki površine posledica posedanja zaradi rudarjenja in da je za preprečitev nadaljnjega premikanja površine nujna sanacija in konsolidacija jame.

Dolgoročni program je bil izdelan na podlagi takratnega poznavanja jame, stabilnosti razmer na območju rudišča in splošne rudniške problematike, vezane na zapiralna dela. Izvajanje zapiralnih del spremlja obsežen program raziskav in meritev, ki smo ga v letu 1988 združili v raziskovalni projekt *Vpliv zapiralnih del in potopitve idrijske jame na stabilnostne in hidrološke razmere na območju Idrije in bližnje okolice*.

Dosedanji rezultati zapiralnih del in raziskav, ki jih izvajamo v sklopu programa zapiranja, kažejo, da je bil koncept zapiranja rudnika v osnovi pravilno izbran. Izvajanje zapiralnega programa pa je potrebno sproti prilagajati doseženim rezultatom.

Zapiralna in utrjevalna dela so zelo obsežna. Dela po programu so se pričela v letu 1988 in bodo končana šele v letu 2006.

Pregled opravljenih del v letih 1988 do 1996

Način premikov površine kot posledica rudarjenja ob sprejemu programa še ni bil v celoti poznan. Na podlagi maloštevilnih jamomersko-geodetskih podatkov in podrobnega poznavanja rudarsko-geoloških razmer v idrijski jami smo predvideli, da so površinski premiki posledica posedanja zasipov v jami. Posedanje terena pa posredno povzroča oblikovanje površinskih plazov zaradi neugodnih geoloških razmer.

Glede na geološko zgradbo in obseg rudarjenja smo v pogledu zapiralnih del jamo ločili na spodnji in zgornji del. Spodnji del je v trdnih sedimentnih kamninah. Za ta del jame nismo predvideli posebnih utrjevalnih del, razen zapolnjevanje in zapiranje glavnih jaškov. Zgornji del jame je v geološkem in rudarskem pogledu veliko bolj zapleten. Dolgoletno in intenzivno odkopavanje v tem delu rudišča povzroča posedke in drsenje površine. Zato smo v zgornjem delu rudišča predvideli v okviru zapiralnih del izvedbo utrjevalnih del in konsolidacijskega odkopavanja.

V okviru utrjevalnih del smo se odločili za zasutje vseh jamskih prog v permokarbonskem skrilavcu, zasutje vseh jaškov v zgornjem delu jame, utrjevanje še ne stisnjenih zasipov z vtiskovanjem posebne strjevalne mase (injektiranje), zapolnjevanje praznih prostorov nad zasipi in injektiranje porušeni hribinskih stebrov med odkopi. Z načrtovanim konsolidacijskim odkopavanjem določenih rudnih teles v permokarbonskem skrilavcu smo želeli spremeniti smer deformacijskega polja in s tem zmanjšati možnost drsenja oziroma plazanja površine.

Vzporedno s pričetkom izvajanja zapiralnih del smo predvideli še raziskave, opazovanja in meritve, ki služijo za sprotne prilagajanje zapiralnega programa novim spoznanjem.

Po dolgoročnem programu naj bi potekala dela postopno, in to od XV. obzorja proti površini. Pred dokončnim zaprtjem je potrebo demontirati vso opremo. V oktobru 1988 smo zaprli vodna vrata na ljubevški prog, iz katere smo predhodno pobrali vso opremo. V naslednjih letih smo postopoma pobrali vso opremo in naprave iz XV., XIV., XIII. in XII. obzorja. Vse slepe jaške na tem področju smo zasuli z jamsko jalovino. V letu 1991 smo pričeli z izdelavo novega črpališča na XI. obzorju. Ko je bilo črpališče zgrajeno, smo opustili in likvidirali glavno črpališče na XIV. obzorju in zaprli jašek Delo med XV. in XI. obzorjem. V začetku oktobra 1992 smo tudi dejansko ustavili zadnjo črpalko na XIV. obzorju in s tem se je pričelo postopno potapljanje idrijskega rudnika. Kot predvideva dolgoročni program, smo jašek Delo zasuli do XI. obzorja s siromašnim betonom. Poleg opustitve vseh prog pod XI. obzorjem smo na tem območju zasuli 510 m jaškov in 261 m obzornih prog.

Utrjevanje nestrjenih zasipov in porušenih kamnin z injektiranjem je tehnično-tehnološko in tudi finančno zelo zahteven del zapiranja rudnika Idrija. V letu 1989 smo razpisali mednarodni natečaj za izdelavo načrtov izvedbe injektiranih del. Strokovna komisija za razpis in pregled prispelih ponudb je izbrala madžarsko projektantsko-izvajalsko organizacijo. V letu 1991 smo pričeli s poizkusnim injektiranjem na III. obzorju. Z raziskavami smo ugotovili, da je količina vtisnjene injektirane mase v različnih tipih zasipov in kamnin različna. Glede na rezultate smo preusmerili planirana injektirna dela predvsem v zapolnjevanje prostorov in porušenih kamenin nad odklopnimi polji. Pri poizkusnem injektiranju smo uporabljali zmes elektrofiltrskega pepela (44%), apna (6%) in vode (50%). S to zmesjo smo preseglj zahtevano trdnost (2 MPa). Med tem je prišlo do protestov zaradi uporabe rahlo radioaktivnega elektrofiltrskega pepela. Na javni predstavitvi rezultatov poskusnega utrjevanja, ki je bila konec leta 1993, je bilo Rudniku naloženo, da obdela tudi druge možnosti brez uporabe elektrofiltrskega pepela. Po obsežnih raziskavah smo predlagali spremembo recepture. Za injektiranje sedaj uporabljamo zmes dolomitne moke (40%), cementa (20%) in vode (40%); z uporabo kamene moke sicer dosežemo zahtevano trdnost, so pa stroški bistveno večji. Dolgoročni program iz leta 1986 zahteva

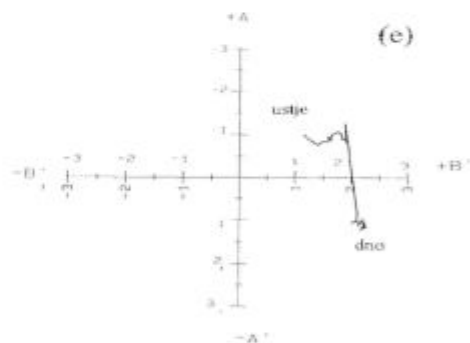
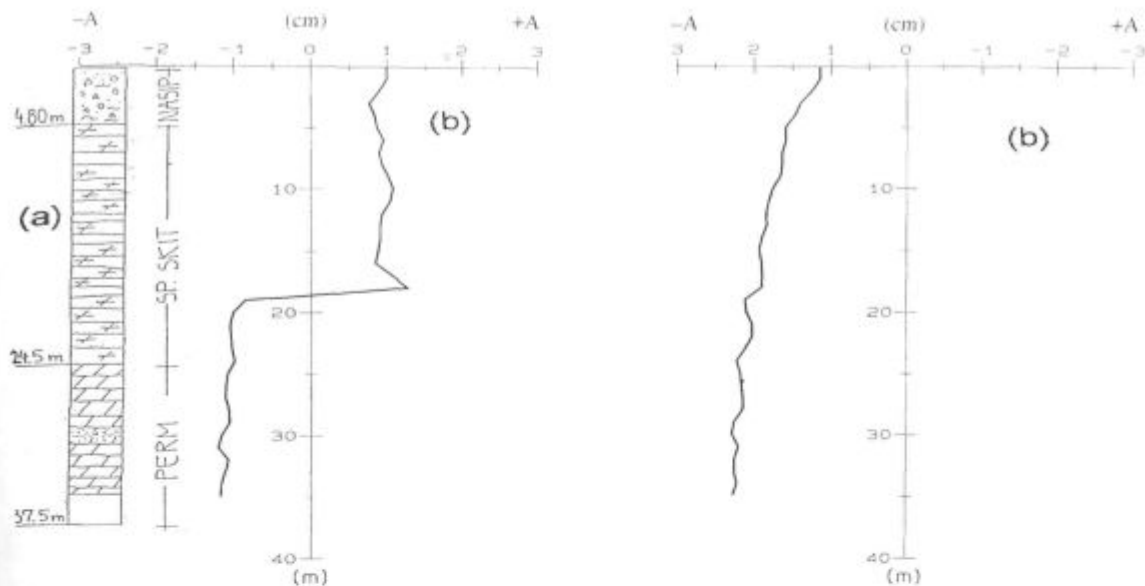
tudi odkopavanje nekaterih rudnih teles v karbonskem skrilavcu. Skupno smo v letih 1988–1995 na III. obzorju izkopali 90.044 ton rude, iz katere smo pridobili 185,2 ton Hg. Za zasip odkopanih jamskih prostorov smo porabili 28.545,8 m³ siromašnega betona.

Predvidena utrjevalna dela smo preverili tudi z računalniškim modeliranjem. Predvideli smo različna stanja oz. faze, ki so vplivale na spremembo napetostnih polj, in ugotavljali velikost in smer premikov na površini. Pokazalo se je, da bi bili premiki na površini dva do trikrat večji, če se ne izvedejo predlagana utrjevalna dela. Glede na ugotovitve je povsem nedvoumno, da je potrebno izvesti vsa predvidena dela v jami (zapolnjevanje jamskih prog in jaškov, praznih prostorov nad zasipi in delno injektiranje zasipov in poškodovanih stebrov med zasipi).

Da bi dobili jasnejšo prostorsko sliko premikanja območja, smo na območju z največjimi premiki izdelali 16 vrtin in jih opremili za merjenje premikov z inklinometri. Vrtine so bile izdelane postopoma v letih od 1989 do 1993. V vrtine so vgrajene posebne cevi s štirimi utori, kar nam omogoča meritve v dveh legah, tako da lahko ugotavljamo premike po smeri in velikosti. Premike merimo dvakrat letno. Izračunani letni premiki znašajo od nekaj milimetrov do 10 cm. Skupna dolžina teh vrtin je 1103 m (sl. 1).

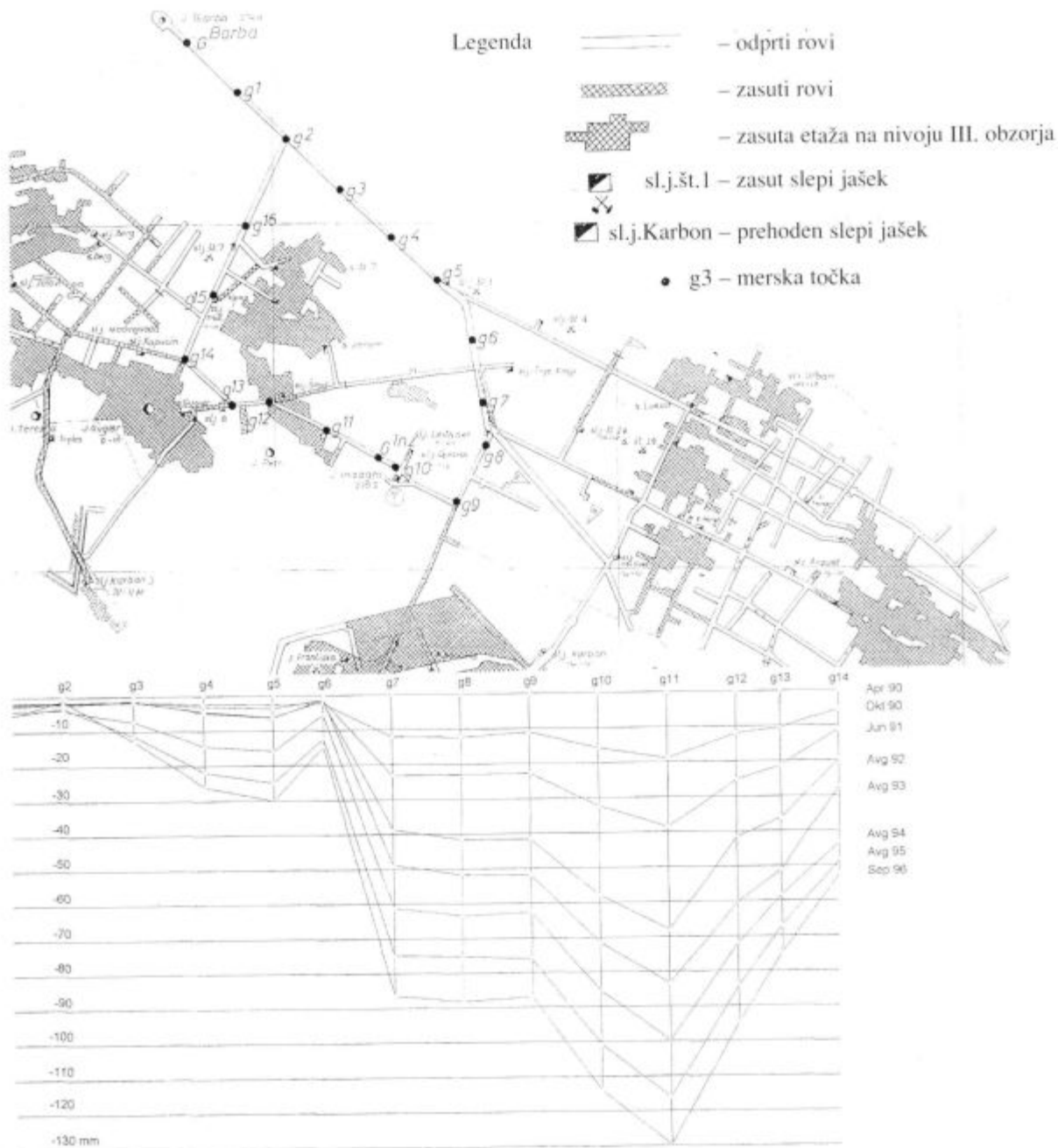
Ključnega pomena za razlago dogajanj v jami in na površini ter ocenjevanje uspešnosti utrjevalnih del so jamomersko-geodetske meritve. V ta namen se izvajajo meritve horizontalnih in vertikalnih premikov terena nad jamo in meritve vertikalnih premikov v jami (sl. 1 in 2).

Osnovna mreža za merjenje posedkov (vertikalnih premikov) je povezana z zanko grad–jašek Delo–grad, pri čemer je merska točka v idrijskem gradu upoštevana kot stabilno izhodišče vseh meritev. Intenzivnost posedanja je v zadnjih letih skoraj enakomerna. Največji posedki so izmerjeni na območju lesnega skladišča Barbare, in sicer 7,8 mm/leto, posedki na območju avtobusne postaje so 4,2 mm/leto, Mestnega trga 1,5 mm/leto, osnovne šole 3,5 mm/leto, Mejce 0,3 mm/leto in ob desnem bregu Idrije od 1,5 do

SLIKA 1: PRIKAZ REZULTATOV MERITEV INKLINOMETRSKE VRTINE G4
VRTINA G4 JE BILA IZDELANA NA PLATOJU LESNEGA SKLADIŠČA BARBARE IN JE GLOBOKA 37,5 M. LOKACIJA VRTINE JE OZNAČENA NA SLIKI 4, Z VRTINO SMO PREVRTALI NASIP IN SPODNJE SKITUSKE TER ZGORNJE PERMSKE DOLOMITE (SKICA (a)). V VRTINI SO MONTIRANE POSEBNE CEVI Z UTORI. SMERI UTOROV SO OZNAČENE S +A -A IN +B -B (SKICE (b) IN (e)). MERITVE SE IZVAJAJO DVAKRAT LETNO. MERI SE SMER IN ODKLON V VSAKEM METRU VRTINE. POSEBEN RAČUNALNIŠKI PROGRAM IZMERJENE PODATKE PRERAČUNA IN JIH IZRIŠE KOT DEFORMACIJO VRTINE

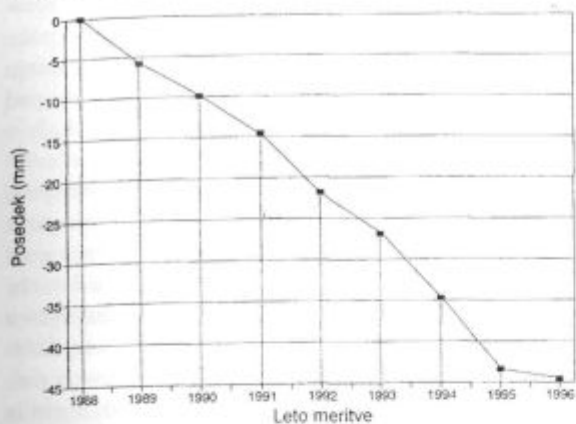
V PRIMERJAVI Z IZBRANO PREDHODNO MERITVIJO, V PRIMERU NA SLIKI KOT RAZLIKO MED 12. IN 17. MERITVIJO (SKICE (b)), NA SLIKI SO PRIKAZANI PREMIKI VRTINE V ČASU OD AVGUSTA 1994 DO OKTOBRA 1996. NA SKICI (e) JE PRIKAZANA PROJEKCIJA PREMIKA VRTINE OD USTJA DO DNA. POSEBEJ PA SO PRIKAZANI GEODETSKO IZMERJENI HORIZONTALNI PREMIKI USTJA VRTINE OD AVGUSTA 1992 DO OKTOBRA 1996 V PRIMERJAVI Z INKLINOMETRSKO IZMERJENIMI PREMIKI DNA VRTINE (SKICA d). PRIMERJAVA MED POSAMEZNIMI IZMERJENIMI PODATKI KAŽE, DA SE USTJE VRTINE PREMIKA DRUGAČE KOT DNO, KAR JE POSLEDICA PREMIKOV NA GLOBINI 19 M PO SMERI A (SKICA (a)).

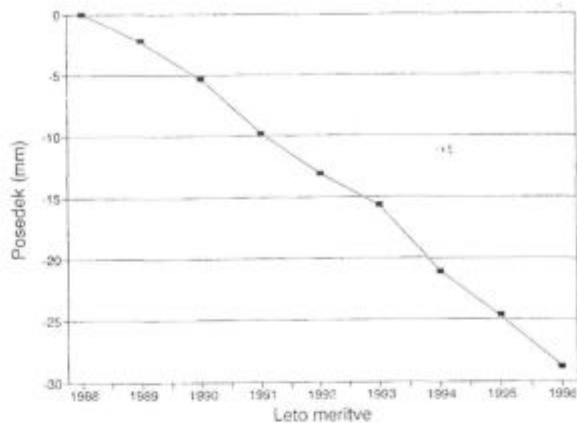
SLIKA 2: JAMOMERSKA KARTA III. OBZORJA Z VRISANIMI MERSKIMI TOČKAMI TER PRIKAZ POSEDKOV OD APRILA 1990 DO SEPTEMBRA 1996. IZ DIAGRAMA JE LEPO VIDNO, DA SO NAJVEČJI POSEDKI V BLIŽINI JAŠKA INZAGHI, KJER SO SE MERSKE TOČKE

V TEM OBDOBJU (77 MESECEV) POSEDLE ZA 13 CM. POSEDKI SO BILI NAJVEČJI OD JUNJA 1991 DO JUNJA 1992. V ZADNIH LETIH SE LE-TI ZMANJŠUJEJO.

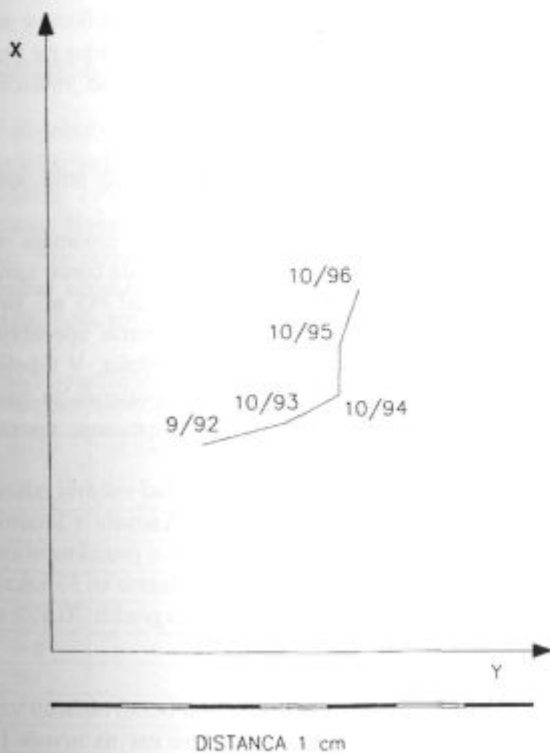
3 BARBARE

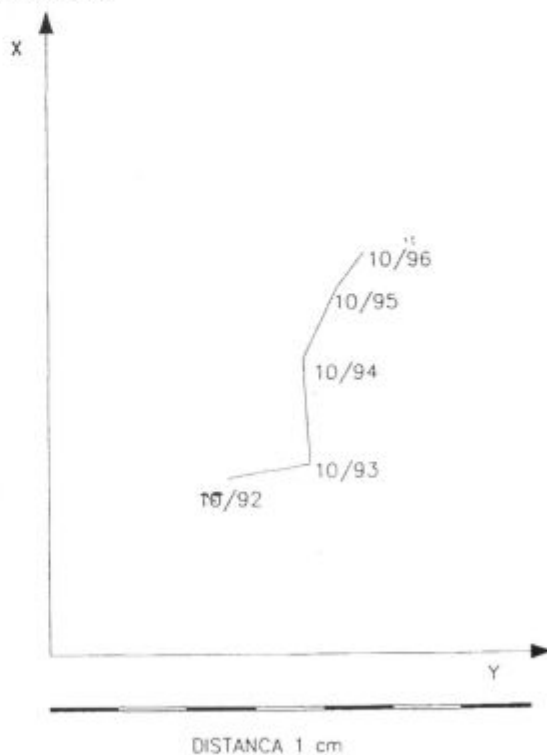
9 DELO

SEVER

SEVER

SLIKA 3: PRIKAZ VERTIKALNIH IN HORIZONTALNIH PREMIKOV TOČKE 3 (MERSKA TOČKA 3 JE LOCIRANA NA PLATOJU LESNEGA SKLADIŠČA BARBARE) IN 9 (MERSKA TOČKA 9 JE LOCIRANA PRED JAŠKOM DELO). VERTIKALNI PREMIKI SE MERIJO ŽE OD

LETA 1968. HORIZONTALNI PREMIKI PA ŠELE OD LETA 1992. PREMIKI SE V ZADNIH LETIH ZMANJUJEJO, KAR JE NAIZRAZITEJŠE PRI VERTIKALNIH PREMIKIH TOČKE 3.

2,3 mm/leto. Največji horizontalni premiki 21 mm so izmerjeni tik pod prelomom pri Poljancu, znašajo pa od 6,1 do 8 mm/leto (sl. 3).

Dvakrat letno so merjeni tudi horizontalni in vertikalni premiki vseh ustij inklinometriških vrtin. Posedki ustij znašajo od 1,2 do 6,1 mm.

Prav tako dvakrat letno merimo vertikalne premike točk v jami, in sicer na vseh dostopnih obzorjih (od I. obz. do XI. obz.).

Glede na prejšnja leta so se premiki v letu 1996 zmanjšali. To bi že lahko kazalo na postopno umirjanje terena nad rudiščem, kar je že posledica prenehanja odkopavanja v jami in že izvedenih utrjevalnih del.

Program predvidenih nadaljnjih del

Idrijski rudnik je v pretežni meri suh in brez večjih dotokov vode. Posledica zalitja jame bo, da se bodo sedaj suhi zasipi namočili. S tem se bo še poslabšala njihova nosilnost. Utrjevalna dela morajo zato biti izvedena tako, da ne bo prišlo do posedanja, tudi ko bomo jamo potopili. Kljub temu da bodo izvedena vsa predvidena dela, bo potrebno potopitev jame izvajati postopno in vseskozi opazovati vgrajene merilne naprave in morebitne premike hribin. Če bi z opazovanjem ugotovili spremembe, bi ustavili nadaljnje potapljanje jame.

Trenutno je jama potopljena do XI. obzorja. Dela bomo tudi v bodoče izvajali od spodaj navzgor. Izjemoma bomo že v letu 1998 pričeli z zapolnjevanjem praznih prostorov nad zasipi rudnega telesa Gugler. Odkopno polje Gugler leži približno 80 m pod površino, in sicer med lesnim skladiščem Barbare ter stanovanjskimi bloki v Lapajnetovi ulici. Ugotovljeno je, da je vpliv odkopnega polja zaradi obsežnih in deloma nezasutih odkopov in prostorske lege na dogajanje na površini zelo velik. Potapljanje jame nad XI. obzorjem bo možno šele, ko bodo izvedena vsa utrjevalna dela do nivoja IV. obzorja in bodo vgrajene sonde za opazovanje sprememb napetosti ter naprave za ugo-

tavljanje premikov. Po sedanjih načrtih bomo jamo v prvi fazi potopili do IX. obzorja. Predhodno bo zgrajeno novo črpališče na IV. obzorju v bližini jaška Borba. Projektirano bo tako, da bo omogočeno črpanje vode s potopnimi črpalkami tudi iz nivoja pod IX. obzorjem. Če opazovanja in meritve ne pokažejo sprememb, ki bi nastale zaradi potopitve jame do IX. obzorja, se lahko sprejme odločitev o potopitvi jame do VII. oziroma IV. obzorja. Potapljanje jame med VII. in IV. obzorjem je nevarno predvsem zaradi obsežnih zasipov v tem delu jame. Na nivoju IV. obzorja bomo prekinili potapljanje jame in nadaljevali z opazovanjem. Da preprečimo nadaljnje potapljanje jame nad IV. obzorjem, bo moralo na tem nivoju stalno obratovati črpališče, del jame med IV. obzorjem in površino pa bo potrebno stalno vzdrževati. V projektu so zato predvideni tudi objekti in naprave, ki jih bo potrebno stalno vzdrževati tudi po letu 2006. Prav tako predvidevamo nadaljevanje meritev premikov v nezaprtem delu jame in na površini, vse dokler ne bo z njimi dokazano, da se je premikanje nad rudiščem povsem umirilo.

Soglasno s programom bomo v naslednjih letih opravili:

- Zasipavanje odprtih prog in jaškov v celotnem območju nad XI. obzorjem. Planiramo, da bomo zasuli 20.512 m prog in vanje vgradili 120.785 m³ siromašnega betona. Za zasipavanje bomo uporabljali gramoz z dodatkom cementnega mleka. V tabeli 1 prikazujemo pregled količin, predvidenih za zasip po posameznih obzorjih. Za zasipavanje uporabljamo metodo pihanega zasipa.
- Zapolnjevanje praznih prostorov nad večjimi odkopnimi polji in injektiranje pretiranih kamnin v krovnini teh etaž. V okviru teh del, ki jih v projektu obravnavamo v poglavju injektiranje, bomo iz 37 lokacij izdelali 43.856 m vrtin in vanje vgradili 70.177 m³ injektirne mase.

Za zračenje jame nad IV. obzorjem bomo ohranili ventilatorsko postajo Pravica in zvezni rov na nivoju III. obzorja. Ventilatorska postaja na jašek Inzaghi se poruši, na jašek Pravica pa bo potrebno montirati nov manjši ventilator. Svež zrak bo vstopal po jašek št. 11, jašek Inzaghi in jašek Borba.

V letu 1994 je bil preurejen del rudnika na nivoju Antonijevega rova in 17. etaže, tako da omogoča vodenje turistov v ta del jame. Načrtujemo, da bo muzejsko-turistično dejavnost ter vzdrževanje preostalega dela jame po letu 2006 opravljala enotna firma.

V letu 1995 je Rudnik prenehal s proizvodnjo rude in s predelavo le-te v topilnici. Sprejeto je bilo stališče, da se ohrani separacijo in eno rotacijsko peč, ostale objekte pa poruši. Celotno območje bivše topilnice je potrebno ekološko sanirati. Že v letu 1996 je Kolektor na tem prostoru postavil proizvodno halo, ki jo bo v letu 1997 še razširil. Separacijo in eno izmed rotacijskih peči bomo ohranili in preuredili v muzej, v katerem bo z originalnimi predmeti in napravami ter z maketami predstavljena tehnologija predelave rude od začetkov do leta 1995.

Rudarska škoda

V dopolnitvi dolgoročnega programa preprečevanje posledic rudarjenja v Rudniku živega srebra Idrija za obdobje 1996–2006, ki ga je v letu 1995 izdelal Rudnik živega srebra Idrija in potrdila Vlada Republike Slovenije na svoji 164. seji, je tudi program obnove objektov na površini, ki so bili poškodovani zaradi rudarjenja. Pri pripravi programa smo upošte-

vali Elaborat ocene škode, ki je bil izdelan v letu 1992, finansirala pa ga je Krajevna skupnost Idrija. Rudarska škoda vključuje škodo na stanovanjskih hišah, poslovnih objektih in komunalni infrastrukturi. Celotno ocenjena škoda zaradi rudarjenja po cenah iz leta 1995 je bila nekaj manj kot 820 milijonov tolarjev (tab. 2). Škoda naj bi bila po sklepu Vlade izplačana v času zapiranja rudnika (do leta 2006). V programu za leto 1996 je bilo za odpravo posledic rudarjenja namenjenih 48.200.000,00 SIT. Na podlagi prijav na razpis je posebna komisija predlagala, da se omenjena sredstva dodelijo 18 upravičencem (slika 4).

Zaključek

Kljub petstoletni eksploataciji idrijsko rudišče še ni izčrpano. Cene na svetovnem trgu pa pri današnji tehnologiji onemogočajo ekonomsko proizvodnjo. Odločitev o dokončnem zaprtju rudnika je bila tako pravilna in edina možna. Rezultati dosedanjih zapiranih del kažejo, da je bil program pravilno zastavljen. Posebna kvaliteta zapiralnega programa je brez dvoma obsežen spremljevalni program raziskav, meritev in opazovanj. Na podlagi rezultatov opravljenih zapiranih del ter raziskav namreč program stalno prilagajamo dejanskemu stanju, kar zagotavlja optimalne rezultate ob minimalno vloženi sredstvih.

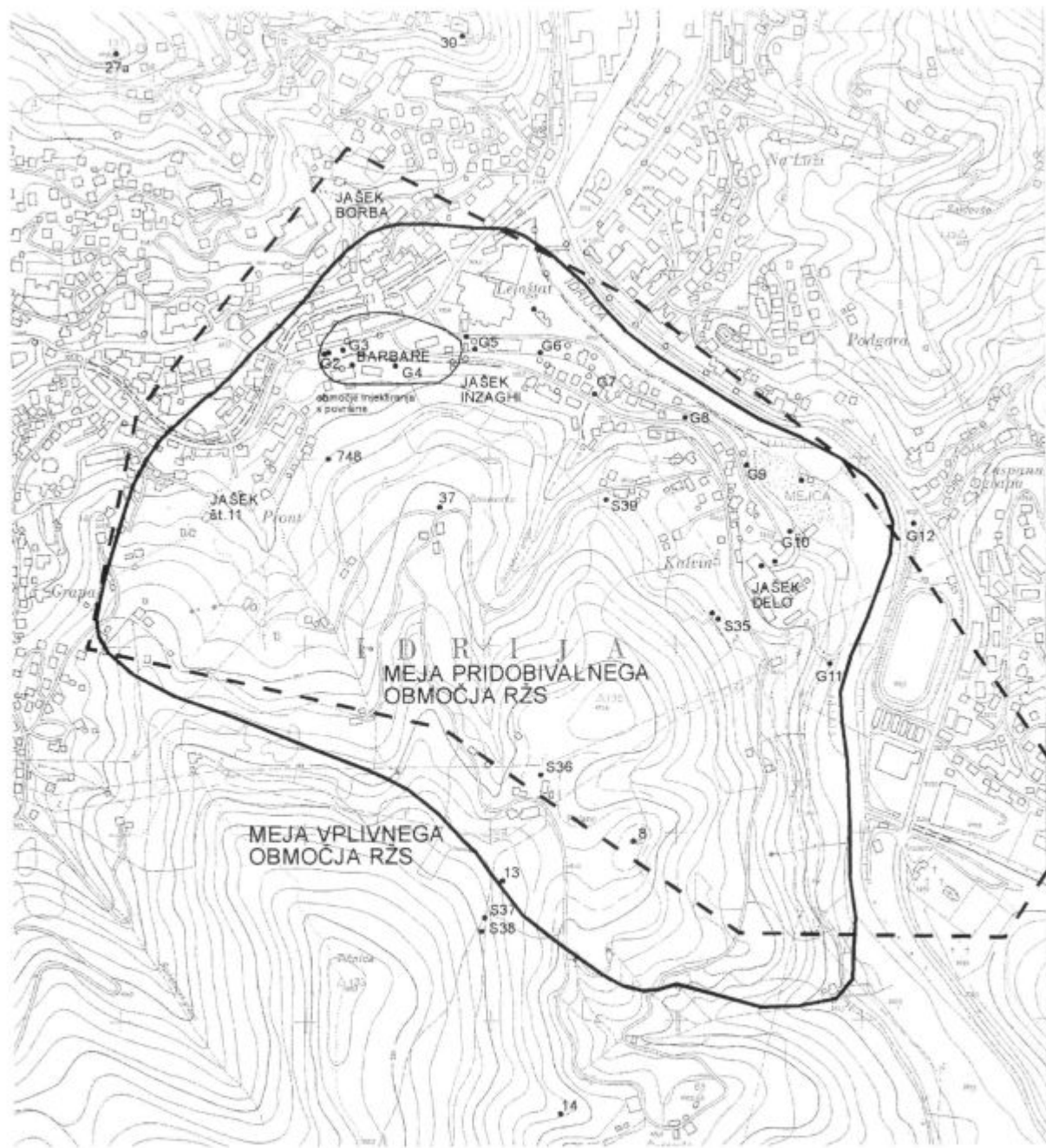
PREGLED PREDVIDENIH DEL ZA ZAPOLNJEVANJE PROG PO POSAMEZBNIH OBZORJIH

obzorje	št. lokacij	proge predvidene za zasip (m)	potrebna količina siromašnega betona (m ³)
XI	2	3,948	23,688
X	3	3,864	23,184
IX	3	1,218	7,308
VIII	0	378	2,268
VII	4	2,890	17,388
VI	2	1,726	10,080
IV	2	1,260	7,560
III	2	1,386	8,316
II	1	2,453	14,717
II med.	1	1,008	6,048
I	1	381	228
skupaj	21	20,512	120,785

VIRI
PROGRAMI IN POROČILA RUDNIKA ŽIVEGA SREBRA IDRJA.

RUDARSKA ŠKODA

vrsta objektov	število objektov	vrednost
stanovanjske hiše	51	297,657,520.00
poslovni objekti	13	128,824,460.00
podporni zidovi	29 območij	140,723,373.00
vodovodno omrežje	2,657 m	59,863,864.00
kanalizacijsko omrežje	1,244 m	39,859,344.00
ceste	11,148 m ²	54,617,461.00
parkirišča	1,200 m ²	8,011,985.00
pločniki	445 m	9,903,361.00
nepredvidena dela		78,064,210.00
skupaj		817,525,578.00

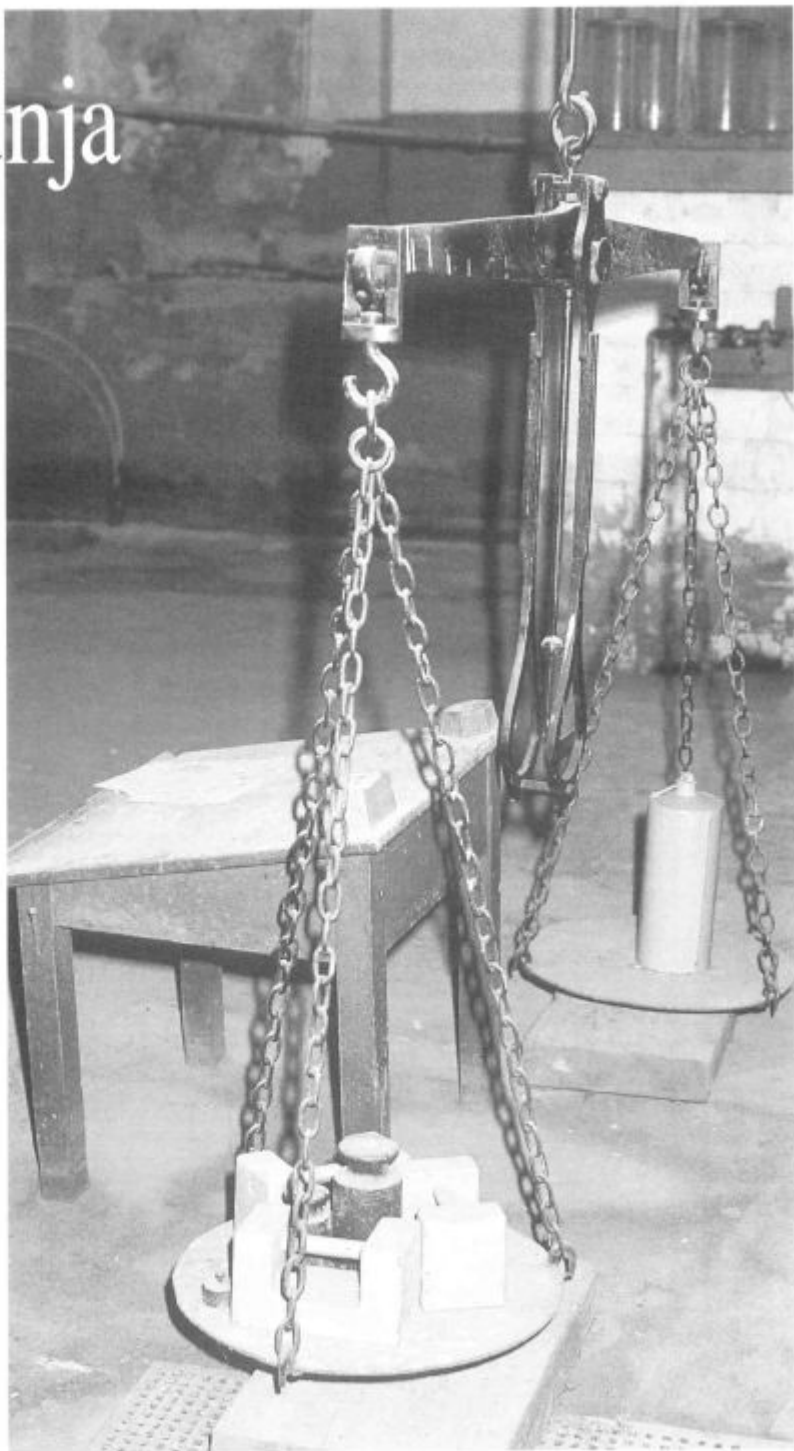

SLIKA 4: EKSPLOATACIJSKO POLJE IN VPLIVNO OBMOČJE RUDNIKA IDRİJA, Z VRISANIMI LOKACIJAMI INKLINOMETRSKIH VRTIN IN MERSKIH TOČK. VPLIVNO OBMOČJE JE DOLOČENO NA PODLAGI IZMERJENIH PODATKOV (IZRISAL RAFAEL BIŽJAK).

LEGENDA K SLIKI 4:
 G7 – INKLINOMETRSKE VRTINE
 S36 – MERSKE TOČKE

MARKO CIGALE

Proizvodnja rude in metala od 1490 do 1995

TEHTANJE JEKLENKE
Z ŽIVIM SREBROM

V začetku leta 1995 smo dokončno prenehali z odkopavanjem rude v idrijski jami. V decembru tega leta smo tudi prenehali s predelavo v topilnici. Sprejeta je bila odločitev, da se ohrani separacija in ena rotacijska peč. Na tem območju bi postavili muzej v naravi, v katerem bi bili prikazani postopki predelave rude. Ostali objekti pa se porušijo. V letu 1995 je bila tako dokončno končana tako proizvodnja rude kot predelava rude v žgalnici. Sedaj je možno izdelati tudi celotno bilanco proizvodnje rude in živega srebra za idrijsko rudišče.

Temeljno delo na tem področju je razprava dr. Ivana Mlakarja *Osnovni parametri proizvodnje Rudnika Idrija skozi stoletja do danes* (Idrijski razgledi XIX, št. 3-4, 1974). Tu so zbrani podatki o proizvodnji od leta 1490 do 1960 oz. do leta 1973 za proizvodnjo živega srebra. V tabeli 1 in 2 smo tako le dopolnili podatke Mlakarja za obdobje do leta 1995. Celotni

bilanci proizvodnje je treba prišteti še količino živega srebra v cinobru in drugih proizvodih (tab. 3). V tabeli 2 in 3 smo izračunali tudi količino metala v rudi (ton metala v rudi), ki je večja od količine pridobljenega Hg. Razlika se je *izgubila* pri predelavi.

DELEŽ PROIZVODNJE ŽIVEGA SREBRA ZA CINOBER IN OSTALE PROIZVODE

stoletje	ruda	% Hg	ton metala v rudi	izkoristek	pridobljen Hg
1490-1499	344,00	1,00	3,44	50,00	1,72
1500-1599	11,016,83	13,70	1,509,31	59,00	890,49
1600-1699	3,882,44	17,00	660,02	65,00	429,01
1700-1799	4,412,12	15,20	670,64	70,00	469,45
1800-1899	354,340,14	1,96	6,945,07	75,00	5,208,80
1900-1995	177,512,20	0,41	727,80	85,00	628,63
1490-1995	551,507,72		10,516,27		7,618,10

PROIZVODNJA IDRISKEGA RUDNIKA
Dopolnjena tabela 4, I. Mlakar, 1974.

obdobje	ton rude	% Hg	izkoristek v %	ton metala
1490-1508	36,000,00	1,00	50,00	180,00
1509-1785	217,867,00	17,00	65,00	24,074,00
1786-1945	5,892,113,00	1,48	75,00	59,350,00
1946-1960	1,871,054,00	0,42	85,00	6,693,00
1961-1977	3,957,911,00	0,23	91,00	9,229,49
1983-1995	231,278,50	0,24	92,00	547,34
1490-1996	12,206,223,50			100,073,83

CELOTNA IDRISKA PROIZVODNJA ŽIVEGA SREBRA
1490-1995

	ton rude	ton metala v rudi	ton komercialnega Hg
proizvodnja živega srebra od 1490 do 1995	12,206,223,50	134,312,45	100,073,83
delež Hg v cinobru in drugih proizvodih	551,507,72	10,516,27	7,618,10
skupaj	12,757,731,22	144,828,72	107,691,93

PROIZVODNJA IDRISKEGA RUDNIKA PO STOLETJIH
Dopolnjena tabela 5, I. Mlakar, 1974.

stoletje	količina rude (t)	delež rude	% Hg	ton metala v rudi	izkoristek (%)	pridobljeni Hg	delež metala
1490-1499	10,000,00	0,08	1,00	100,00	50,00	50,00	0,05
1500-1599	77,660,00	0,64	13,70	10,639,42	59,00	6,277,26	5,86
1600-1699	90,240,00	0,74	17,00	15,340,80	65,00	9,971,52	9,30
1700-1799	170,204,00	1,39	15,20	25,871,01	70,00	18,109,71	16,90
1800-1899	2,170,290,00	17,78	1,96	42,537,68	75,00	31,903,26	29,77
1900-1995	9,687,829,00	79,37	0,41	39,823,54	85,00	33,762,08	31,50
1490-1995	12,206,223,00	100,00		134,312,45		100,073,83	

Celotna idrijska proizvodnja živega srebra za obdobje 1490 do 1995 je prikazana v tabeli 4. Podatki kažejo, da je bilo v idrijskem rudniku v petsto letih pridobljeno več kot 12,7 milijonov ton rude s 144.828 tonami živega srebra. Zaradi izgub pri predelavi je prišlo na trg »le« 107.692 ton živega srebra. Poudariti pa je treba, da je iz zgodovinskih virov znana le količina prodanega živega srebra in da je bil izkoristek le približno ocenjen.

Po nekaterih ocenah naj bi idrijsko rudišče kot celota ob svojem nastanku vsebovalo okoli 250.000 do 300.000 ton živega srebra (Placer L., 1980). Del rudišča je bil ob tektonskih premikih dvignjen nad današnjo erozijsko bazo in v celoti erodiran, del pa je

zaostal v času nastajanja zapletene geološke zgradbe. Dejstvo je, da se je ob globokih tektonskih prelomih v srednjem zemeljskem veku (pred več kot 235 milijoni let) v takratni tektonski jarek »izlilo« izjemno velike količine živega srebra in da rudišče kljub več kot petstoletni eksploataciji še ni izčrpano. Dolgoročno ocenjeni ekonomski pogoji tako ne omogočajo rentabilne proizvodnje te edine tekoče kovine.

VIRI

MLAKAR, I.: OSNOVNI PARAMETRI PROIZVODNJE RUDNIKA IDRJA SKOZI STOLETJA DO DANES. IDRJSKI RAZGLEDI XIX., ŠT. 3-4, 1974.

PLAČER, L.: TEKTONSKI RAZVOJ IDRJSKEGA RUDIŠČA, DOKTORSKA DISERTACIJA, LJUBLJANA, 1980.

LETNA POROČILA RUDNIKA ŽIVEGA SREBRA IDRJA.

TABLA V POLNILNICI - EVIDENCA PROIZVODNJE V ZADNIH LETIH.

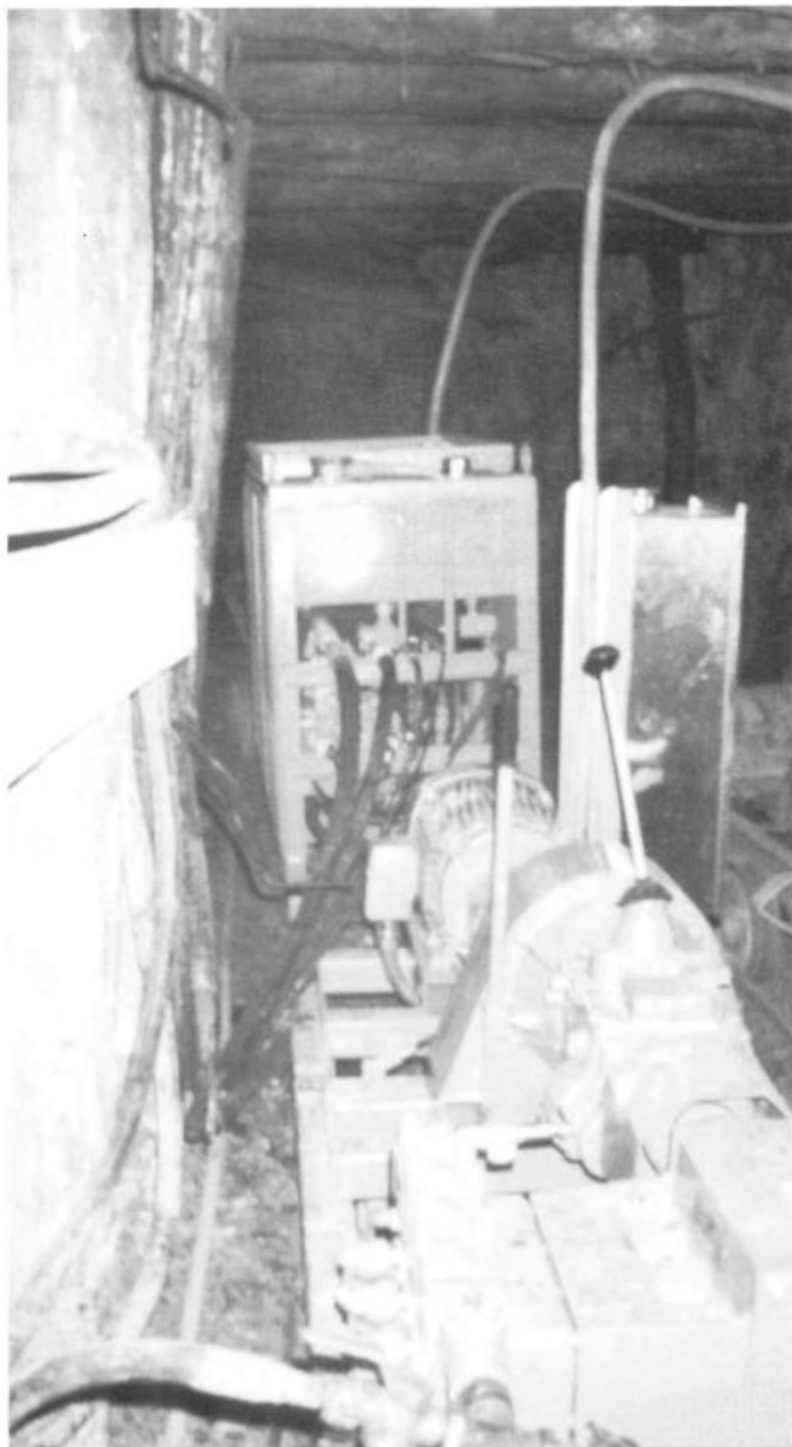
RP 3	1994 (92)	84	71.769	kg
I 170	5861	85	91.013	kg
		86	76.814	kg
		87	67.840	kg
		88	70202,80	kg
		89	48.200	kg
		90	37.410	
		95	5792,80	kg
			6861,52	kg

Št. jekleni
I - 168 →
(Skupna)

BOJAN REŽUN

Raziskave,
študije in
izvedba
injektirnih
del v
Rudniku
živega
srebra
Idrija

ELEKTRIČNA ČRPALKA ZA IZPLAKO
IN POGONSKI AGREGAT VRTALNE
GARNITURE NA DELOVIŠČU
NA VII. OBZORJU
FOTO BOJAN REŽUN, 1996

Študija o nadaljnjem razvoju Rudnika, ki jo je v letu 1986 izdelal Inštitut za ekonomska raziskovanja Ljubljana, v sodelovanju z Rudarskim inštitutom Ljubljana in Rudnikom živega srebra Idrija, je pokazala, da je edino sprejemljiva različica postopna, popolna in trajna opustitev proizvodnje v Rudniku Idrija.

Dolgoročni program postopne, popolne in trajne ustavitve proizvodnje v RŽS Idrija, ki je bil sprejet v letu 1987, je predstavljal podlago za Zakon o preprečevanju posledic rudarjenja v RŽS Idrija. Zasnovan in izdelan je bil s predpostavko, da morajo biti zapiralno-utrjevalna dela izdelana tako, da zaradi posledic rudarjenja ne bo ogroženo mesto Idrija.

Vpliv posedanja zasipov skupaj z vplivom potopitve jame bi lahko resno ogrožal del mesta in občane v tem delu mesta, tudi več let po popolni in trajni ustavitvi proizvodnje. Program preprečevanja posledic rudarjenja tako obsega tudi izdelavo varovalnih stebrov z injektiranjem v območjih zasipov starih odkopov. Ti stebri so predvideni med starimi odkopi na severozahodnem območju rudišča, kjer so zasipi najboljšejejši in segajo v skupni višini tudi do 150 m. Z injektirnimi deli bomo izboljšali mehanske lastnosti porušenim kamninam z vezavo le-teh po razpokah in manjših prazninah, istočasno pa tudi preprečili preveliko razmočenost in pretakanje vode.

V letu 1989 smo razpisali mednarodni natečaj za izdelavo tehnične dokumentacije, inženirskih storitev in uvedbo tehnologije pri injektiranju v jami RŽS Idrija. Kot najboljši ponudnik je bila izbrana rudarska, inženirsko projektantska firma BAV iz Budimpešte. Ponudbo so razdelili v dva dela: predhodne raziskave in tehnologija injektiranja.

Predhodne raziskave so zahtevale predvsem poznavanje geoloških osnov, določitev obsega zasipov na predvidenem območju ter ugotavljanje njihove sestave, dosedanje stisnjenosti, stopnjo poroznosti, določitev morebitnih praznin. Poseben poudarek pa je bil na izbiri vrste in sestave injektirne mase. Zadostiti je morala zahtevam, da bo dovolj »prodorna« in bo zapolnila tudi najmanjše razpoke, po strjevanju (28 dni) pa dosegla predpisano minimalno enoosno tlačno trdnost ($\sigma = 2 \text{ Mpa}$).

Laboratorijske preiskave možnih injektirnih materialov je opravil energetski inštitut EGI iz Budimpešte. Za možne uporabljene materiale, ki smo jim jih dostavili (elektrofiltrski pepel, cement, dolomit, maltit, cinkov oksid, boksitni rdeči mulj), so opravili tako fizikalno-kemične meritve, geomehanske raziskave kot tudi vpliv posameznih injektirnih zmesi na okolico. Po priporočilu omenjene inštitucije smo za poizkusno injektiranje, v letih 1991 in 1992, na III. obzorju rudnika Idrija, uporabljali zmes: EF pepel (44%), apno (6%), voda (50%). Med poizkusnim injektiranjem smo stalno kontrolirali kvaliteto injektirne mase z odvzemom na ustju vrtin za injektiranje, vzorce pa so po 28 dneh geomehansko preizkusili na Rudarskem inštitutu Ljubljana.

Iz poizkusnega injektiranja so sledile naslednje ugotovitve:

- sprejemljivost injektirne mase je v posameznih tipih zasipov in kamnin različna,
- glede na prejšnjo ugotovitev je potrebno občasno prilagajati sestavo mase pogojem injektiranja (manjša poroznost, upojnost mase, gostota mase),
- velikost zrn v injektirni masi je primerna za zahtevano kvaliteto vtiskanja ($\max = 1 \text{ mm}$), saj z bolj *grobo* injektirno maso preveč zmanjšamo sprejemljivost mase predvsem v zasipih in tanjših razpoklinskih sistemih,
- dobro stisnjeni ali zaglinjeni zasipi in slabo pretirte ali zaglinjene cone praktično ne sprejemajo vtisnjene mase,
- nad najvišjo ležečo etažo zasutih odkopnih polj se pojavljajo prazni prostori, ki so nastali zaradi stiskanja zasipov in jih je potrebno zapolniti z injektirno maso, prav tako kot tudi kamnina nad zadnjo etažo in na obrobjih etaž, ki je razpokana in porušena zaradi odkopavanja,
- zaradi posedanja v vrtinah ni primerno injektiranje navzgor; boljši učinki so bili doseženi v vrtinah, usmerjenih proti nižje ležečim injektirnim območjem,
- dodajanje snovi za preprečevanje posedanja polnila v masi med injektiranjem (bentonit) ni primerno, ker masa izgubi zahtevane geomehanske lastnosti,
- pri injektiranju prihaja do viška vode, ki se ne veže in odteka na nižja območja, na kar moramo biti še posebej pozorni,

- tehnologija v Idriji uveljavljenega načina vrtnanja z jedrnikom je preveč zamudna in ne omogoča večjih učinkov, zato je potrebno uporabiti drugačen način vrtnanja.

Vse te ugotovitve so pogojevale dodatno poizkusno vrtnanje na III. obzorju z novo vrtnalno garnituro in povratno metodo vrtnanja. Vrtine so bile v pahljači usmerjene predvsem v območja zgornjih delov najvišje ležečih etaž in v predvidene večje prazne prostore (nezasute nedostopne proge, slepi jaški).

Za določitev praznih prostorov na predvidenem injektirnem območju smo v delu injektirnega območja predvideli geofizikalne meritve, ki jih je v letu 1993 opravil geofizikalni inštitut ELGI iz Budimpešte. Meritve so se izvajale po metodi seizmične tomografije. Na podlagi kasnejših injektirnih del lahko trdimo, da so bile meritve le delno uspešne. Raznovrstna geološka zgradba in pa pogoste tektonske deformacije v idrijskem rudišču zelo otežujejo pravilno in natančnejšo interpretacijo dobljenih geofizikalnih rezultatov meritev.

Drugo poizkusno injektiranje je potrdilo dosedanje ugotovitve, da je potrebno injektirati predvsem območja nad zasipi, kjer je tudi največ praznin. Injektiranje je učinkovitejše, če se izvaja z lokacij, ki se nahajajo nad injektirnimi območji.

Na osnovi rezultatov poizkusnega injektiranja je bila v jeseni 1993 izdelana *Študija o uporabi elektrofiltrskega pepela za utrjevanje zasutih območij v RŽS Idrija in njegovih ekoloških vplivih na okolje*, v kateri so bili obdelani vsi dosednji rezultati raziskav vpliva injektirnih del na okolje. Na javni predstavitvi so krajanje Idrije, kljub pozitivnim rezultatom študije, nasprotovali uporabi elektrofiltrskega pepela kot polnila v injektirni masi. Sprejet je bil sklep, naj se poišče, po njihovem prepričanju, manj oporečen material za injektirna dela.

Skupno z Rudarskim inštitutom Ljubljana smo pričeli z raziskavami in preizkušanjem novih sestav injektirne mase, kjer smo pepel nadomestili s *kameno moko*, s frakcijo, ki ne presega 1 mm in jo pridobivajo

v odpraševalnih filtrih v kamnolomih med fazo mletja različnih frakcij peska. V laboratoriju smo pripravili več vzorcev, ki so vsebovali naslednje sestavine: kamena moka (30–50%), cement (6–10%), apno (6–10%), voda (40–50%). Dobljeni rezultati niso zadostili našim zahtevam, ker so vsi vzorci po 28 dneh dosegli zelo nizko enosno tlačno trdnost. Zato smo izdelali drugo serijo vzorcev brez uporabe apna, s sestavo: kamena moka (30–45%), cement (15–30%), voda (40%). Na podlagi rezultatov smo izbrali recepturo: kamena moka 40%, cement 20%, voda 40%.

Rezultati obsežnih večletnih raziskav, študij in poizkusnega dela so nas privedli do projekta za izvajanje del. Do zaključka del v letu 2006 bomo izvajali injektirna dela na vseh obzorjih od VII. navzgor, vključno z injektiranjem s površine. Vrtnanje in injektiranje se izvaja iz predhodno določenih komor, ki so locirane predvsem na severnem in severozahodnem obrobju rudišča (slika 1), v območjih največjega odkopavanja in sedanjega pogrezanja. Med VII. obzorjem in površino bomo skupno izdelali ali obnovili preko 800 m jamskih prog za dostop do 37 vrtnalnih komor, iz katerih bomo izvrtali 43.856 m injektirnih vrtin, vanje pa bo, po izračunu, vtisnjenih 70.177 m³ injektirne mase. Kot sem že omenil, smo predvideli tudi injektirna dela s površine. Idrijsčanom so dobro poznane težave s premiki terena v okolici avtobusne postaje, pošte in glavne ceste do stare pošte, ki so posledica ugrezjanja. V tem območju se je odkopavalo rudno trlo Gugler, katerega najvišje ležeča etaža leži le 80 m pod površino. Zaradi v preteklosti opuščenih in zasutih dostopnih prog injektiranje iz jame ni možno, zato smo se odločili, da bomo to opravili s treh lokacij na površini, v območju lesnega skladišča Barbare (slika 2). Poleg utrditve območja neposredno nad zasipi in zapolnitve možnih praznih prostorov bomo s temi deli dodatno stabilizirali stara nasutja na površini.

Z deli na VII. obzorju smo pričeli v letu 1995. Projekt za izvajanje del je vseboval vsa pridobljena znanja in izkušnje. V dveh letih smo dokončali vrtnalna dela in izvrtali na predvidenih 10 lokacijah načrtovanih 5.153 m vrtin. Za vtiskanje injektirne mase v vrtine smo uporabili novo in zmoglivejšo črpalko, s katero lahko transportiramo injektirno maso po visoko-

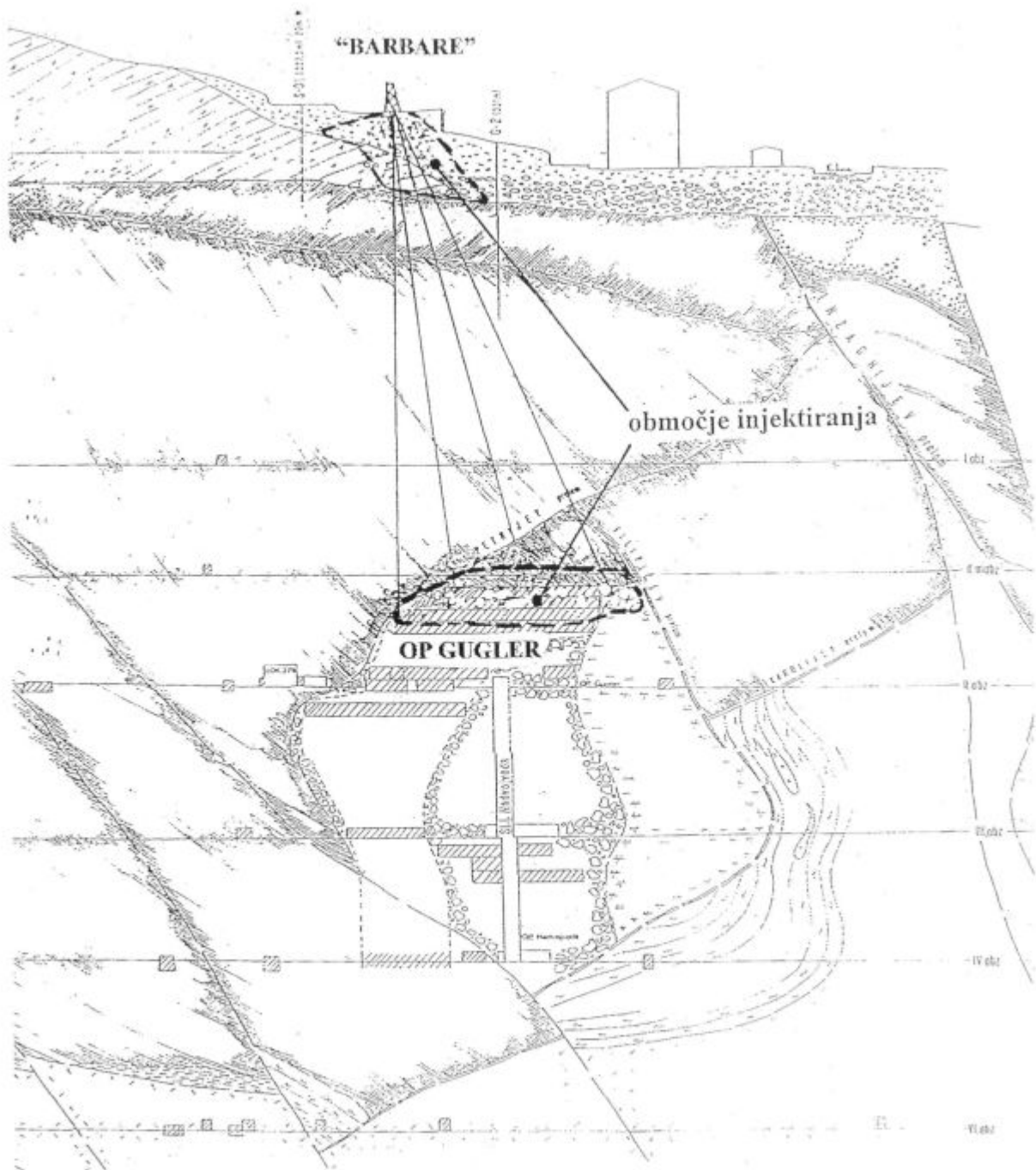
SLIKA 1: KARTA IV. OBZORJA Z VRISANIMI LOKACIJAMI VRTANJA IN OBMOČJA, PREDVIDENA ZA UTRJEVANJE Z INJEKTIRANJEM.

tlačnem cevovodu tudi na daljših razdaljah od mešalne postaje v jami (slika 3). Kljub vtisnjenim 6.749 m³ injektirne mase vse lokacije še niso dokončno zainjektirane, ker prihaja do težav z nabavo kamene moke (predvsem v zimskem času) in transportom injektirnega materiala do mešalnih postaj v jami. Ta problem bo v veliki meri razrešen z izgradnjo centralne mešalne postaje na površini, ki bo s svojo kapaciteto (10 m³/uro) in glavnim, visokotlačnim cevovodom do najoddaljenejših lokacij injektiranja zadostila potrebam po injektirni masi na deloviščih v jami.

Z nabavo dveh novih vrtalnih garnitur RVS-04, ki jih je izdelal Geološki zavod iz Ljubljane, smo tudi zagotovili zadostno kvaliteto in intenziteto vrtanja, da bomo lahko v predvidenem roku dokončali zastavljena

dela (naslovna slika). Hidravlična vrtalna garnitura na električni pogon je, ob sodelovanju rudniških vrtalcev, prilagojena za način in pogoje vrtanja, ki so specifični v našem rudniku. Istočasno omogoča enostavnejše izvajanje vrtanja in injektirnih del, saj zahteva novo razvita metoda visoko usklajenost med vrtalnimi deli in injektiranjem.

Ko je vrtalna garnitura nameščena v komori, se najprej izvrti uvodna kolona. To je vrtina premera 76 mm in dolžine 3 m, v katero se vstavi obložna cev, ki se utrdi s cementom. Nadaljnje vrtanje injektirne vrtine se opravlja z AQ wireline drogogvjem (zunanji premer jeklenega drogovja je 50 mm) po *povratni wireline metodi – tip Idrija*, ki so jo v 60. letih iz osnovne metode razvili idrijski vrtalci za potrebe raziskovalnega vrtanja. Pri tej

SLIKA 2: PROFIL SKOZI ODKOPNO POLJE GUGLER Z NAČRTOVANIM OBMOČJEM INJEKTIRANJA. INJEKTIRANJE BO POTEKALO S POVRŠINE.

metodi je vrtalno drogovje z vrtalno krono (widia ali diamantna, odvisno od pogojev vrtnanja) uvedeno v vrtino skozi izlivko, ki je privita na uvodno kolono. Med vrtnanjem priteka pod pritiskom skozi izlivko voda, ki se giblje med steno vrtine in drogovjem do dna vrtine, vrača pa se skozi vrtalno drogovje in pri tem odnaša izvrtano hribino, ki jo prestrežemo na ustju drogovja (slika 6). Ko vrtina zadane območje razpok v hribini ali večji prazen prostor, voda odteče, pritisk v vrtini pade in jedro ne prihaja več po vrtalnem drogovju iz vrtine. To je znak za vrtalce, da prekinejo z vrtnanjem, izvlečejo drogovje ter pripravijo vrtino za injektiranje. Na uvodni koloni nadomestijo izlivko z ventilom in injektirnim vodom, po katerem pričnejo injektirati vrtino. Injektirna masa se vtiska skozi vrtino v predhodno navrtane razpoke ali praznine z določenim pritiskom. Ko so vse praznine zapolnjene, začne naraščati pritisk v vrtini, kar zabeleži manometer na ustju vrtine (priloga 5). Najvišji

dovoljen pritisk v vrtini je 8 barov, saj bi z večjim pritiskom vrtino ali okoliško kamnino, predvsem pa zasipe, porušili in ne zainjektirali. Po prekinitvi injektiranja se vrtina povrta po 24 urah, ko je injektirna masa v razpokah in prazninah že delno strjena, ter nadaljuje z vrtnanjem, če za že injektiranim območjem pričakujemo nove praznine. Tako postopno dosežemo končno globino vrtine. V času injektiranja vrtalci obmejo vrtalno garnituro v novo smer vrtnanja in tako istočasno z injektiranjem prve vrtine poteka vrtnanje druge, kar s prejšnjo opremo ni bilo mogoče. Tako lahko poteka na eni lokaciji istočasno injektiranje in vrtnanje dveh ali celo več vrtin, kar bistveno skrajšuje čas dokončanja posamezne lokacije.

Največji problem, ki ostaja še naprej nerazrešen, je določitev količine injektirne mase, ki bo vtisnjena v posamezno vrtino ali v posamezno območje. Kljub

SLIKA 3: IZVRTANJE MEŠANICE CEMENTA IN KAMENE MOKE V BAZEN MEŠALNE POSTAJE NA VII. OBZORJU (FOTO: B. REŽUN, 1996).

SLIKA 4: PRIPRAVA HIDRAVLICNEGA VRTALNEGA STROJA RVS-04 ZA VRNANJE V KOMORI NA VII. OBZORJU (FOTO: B. REŽUN, 1996).

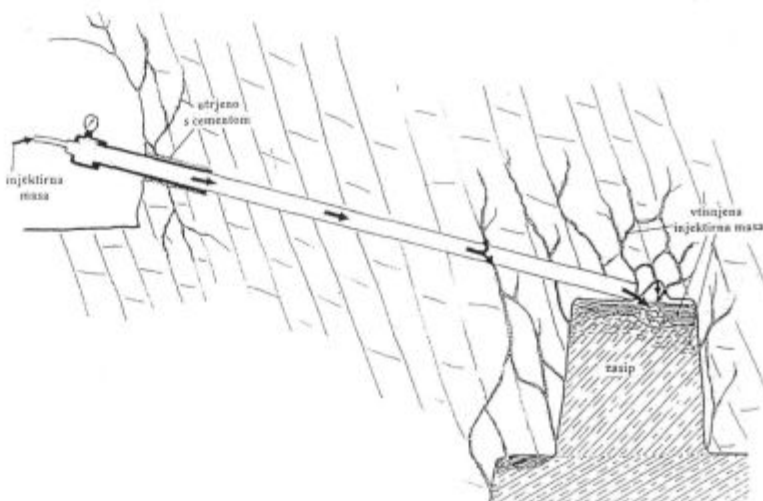
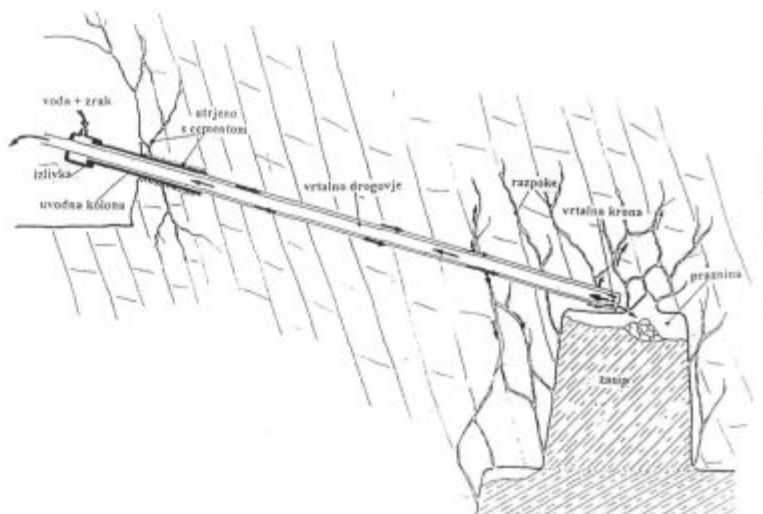
dosedanjim poizkusom določitve praznih prostorov in precej dobremu poznavanju razmer (geologija, območja in sestava zasipov, poroznost, prazni nezasuti jamski objekti...) še vedno ne moremo točno določiti porabe injektirne mase, zato se opiramo na dosedanje rezultate injektibilnosti posameznih področij. Na podlagi teh rezultatov je izračunana tudi količina injektirne mase, ki naj bi jo uporabili za utrjevanje celotnega rudišča.

Večletno raziskovalno delo se s pričetkom operativnih del pri utrjevanju rudišča še ni zaključilo, saj lahko po

dosedanjih izkušnjah pričakujemo nepredvidene dogodke, ki jih bo potrebno sprotno reševati. Prav tako pa bomo na podlagi meritev, spremljanja in preverjanja rezultatov predvidenih injektirnih del sproti prilagajali potek del pri dokončnem zaprtju idrijskega rudnika. Nenazadnje pa bodo lahko naše raziskovalno delo, ugotovitve in izkušnje s pridom izkoriščene pri zapiranih delih v drugih rudnikih.

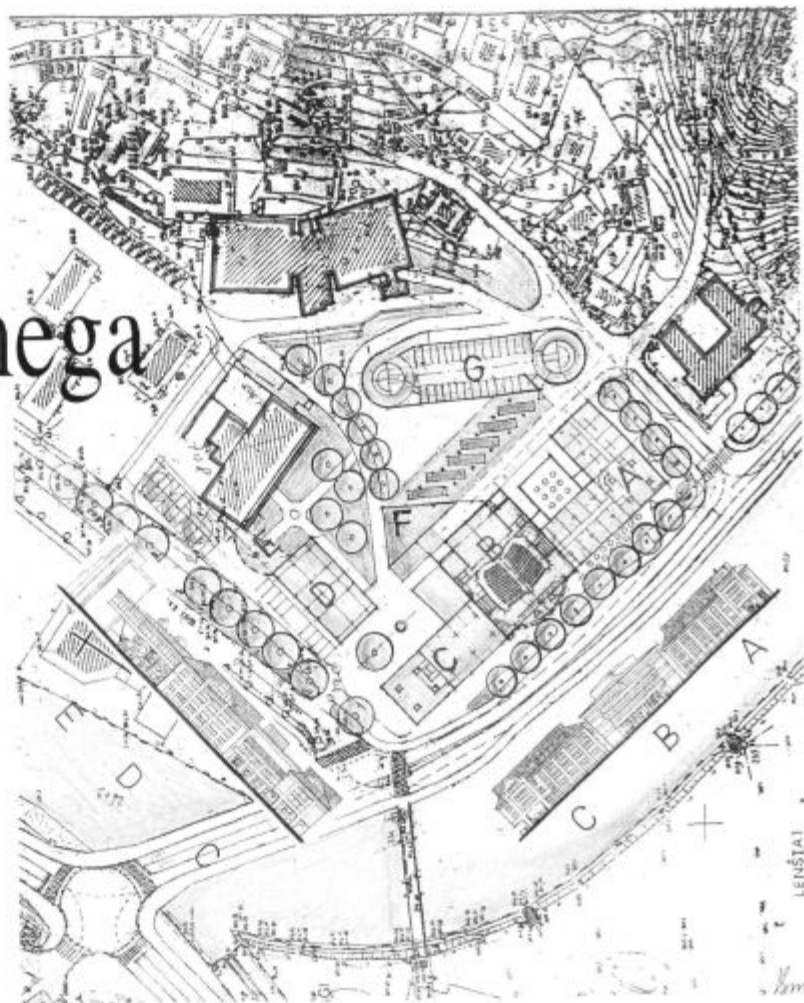
VIRE: PROJEKTI, ŠTUDJE IN ARHIVSKA DOKUMENTACIJA RŽS IDRİJA (1986-1996)

SLIKA 5: NA ZGORNJI SKICI JE PRIKAZANO VRTANJE INJEKTIRNE VRTINE S POVRATNO WIRELINE METODO – TIP IDRİJA, KJER NAMESTO IZPLAKE UPORABLJAMO VODO IN STISNEN ZRAK. PUŠČICE KAŽEJO SMER PRETAKANJA VODE. NA SPODNJI SKICI VIDIMO NAČIN ZAPOLNJEVANJA RAZPOK V KAMNINI IN PRAZNIH PROSTOROV NAD ZASIP.

CVETO KODER

Idejna
rešitev
ureditvenega
načrta
UTA

SLIKA 1
SITUACIJA S POSEGI IN FASADE

HOTEL
KULTURNI DOM
POSLOVNO STANOVANJSKI OBJEKT
DOM UPOKOJENCEV
POVEZAVA
AVTOBUSNA POSTAJA
GARAŽNA HIŠA

A – 3050 m² netto, 250 sedežev, 100 postelj
B – 1750 m², velika dvorana in galerija 330 sedežev, mala dvorana 100 sedežev, foyer
C – 1650 m²
D
E – 1350 m², skupno
F – 1200 m², 6 parkirnih mest
G – 3000 m², 115 garažnih mest

V prispevku najprej obravnavam potek razpisa natečaja za najboljšo rešitev, v nadaljevanju pa razlagam svojo zamisel ureditvenega načrta *Center 4 – Uta*.

Razpis natečaja

11. marca 1996 je Občina Idrija v sodelovanju s podjetji Kolektor Idrija, Rotomatika Sp. Idrija, Mercator - Poslovni sistem Ljubljana, RŽS Idrija, SGP Zidgrad Idrija in Skladom stavbnih zemljišč razpisala Natečaj za idejno rešitev ureditvenega načrta *Center 4 - UTA* v Idriji (štev.: 35211.0002/95).

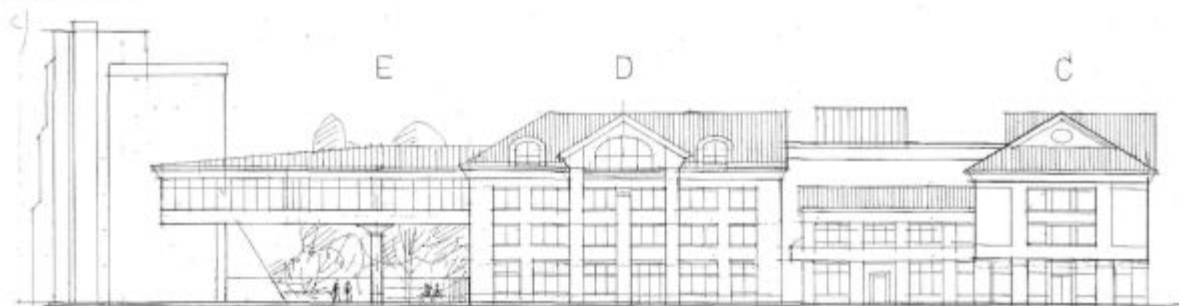
Pravico do udeležbe na natečaju so imeli vsi državljani Republike Slovenije s stalnim bivališčem v Republiki Sloveniji ob plačilu pristojbine 30.000 SIT, ki ni bila pogoj za študente.

Natečajna naloga je opredelila območje UTE, ki obsega 1.26 ha, od tega 9200 m² površin, primernih za urbanizacijo. Naloga je omogočala, da se lahko obstoječe objekte predvidi za rušenje, da se jih delno ohrani ali pa se jih vključi v novo zasnovo centra.

V natečajnih zahtevah je bilo med drugim zapisano: *Kompleks naj bi imel poslovno stanovanjski značaj, z rezervirano površino za kulturno ustanovo – gledališče, možne pa so tudi druge variante po navdihu in predstavah posameznih avtorjev (družbeni center s hotelsko in kulturno dejavnostjo).*

Višinski gabariti naj ne presegajo pritličja in štirih etaž z izkoriščenimi mansardami. Kulturna dvorana naj bo dimenzionirana na celotno mesto in okolico.

SLIKA 2: FASADE

Parter, oblikovanje objektov in funkcionalnost naj sledita temeljnim načelom urbanističnega načrtovanja z upoštevanjem tradicionalnosti, lokalne tipike in modernih zasnov.

Idejna rešitev mora upoštevati obstoječe javne objekte, ožjo okolico in njihove medsebojne povezave, zasnova kompleksa pa naj bo predvidena tako, da je mogoča postopna izgradnja glede na dinamiko gradnje in odkup zemljišč.

Merila za izbiro najugodnejše rešitve so: kvaliteta izdelka (stopnja obdelanosti, obseg izdelave), izvirnost in predvsem uporabnost rešitve, prikaz v treh dimenzijah v obliki simulacij, fotomontaž ali računalniške tridimenzionalne risbe itd.

Določena je bila ocenjevalna komisija v sestavi:

- eden izmed uveljavljenih arhitektov
- Rafael Bizjak, dipl.ing.arh, vodja občinske službe za urejanje prostora in varstvo okolja
- predstavniki lastnikov in posameznih podjetij
- častni predsednik župan občine prof. Samo Bevk
- javno mnenje na razstavi natečajnih del.

Rok za oddajo del je bil 1. junij 1996. Prispela dela so bila javno razstavljeni v Mestni galeriji med 20. in 29. junijem.

Predvideni zneski za prvo, drugo in tretjo nagrado so bili 450.000,00 SIT, 200.000,00 SIT in 150.000,00 SIT.

Razpisna komisija je v natečaju zapisala: *Avtorju najboljše rešitve poleg nagrade pripada tudi*

pravica do izdelave Ureditvenega načrta. V primeru, da ni pripravljen prevzeti dela, za to ni strokovno usposobljen ali ne pride do sklenitve pogodbe z investitorjem v roku treh let, se z nagrado odreče pravici in lahko ideja služi najboljšemu ponudniku Ureditvenega načrta. Če bo na razpis prispelo premalo del ali pa leta po mnenju komisije ne ustrezajo razpisnim pogojem, si komisija pridrži pravico, da nagrad ne podeli.

Komisija za izbor najboljše idejne rešitve se je sestala v Idriji 18. junija 1996 ob 10. uri v sestavi: Samo Bevk, prof., župan, častni predsednik
Janez Bizjak, dipl.ing.arh.
Marjan Likar, RŽS v zapiranju d.o.o.
Igor Božič, SGP Zidgrad Idrija
Ivanka Leskovec, Mercator Rudar Idrija
Julij Pavšič, KS Idrija
Slavio Hladnik, Sklad stavbnih zemljišč
Rafael Bizjak, Občina Idrija

Prisotni člani komisije so pooblastili občinsko upravo, da pridobi mnenje in odločitev o nagradah tudi od dveh članov komisije, ki se nista udeležila izbora: Damjana Krapša, Kolektor Idrija, in Srečka Tušarja, Rotomatika Sp. Idrija.

Komisija je soglasno odločila, da 1. nagrade ne podeli, ampak drugo in dve tretji.

Po izboru rešitev je župan odprl zapečateni kuverte in določil nagrade:

2. nagrado je prejelo delo pod šifro UTA-ATU avtorja Cveta Kodra, Mestni trg 16, Idrija, v višini 200.000,00 SIT.

SLIKA 3: FASADE

3. nagrado je prejelo delo pod šifro K34Č16, avtorja Gorazda Trušnovca, Čopičeva 16, Idrija, v višini 150.000,00 SIT, in delo pod šifro Hg avtorjev Mladena Marčina in Alenke Sfiligoj, Židovska cesta 4, Ljubljana, v višini 150.000,00 SIT.

Obrazložitev je bila sledeča:

Komisija je ugotovila, da nobena od rešitev nima vseh elementov, ki bi lahko služili kot osnova za Ureditveni načrt UN UTA, zato se prve nagrade ne podeli, hkrati pa bi bila občina obvezna izpolniti pogoje iz javnega razpisa, za katere niso bili izpolnjeni pogoji. Odločilni kriterij pri izboru je bila uporabnost ideje za izdelavo UN. Ostali kriteriji, ki so vplivali na izbor, pa so bili: izvirnost ideje, stopnja obdelanosti, obseg in usklajenost s pogoji natečaja, katerega so izpolnjevali vsi avtorji. V kolikor bo podobnost Ureditvenega načrta z deli iz natečaja, se občina obveže, da izdelovalec UN v skladu z avtorjem določi odškodnino o avtorstvu. S tem bo zavarovano avtorstvo vseh prispelih rešitev.

Pismo o nameri

8. januarja 1997 je Občina Idrija izdelala osnutek Pisma o nameri za ureditev in izgradnjo poslovno-stanovanjskega centra UTA.

V tem osnutku dokumenta zastopniki podjetij in občine Idrija v 1. členu ugotavljajo, da obstaja vzajemni interes za sodelovanje na področju izgradnje novega Poslovno-stanovanjskega centra (PSC) UTA zaradi neurejenosti, kvarnega izgleda in neizkoriščenih centralnih mestnih površin, še posebno pa zaradi last-

ništva na tem območju. Zato so zastopniki sklenili, da bodo pristopili k financiranju Ureditvenega načrta.

V 6. členu se lastniki nepremičnin obvezujejo, da bodo do pričetka gradnje porušili objekte, ki ne služijo svojemu namenu, in uredili svoj del nepremičnin v skladu z začasno podobo območja glede na dinamiko gradnje ter odpovedali najemne pogodbe s podjetji ali zasebniki, ki poslujejo v teh objektih v dogovorjenih rokih.

Zaključni 8. člen se glasi:

Po sprejetju ureditvenega načrta Uta združenje ustanovi Družbo ali gospodarsko interesno združenje (GIZ) za izgradnjo PSC Uta in vključi vse zainteresirane pravne in fizične osebe v projekt.

SLIKA 4: DANAŠNJA UTA

Za podpisnike so navedeni: Kolektor Idrija, Rotomatika Sp.Idrija, Mercator Poslovni sistem Idrija, SGP Zidgrad d.d. Idrija, Občina Idrija, Sklad stavbnih zemljišč Idrija, Krajevna skupnost Idrija.

Opis rešitve UTA-ATU, avtorja Cveta Kodra

Obstoječe stanje ponuja klavno podobo opuščениh, večinoma pritličnih opečnih zgradb z močnimi lesenimi ostrešji. V boljšem stanju so le večnadstropni stanovanjski prhavzi, Rudniška dvorana ter hiša *Na Vagi* in njena dvojčica ob Rudniški dvorani.

Ne glede na sedanjo podobo pa se iz obstoječega stanja da razbrati smisel za čitljiv urbanistični red, ki so ga na tem območju zasnovali naši predniki.

Vsi objekti so razvrščeni v kareju vzdolžno in pravokotno na glavno mestno vpadnico. Začetek in konec tvorita zrcalno zasnovani dvojčici, enonadstropni stavbi z racionalno zasnovano okenskih osi.

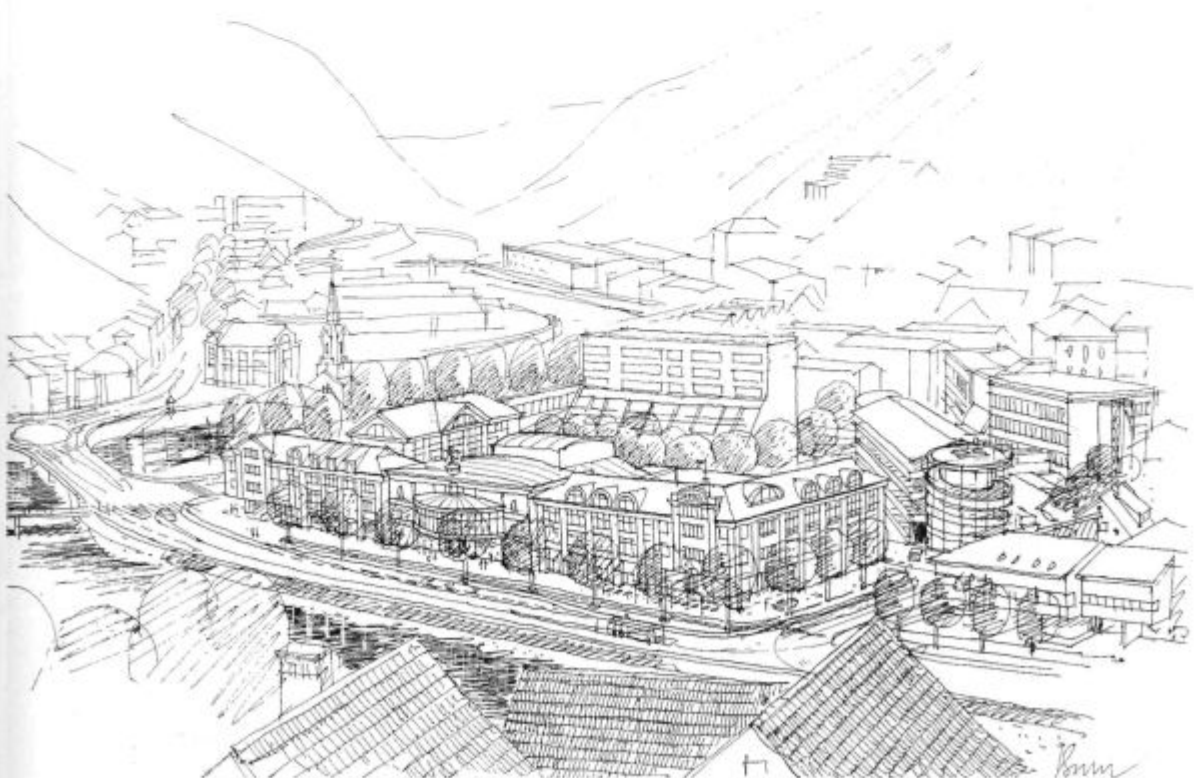
Prav ta ortogonalni red, obe vogalni stavbi z zrcalnima fasadama, vertikalno naglašene okenske osi ter rdeča fasadna opeka so elementi, ki so me vodili pri snovanju celostne podobe kompleksa, za katerega menim, da je zadnji, glede na prostorsko stisko v Idriji.

Programska zasnova

V času, ko rudniška in mestna dediščina že postajata spomenik svetovnega pomena in ko se na temeljih svetovljanske zgodovine, nove panoge, podprte z znanjem in iskričnostjo sedanje generacije, znova vključujejo v svetovne trge, bi mesto na teh površinah dobilo pečat novega, a v marsičem zgodovinskega obdobja.

Tej realnosti morajo slediti nove poslovno-stanovanjske površine, nov mestni hotel, ki bo združeval potrebe mesta po družabnih in poslovnih prireditvah, nastanitvenih kapacitetah za poslovne goste in turiste, ki se bodo ob bogati ponudbi mesta in okolice lahko dalj časa zadržali v Idriji. Potrebno bo zagotoviti

SLIKA 5: UTA Z VRISANIMI POSEGI

tudi apartmaje za mlade kadre in prihajajoče strokovnjake .

Domu upokojencev je možno povečati nastanitvene kapacitete, tudi višjega standarda, ter zagotoviti pokrito povezavo med objektoma. Povečati in izboljšati je mogoče pripadajoče parkovne površine.

Nenazadnje je potrebno Idrijčanom, okoličanom ter celi regiji omogočiti kulturno dvorano, kot si jo zaslužijo po vseh stoletjih uresničevanja kulturnih potreb v bolj ali manj nemogočih pogojih, če izvzamemo svetel primerek prve zidane gledališke stavbe na Slovenskem, ki je bila zgrajena v Idriji že leta 1770. Kulturni hram bi združeval gledališke in koncertne dejavnosti pa tudi kongresne prireditve in simpozije v

povezavi z neposredno lokacijo hotelskih zmogljivosti. Ob vsem naštetem ne smemo pozabiti na množico parkirnih mest, ki jih je možno zagotoviti le na večnivojskih površinah v obliki parkirne garažne hiše. Simbolično bi kare čez Idrijco pomenil »Novo Idrijo«.

V natečaju zastavljeni program lahko na teh površinah uresniči tiste funkcije, ki so vezane na dosleden prometni režim, pristopnost ter sorazmerno velike površine in jasno programsko zasnovano.

Iz obdobja načrtovanja Doma upokojncev in Zdravstvenega doma izhaja zastavljena peš transverzala, ki poteka v osi peš mostu od nove osnovne šole do zdravstvenega doma. To pot je potrebno v celoti vključiti v novo strukturo.

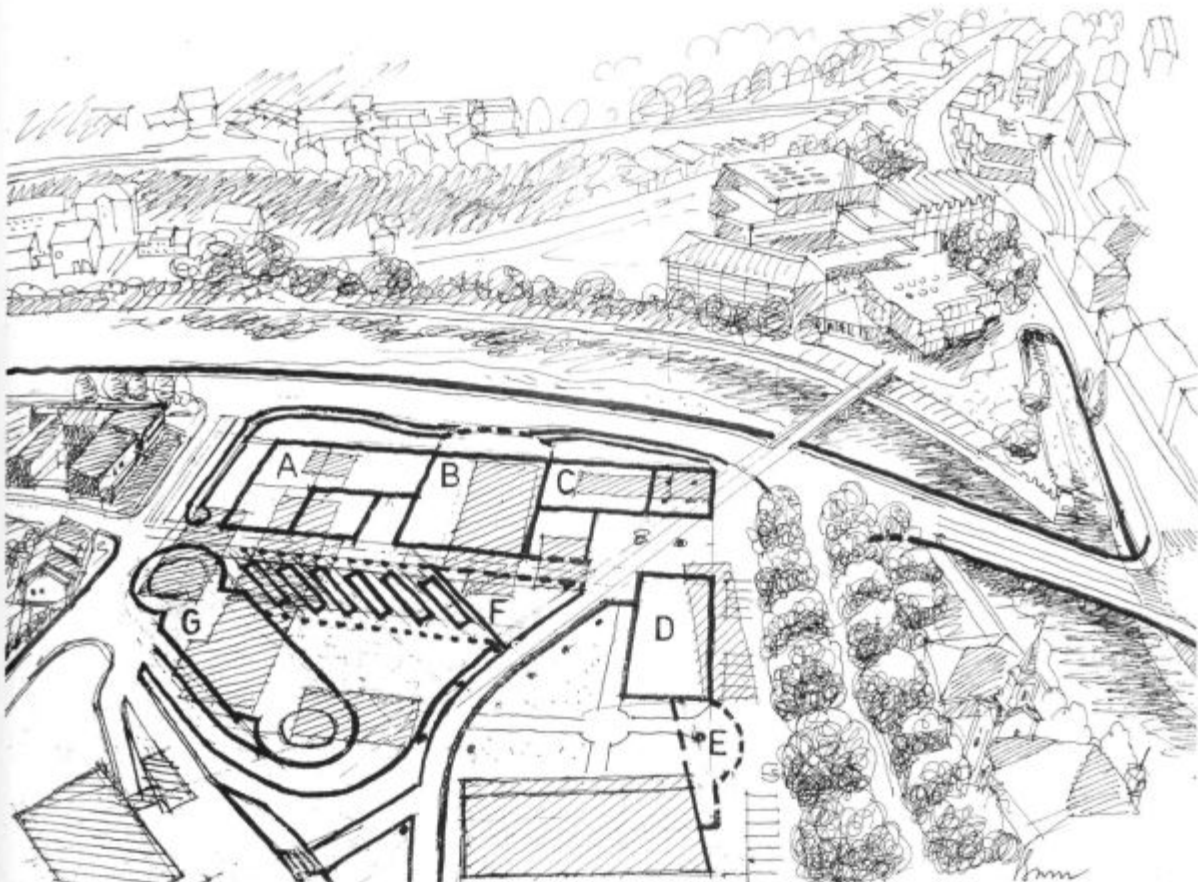
SLIKA 6: LETALSKI POSNETEK UTE

Iz prometnega vidika je mogoče novi kompleks napajati samo z rekonstrukcijo priključka Župančičeve ulice na magistralko. Z uvedbo tretjega pasu bi bil ta odcep učinkovit in dovolj daleč od glavnega križišča, kar pa za priključek Arkove ulice ne velja.

Ob spoznanju, da bi v to strukturo, z urejenim prometnim režimom, sodila tudi pokrita avtobusna postaja, sem presegel razpisne pogoje natečaja, vendar menim, da bi lokacija prispevala več dobrega kot slabega. Med drugim bi omogočila povsem mestno oblikovanje Lapajnetove ulice z izgradnjo nove stavbe na mestu sedanje avtobusne postaje. Ne pozabimo tudi na lokacijo za pokriti bazen, ki je zarisana v sklopu športne dvorane.

SLIKA 7: SKICA OBMOČJA Z VRISANIMI POSEGI

Funkcionalna zasnova kompleksa

Na razporeditev posameznih dejavnosti v območju karaja vpliva več vzporednih dejavnikov, med katerimi so najvažnejši funkcionalni, prometni in oblikovalski.

Za lokacijo hotela A (glej slike) velja: vogalna zasnova s kuhinjo in servisom med obema kriloma, z jasno prometno orientacijo, parkingom v garažni hiši ali v povezavi s parkiranjem na strehi avtobusne postaje ter dvema parkirnim mestoma za avtobus za hotelom.

Oblikovanje vogalne zgradbe hotela pomeni istočasno oblikovanje vzhodnega krila celotnega kompleksa, kar pomeni velik arhitektonski izziv.

Zahodni vogal C se kljub enotnim principom oblikovanja kompleksa prilagaja potrebam tržnega in poslovnega komuniciranja. V pritličju omogoča prehod glavne peš transverzale, ki se razširi v prijeten trg z drevesom in fontano. V nadstropjih so površine namenjene stanovanjem ali poslovnim prostorom.

Razdalja med vzhodnim in zahodnim vogalom meri natančno 100,00 m. To je *naravno merilo*, s katerim bo mogoče z južnih obronkov *meriti* mesto.

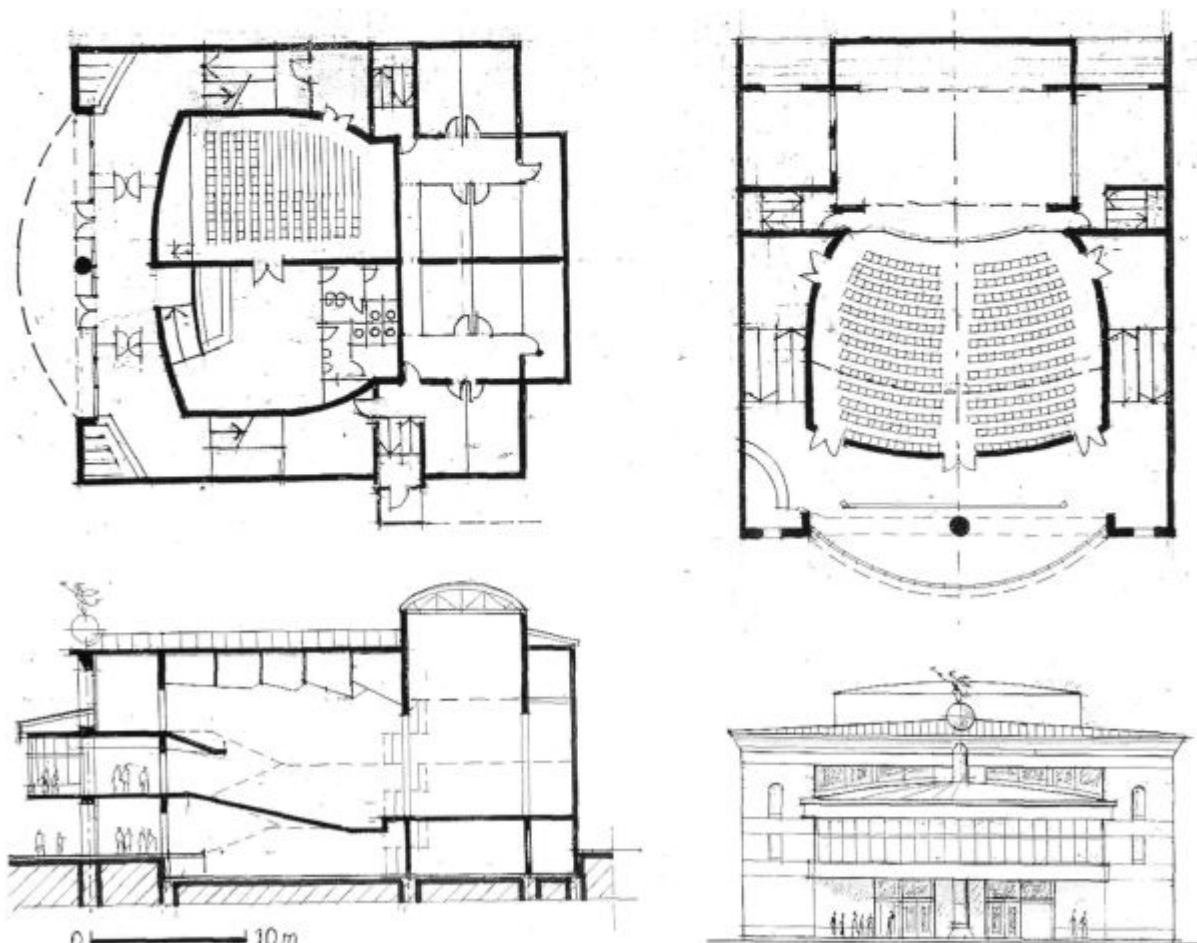
Kulturnemu domu B je namenjen prostor točno v sredi ni med hotelom in poslovnim traktom. Vsi javni vhodi so s platoja, ki ga drevored loči od magistralne ceste.

Servisna cesta zadaj omogoča neposredno oskrbo odra. Od tu so dostopi do odrske tehnike, garderob in pomožnih prostorov (slika 1).

Kulturni dom se z gabaritom vključuje v celotni niz, vendar z *napetostjo* zasteklenega nadstropja (galerije) izstopa iz ravninske osnove fasad, kar simbolično poudarja njegovo vsebino, ki kipi proti mestu. Pomen zgadbi daje tudi osrednji steber, ki se nad strešnim vencem zaključuje s simboličnim kipom Merkurja nad zemeljsko kroglo.

Razširitev Doma upokoјencev D na zahodni stranici kareja predstavlja zgradba, ki se podreja ortogonalni mreži in gabaritom celotnega kompleksa.

SLIKA 8: KULTURNI DOM, TLOORIS PRITLIČJA, NADSTROPJA, PREREZ IN FASADA

Na matično stavbo, ki je orientirana pod drugačnim kotom in je po višini in oblikovno povsem drugačna, jo veže členkasto oblikovana zasteklena terasa v drugem nadstropju, oprta na stebri. Pod njo se pogled iz *Alije* prosto odpira na razširjen park z vodometom in na novi drevored, ki ločuje prometni del od osrednje peš transverzale.

Garažna hiša G zaključuje kare v poševni stranici, ki se zgleduje po smeri Zdravstvenega doma, začenši v križišču z Gorsko potjo.

Zaključni *valji* vezniki ramp med nadstropji omogočajo varen in pregleden potek enosmernega prometa ter vkjučevanje avtobusov, osebnih vozil in reševalnih vozil v prometne tokove.

Avtobusna postaja F ima šest pokritih avtobusnih postajališč ter postajno zgradbo s celotnim servisom, ki ga potnik potrebuje. Tu je tudi postajališče taksi službe.

Arhitektonsko oblikovanje celotnega zazidalnega območja (slike 5, 6, 7)

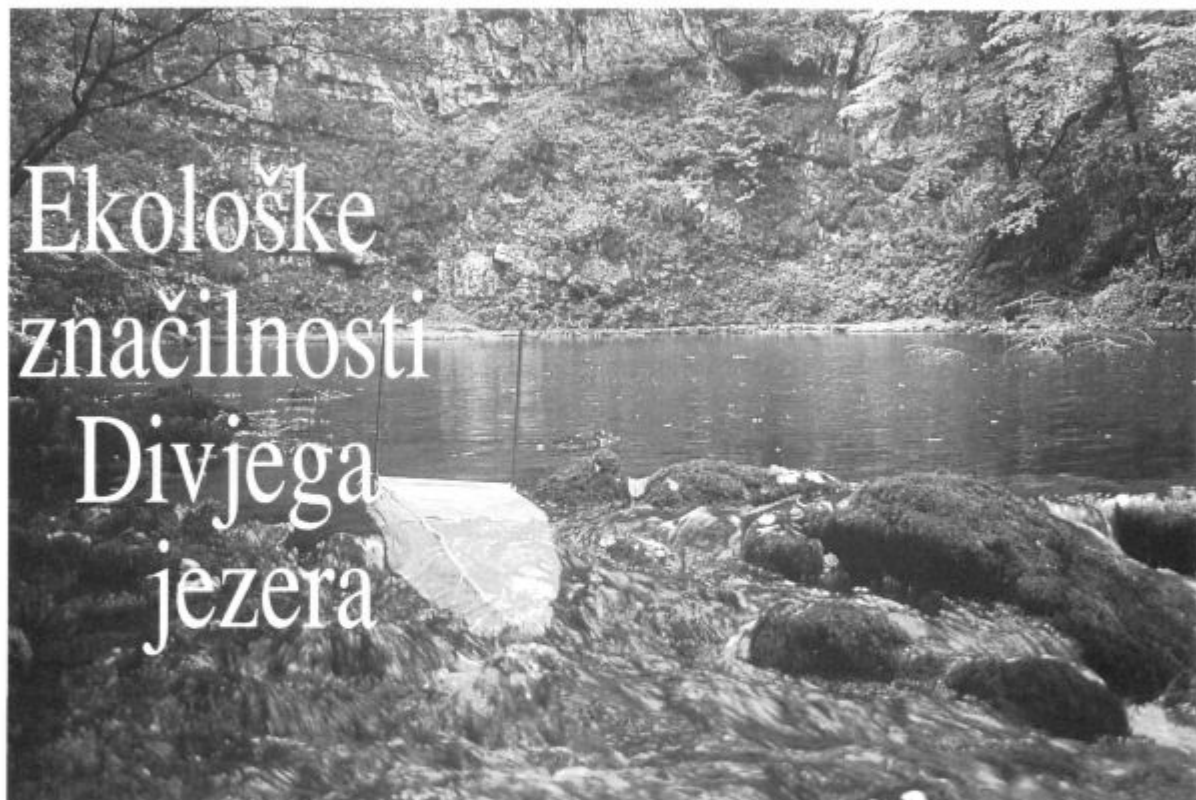
Izhodišča za izbiro materialov in oblikovanje fasad v celotnem kompleksu so razvidna že iz obstoječe dediščine, pri čemer mislim na kombinacijo ometa in vidne rdeče opeke ter na nakazane vertikalne členitve. V tej oblikovalski govorici je zasnovana zgradba ob Idrijci, na začetku Vojkove ulice.

Strešine so obdelane v temnorjavi kritini z mansardnimi elementi, kot so pomoli in frčade ter atike na glavnih vogalih. Med poudarjenimi vertikalnimi sklopi so velike členjene zasteklitve, opremljene s senčili.

Pomemben delež pri oblikovanju celote bo imela hortikultura ureditev z drevorednimi nasadi in parkovnim oblikovanjem kot tudi mikavna zasnova parterja s površinami za pešce, ambientom trga, fontano, hotelskimi površinami ter zunanjimi površinami.

URŠKA MAVRI
MIHAEL J. TOMAN

Ekološke značilnosti Divjega jezera

O Divjem jezeru je bilo na straneh te revije napisanega že zelo veliko, predvsem so ga opisovali geologi, hidrogeologi, botaniki, zoologi in jamarji-potapljači. Dosedanje biološko zanimanje za življenje v Divjem jezeru je bilo usmerjeno v podzemne (jamske) živali, ki so jih jamarji-potapljači srečevali na svojih odpravah v sifon. Kaj živi v sami jezerski kotanji in kakšni so ekološki dejavniki, pa do sedaj še ni bilo raziskano. Te rezultate prinaša pričujoči članek, ki povzema diplomsko nalogo, narejeno na Oddelku za biologijo, v Skupini za limnologijo, ki jo vodi prof. dr. Mihael J. Toman.

SLIKA 1
Z DRIFTNIMI MREŽAMI SMO VZORČILI
BENTOŠKE ŽIVALI, KI JIH VODA
IZ JEZERA ODPLAVLJA

Uvod

Klasična limnologija je področje ekologije, ki se ukvarja s stoječimi celinskimi vodami. Proučuje nežive (toplota, svetloba, kemizem...) in žive dejavnike (vrstno pestrost, odnose med organizmi) ter z njimi povezana dogajanja v vodi. V okolju delujejo različni dejavniki hkrati in v medsebojni povezanosti. Voda je življenjski prostor, v katerem potekajo kemični in fizikalni procesi. Vsi ti procesi in dejavniki pa v medsebojni interakciji določajo, kje bodo določeni organizmi živeli, kakšni bodo in kakšna bo njihova gostota.

Limnologija

Celinske vode delimo na stoječe (jezera, ribniki, močvirja, podtalnica) in tekoče vode (izviri, potoki, reke). Jezera so z vodo napolnjene kotanje, večinoma samostojne, lahko pa so z vtokom in iztokom povezane z rečnim sistemom. Za naselitev nudijo vodnim organizmom različne življenjske prostore in pogoje. Pelagial (prosta voda) naseljujeta plankton in nekton (pasivni in aktivni plavalci), litoralno (obalno) območje jezer pa poleg živali običajno poseljujejo tudi vodne rastline, zakoreninjene v podlagi. Na dnu najdemo pestro združbo različnih vodnih žuželk in njihovih ličink, vrtinčarjev, maloščetincev, polžev, pijavk in vodnih pršic. Uspevanje zelenih rastlin (primarnih producentov) v globini je pogojeno predvsem s svetlobo. Jezero lahko navidezno razdelimo na dva dela: zgornji del je trofogeni cona s primarnimi producenti, pod njo pa trofolitična cona, kjer so le potrošniki (sekundarni producenti) in razkrojevalci (dekompozitorji).

Jezera

Takšna delitev je le namišljena, saj so dejansko vsi deli jezera med sabo povezani in v tesni zvezi s kopnim okoljem. Med njimi obstajajo prehranjevalne zveze, značilno je kroženje snovi in pretok energije.

Po definiciji je izvir naraven iztok podzemne vode na površino in začetek tekoče vode. Pri limnokrenih izviroh se voda najprej zbere v izvirkovi kotanji, na robu katere se oblikuje potok ali reka. Geologi označujejo Divje jezero tudi kot vokliški kraški izvir. Značilnost teh izvirov je pritok vode pod pritiskom iz globlin po strmih in ozkih kanalih.

Izviri

Jezero ali izvir ali oboje? Odgovor na vprašanje ponuja ta zapis.

Divje jezero

Nekaj ekološko pomembnih ugotovitev iz dosedanjih raziskav Divjega jezera

Divje jezero z okolico predstavlja izsek iz zapletene geološke zgradbe idrijskega ozemlja (Mlakar, 1969). Stene jezerskega kotla gradijo plastnate spodnjekredne kamnine, ki so bile v času alpske orogeneze narinjene na mlajše eocenske flišne kamnine. Divje jezero se nahaja v široki prelomni coni, ki se odceplja od Zalinoga preloma. Po zadnjih ugotovitvah geologov

Geologija in hidrologija
Divjega jezera

so na oblikovanost izvira najbolj vplivali manj topni in propustni dolomitni vložki in dolomitizirani apnenci ter dobro izražena plastnatost, prelom pa je vzrok za nastanek jezera ob izviru (Čar, 1996).

Tudi hidrološki režim Divjega jezera je zapleten. Po zadnjih podatkih je površina celotnega hidrološkega zaledja Divjega jezera in izvirov Podroteje, glede na geološko zgradbo in dokazane povezave med požiralniki, ocenjena na 125 km² (Janež in Čar, 1996). Zaradi razpredenega kraškega vodnega zbiralnika se vodostaj v kotanji Divjega jezera med letom spreminja. Poudariti je potrebno, da so te spremembe zelo hitre in intenzivne. V sušnem obdobju se voda iz kotanje skorajda ne preliva. Količina iztekajoče podzemne vode je odvisna predvsem od razporeda in velikosti padavin na Idrijskem z letnim povprečjem okoli 2200 mm. Po obilnih padavinah se v kraškem zaledju Divje jezero že po nekaj urah odzove s hitrim porastom pretoka. Gladina vode v jezeru se dvigne za 2–3 m, velike količine vode pa odnaša reka Jezernica, ki se izliva v bližnjo Idrijco. Ocenjujejo, da ob največjih nalivih teče iz jezera več kot 100 m³ vode v sekundi.

Morfometrični parametri

površina 1500 m²
 povprečna globina 1,5 m
 največja globina 15,2 m
 dolžina ob srednjem vodostaju 65 m
 širina ob srednjem vodostaju 31 m
 maksimalni pretok 100 m³/s

Voda iz podzemlja priteka v izvirkovo kotanjo ovalne oblike, ki je ob srednjem vodostaju dolga 65 m, široka 31 m, s povprečno površino 1500 m². Na maksimalni globini 15,2 m izmerjeni v navpičnem breznu pod južnim robom jezera, je vhod v podzemni rov (sifon). Osrednji del kotanje ima povprečno globino 1,5 m. Pred umetno betonsko pregrado na severni strani je še ena depresija, globoka do 3 m.

Iz Divjega jezera se izliva 55 m dolga Jezernica, ki ima v dolgotrajnem sušnem obdobju vode le za potoček ali pa popolnoma presahne. Ob visokih vodah pa naraste v deročo reko z maksimalnim pretokom 100 m³/sek.

Morfometrični parametri imajo pomemben vpliv na fizikalne in kemične lastnosti vode ter tudi na življenjske združbe. Z njimi lahko ocenimo primarno in sekundarno produkcijo, količino hranil, toplotne razmere ipd.

Ekološke raziskave

Z raziskavami smo začeli januarja 1996 in zajeli zimsko, pomladno ter zgodnje poletno obdobje. Na terenu smo opravili fizikalno-kemijske meritve in vzorčenje različnih življenjskih združb v kotanji Divjega jezera. V laboratorijih Oddelka za limnologijo smo izvednotili fizikalne in kemijske parametre in določili organizme.

Abiotski dejavniki v Divjem jezeru

TOPLOTA. Izvirkovo kotanjo s treh strani zapirajo navpične skalne stene in preprečujejo sončnim žarkom neposredno segrevanje vode. Tudi poleti

sonce posije v kotanjo le za kakšno uro v opoldanskem času, južni del obrežja pa je pretežni del leta v senci. Zimske temperature površinske vode so znašale v povprečju 8,5°C (Tabela 2). Poleti je segrevanje vode minimalno, nivo vode v izvirkovi kotanji vpade in iztoka skorajda ni. Julija smo v površinski vodi izmerili temperaturo 9,1°C. Celoletne nizke temperature vode so predvsem posledica močnega podzemnega dotoka hladne vode, velikih pretokov (kratek zadrževalni čas) in senčne lege.

datum	temperatura °C	O ₂ mg/l	O ₂ %	pH	prevodnost µS/cm	NO ₃ ⁻ mg/l	PO ₄ ³⁻ mg/l
23. 1. 1996	8,6	10,5	92,1	7,2	258	0,105	< 0,005
6. 3. 1996	8,4	12,0	106	7,4	268	—	—
6. 6. 1996	9,5	10,5	95	8,4	272	5,7	< 0,005
16. 7. 1996	9,1	9,6	87,1	8,3	268	5,6	0,018

Tabela 2

Fizikalno-kemijske meritve v Divjem jezeru

Za jezera zmernih klimatov je značilna porazdelitev vode v plasti s toplotnimi in gostotnimi razlikami. Poleti pride zaradi intenzivnega segrevanja vode do nastanka zgornje toplejše in gostotno redkejšje plasti (epilimnion) in spodnje hladnejše ter gostejše plasti (hipolimnion). Pojav imenujemo poletna plastovitost ali stratifikacija. Kako dolgo se plastovitost v jezeru ohrani, je odvisno od mnogih dejavnikov. Izgubljati se začne jeseni, ko se epilimnion ohlaja. Posledica je izenačitev temperature po celem vodnem stolpcu ali izotermija. Meritve temperatur v juliju so pokazale rahel temperaturni gradient v globino (Tabela 3). Površinski sloj je bil za stopinjo toplejši 9,1°C kot voda na ostalih globlinah 8,1°C. V Divjem jezeru jakost in trajanje plastovitosti verjetno nihata od leta do leta, odvisno od poletnih temperatur, količine in razporeditve padavin in časa, ko voda v kotanji popolnoma miruje. Leto 1996 je bilo zelo deževno.

globina m	temperatura °C	raztopljeni kisik mg/l	nasičenost %
0	9,1	11,0	93
1	8,2	11,1	95
2	8,2	11,5	97
3	8,2	11,7	99
4	8,2	11,8	101
5	8,2	11,9	103
6	8,1	11,9	103
7	8,1	12,1	104

Tabela 3

Poletne meritve temperature in kisika 16.7.1996 v Divjem jezeru po vertikalnem profilu

KISIK. V vodi so raztopljeni plini, ioni, anorganske soli in organske spojine. Organizmi za življenje potrebujejo različne količine in koncentracije snovi. Med plini sta najpomembnejša kisik in ogljikov dioksid. Koncentracija raztopljenega kisika v Divjem jezeru je bila zelo visoka in je v raziskovanem obdobju znašala povprečno 10,7 mg/l oziroma 95,1% nasičenosti vode s kisikom (Tabela 2). V vodno okolje vstopa kisik z difuzijo iz zraka, nastaja pa tudi kot produkt fotosinteze primarnih pro-

GRAF 1. PRIKAZ VEČJIH TAKSONOMSKIH SKUPIN BENTOŠKIH ŽIVALI, KI ŽIVIJO NA KAMNITEM LITORALNEM DELU V DIVJEM JEZERU.

Življenjske združbe

ducentov. Visoka vsebnost kisika v Divjem jezeru je bila odraz nizkih temperatur vode, velike difuzije iz zraka ter nizke porabe kisika zaradi razgradnje in dihanja.

SPECIFIČNA PREVODNOST. Količina raztopljenih snovi in ionov v jezeru (slanost) je povezana z vtoki, iztoki in količino padavin. Januarja so bile vrednosti specifične prevodnosti nizke (obilne zimske padavine, velik pretok vode) glede na ostale mesece vzorčenja (Tabela 2), ko je bila koncentracija ionov v kotanji večja, ob manjšem pretoku in redčenju ter zaradi daljših zadrževalnih časov.

HRANILA. Za ovrednotenje vodnega ekosistema so zelo pomembne dušikove in fosforjeve spojine. Neuman je že leta 1919 razdelil jezera glede na količino hranil v oligotrofna (revna s hranili) in evtrofna jezera (bogata s hranili). Koncentracija ortofosforja v Divjem jezeru je bila izredno nizka < 0,005 mg/l. Vrednosti nitratov pa so izrazito narasle spomladi, verjetno zaradi spiranja kmetijskih in erozijskih površin v zaledju Divjega jezera (Tabela 2).

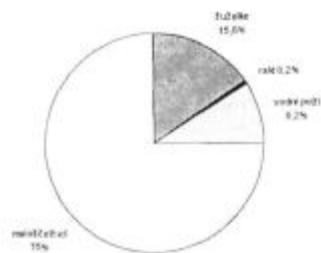
S stališča hranil lahko Divje jezero uvrstimo med izrazito oligotrofna, čista jezera.

ZDRUŽBA BENTOSA. Obrežni pas (litoral) Divjega jezera je kamnit, globina počasi narašča proti sredini kotanje. Le pod južnim robom, kjer se začneja brezno, je obrežni pas ozek in strm. V depresijah je dno pokrito s peskom in mivko, brezno pa obdajajo večji kamninski bloki.

Združbo bentosa (živali, ki živijo na ali v sedimentu) smo proučili tako, da smo na štirih mestih v litoralnem predelu pobrali vzorce kamnov in z njih sprali in postrgali živali (Slika 1). Globlje, na sredini kotanje smo s pomočjo grabilca vzeli vzorce usedlin. Vse vzorce smo fiksirali v formalinu, jih v laboratoriju očistili, izločili živali in jih prešteli ter določili taksonomske enote (družine, rodove, vrste).

Ugotovili smo, da v usedlinah Divjega jezera živi sorazmerno veliko različnih živali, njihovo število na enoto površine pa je bilo relativno majhno in odvisno od mesta vzorčevanja; od 516 (nad breznom) do 3469 (na desnem bregu, v bližini iztoka) osebkov na m². V obrežnem pasu so prevladovali vodni polži, dosegli so delež celo do 83,1% celotne združbe (Graf 1). Vrsta *Sadleriana fluminensis* je bila vedno najbolj pogosta, poleg nje pa še vrste *Ancylus fluviatilis*, *Belgrandiela fontinalis* in *Limnaea peregra*.

V osrednjem delu kotanje s peskom in drobnimi usedlinami so življenjski pogoji drugačni kot v kamnitem obrežnem pasu. V drobnih usedlinah so bili najpogostejši maloščetinci (Oligochaeta) z deležem do 75% (Graf 2). Najpogostejša družina so bili Tubificidae z vrsto *Spirosperma ferox* in redkejšo *Potamothrix hammoniensis*, manj pogoste pa Naididae z vrstama

GRAF 2. PRIKAZ VEČJIH TAKSONOMSKIH SKUPIN BENTOŠKIH ŽIVALI, KI ŽIVIJO NA PEŠČENEM SEDIMENTU V DIVJEM JEZERU.

Chaetogaster diaphanus in *Uncinails uncinata* ter več vrst rodu *Nais*. Peščeni sediment je gibljev, kar ni primerna podlaga za naselitev polžev, mehko podolgovato telo maloščetincev pa se tem razmeram lažje prilagodi. Tudi prehrabene navade obeh skupin so različne. Polži strgajo alge s površine kamnov. Alg je več v obrežnem pasu, kjer so boljše svetlobne razmere. Maloščetinci pa se hranijo z drobnimi organskimi delci, usedenimi na dno.

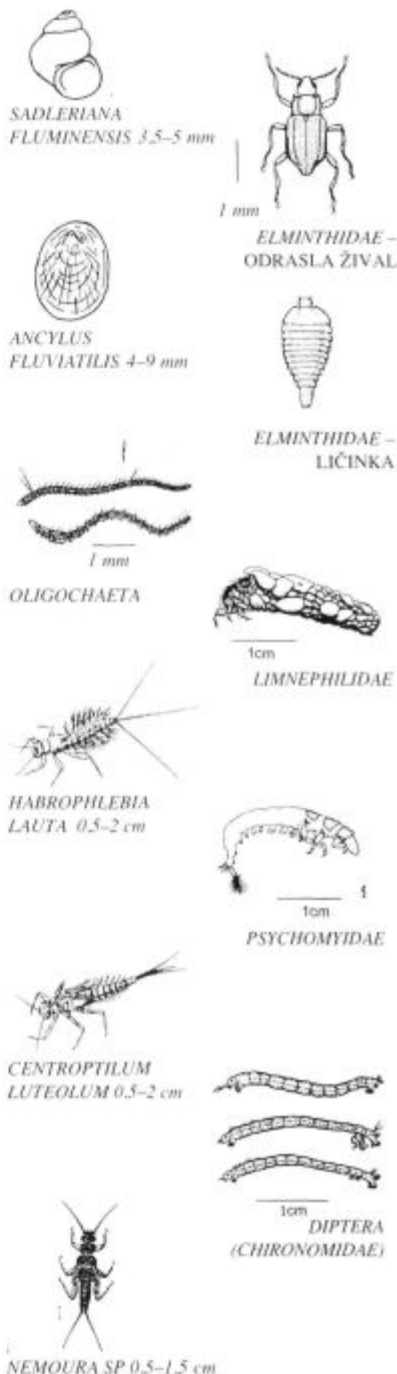
Ostale taksonomske skupine so se bolj ali manj redno pojavljale v vseh vzorcih, vendar vse z deležem od 0,1% do največ 21%. Kot navajajo nekateri avtorji (Glazier in Gooch, 1987; Glazier, 1991) prevladujejo v hladnih limnokrenih izvirih ne-insektske skupine, medtem ko insekti prevladujejo po toku navzdol. Do podobnih rezultatov smo prišli tudi z našo raziskavo. Skupina enodnevnice je bila zastopana z vrstama *Centropitulum luteolum* in *Habrophlebia lauta*, od vrbnic smo našli le rod *Nemoura*. Vodni hrošči so bili zastopani z dvema družinama Elminthidae (rodova *Elmis* ter *Limnius*) in Haliplidae, mladoletnice pa s tremi Goeridae, Limnephilidae in Psychomyidae. Skupine, katerih predstavniki so se pojavljali le posamično, so bile: vodne pršice, nižji raki (*Gammarus fossarum*, *Niphargus stygius*), hidrozoji in dvokrilci (družina Chironomidae). Med njimi smo ugotovili štiri skupine: Chironomini, Tanytarsini, Orthoclaadiinae in Tanytopodinae z rodovi oz. vrstami *Microtendipes chloris* gr., *Endochironomus dispar* gr., *Paratendipes* sp., *Orthocladus* sp., *Smittia* sp., *Thienemannimyia* sp., *Rheotanytarsus* sp., *Micropsectra* sp.

Jamarji-potapljači so na skalah v podvodni dvorani že našli nekatere prave podzemске živali: človeško ribico (*Proteus anguinus*), jamsko kozico (*Troglocaris schmidtii*), jamskega ježka (*Monolistra racovitzaei*) in jamsko postranico (*Niphargus* sp.) (Smerdu, 1981). V enem izmed vzorcev smo tudi mi našli slepo jamsko kozico (*Niphargus stygius*), ki je tipična jamska žival. V jezersko kotanjo jo je prinesla voda, ki z velikim pritiskom priteka po rovih in v svoj tok zajame tudi podzemne živali. Zanimiva je bila tudi najdba prazne hišice jamskega polžka *Iglica luxurians*. Vrsta je zelo redka in je endemična za porečje Ljubljaničnice (Bole, 1985).

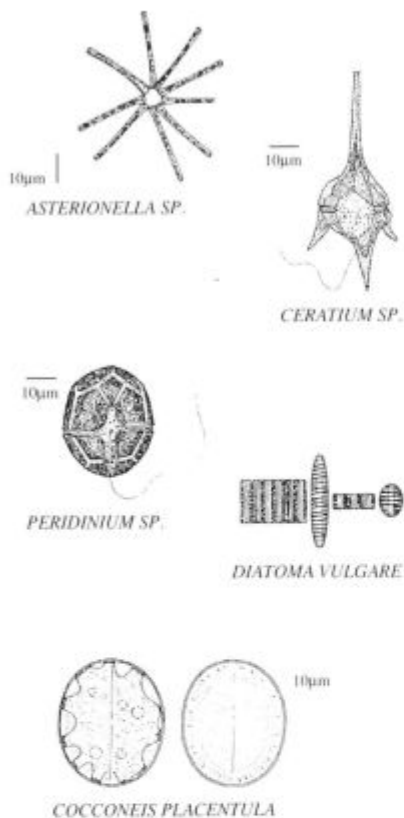
Nekatere bentoške živali voda iz jezera tudi odplavlja. Vzorci, ki smo jih zajeli s t.i. driftnimi mrežami, pa so potrdili, da takoj za prelivom živijo prave potočne živali, na primer enodnevnice iz rodov *Ecdyonurus* sp. in *Ephemerella* sp., ličinke dvokrilcev rodu *Diamesa* sp. in *Eukiefferiella* sp., ki jih v bentoških vzorcih v kotanji nismo našli v nobenem vzorcu.

PLANKTON so organizmi proste vode (Slika 2). Vzorčili smo jih s planktonsko mrežico. Fitoplankton sestavljajo večinoma mikroskopske, avtotrofne alge, zooplankton pa drobne živali, med njimi so protozoji, kotačniki in nižji raki. Plankton v vodi ne lebdi, temveč zaradi težnosti počasi tone (odvisno od vrste; od nekaj cm do 2 m na dan). Zaviranje tonjenja plank-

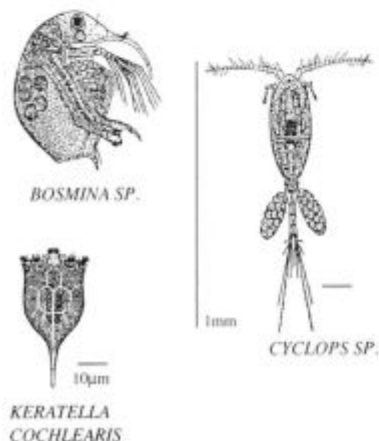
SLIKA 1.
BENTOŠKE ŽIVALI IZ DIVJEGA JEZERA

NEKATERI PLANKTONI DIVJEGA JEZERA
FITOPLANKTON

NEKATERI PLANKTONI DIVJEGA JEZERA
ZOOPLANKTON

tonti dosežejo na različne načine: s kopičenjem oljnih kapljic in plinskih mehurčkov, z združevanjem celic v kolonije, tvorbo galertastih (sluzastih) ovojev in izrastkov ter odstopanjem od kroglaste oblike celice. V jezerih z velikim pretokom se planktonski organizmi v vodnem stolpcu težko obdržijo, saj jih turbulentni tokovi neprestano mešajo, zaradi kratkega zadrževalnega časa pa planktonska celica nima dovolj časa, da bi se v vodi razmnožila. V Divjem jezeru se med letom večkrat pojavi močan pretok, ki "spere" plankton iz jezerske kotanje.

Vzorci planktona smo pregledali pod mikroskopom, pred tem smo jih centrifugirali, da smo skoncentrirali redke organizme. Po številu vrst so prevladovalle kremenaste alge (Diatomeae). Določili smo 11 vrst, najpogostejše so bile iz rodu *Cyclotella sp.*, *Cocconeis placentula* in *Diatoma vulgare*, redkejša pa rodova *Asterionella sp.* in *Fragilaria sp.* V vzorcih sta bila pogosta tudi dinoflagelata *Ceratium* in *Peridinium*. Še redkejši kot fitoplanktoni pa so bili zooplanktoni. Posamično so se pojavljali parameciji (*Paramecium sp.*), med kodačniki le splošno razširjena vrsta *Keratella cochlearis*, med nižjimi raki pa rodova *Bosmina sp.* in *Cyclops sp.*

Omejitveni dejavnik za fitoplankton v Divjem jezeru ni bila svetloba, saj smo z meritvami prosojnosti po Secchiju ugotovili, da prodre do dna. Manjša številčnost zooplanktona je bila verjetno posledica majhne ponudbe hrane (fitoplanktonov) ter prisotnosti plenilcev (ribe). Glavni omejitveni dejavniki za razvoj planktona v Divjem jezeru pa so: nihanje pretoka - zaradi izvira podzemne vode, kratek zadrževalni čas vode v kotanji in nizka povprečna letna temperatura.

MAKROFITI. Med makrofite prištevamo makroskopske nitaste alge, vodne mahove in vodne višje rastline. Litoral Divjega jezera ni poraščen z makrofiti. Navpične skalnate stene preprečujejo direkten dostop sončnim žarkom, malo je hranil, gladina vode niha, kamnit obrežni pas je neprimeren za vkoreninjenje rastlin.

V litoralulu uspeva en sam primer ek višje rastline vrste *Ludwigia palustris*. Dno severnega dela kotanje obraščajo vodni mahovi (*Amblystegium sp.*, *Cinclidotus aquaticus*, *Platichnidium riparioides*), drugje v kotanji mahov ni. Vodni mahovi namreč uspevajo samo tam, kjer je zagotovljen stalen pretok vode mimo aktivne fotosintetske površine. Le tako je zagotovljen uspešen sprejem ogljika v celico.

Zaključek

Po predstavljenih, sicer časovno omejenih in delnih ekoloških raziskavah, se samo po sebi postavlja vprašanje, ali nosi Divje jezero ustrezno ime ali pa je termin jezero zavajajoč in smemo govoriti le o izviru? Kot jezero ga

označuje vzpostavitev rahle poletne stratifikacije, ki je značilna samo za stoječe vode in za noben drug vodni ekosistem. Tudi prisoten plankton ni značilen za tekoče vode ali izvire (izjemoma ga najdemo kot potamoplankton (rečni plankton) v počasnem spodnjem toku velikih rek). V sušnem poletnem obdobju sta pritok in iztok zelo majhna, voda bolj ali manj miruje in življenjski pogoji v kotanji so značilno jezerski. S padavinami pa se pretok poveča in s tem se spremenijo tudi hidrološke značilnosti. Iz podzemlja priteka (izvira) voda, količinsko in časovno neenakomerno.

Pretok je dejavnik z največjim vplivom na življenjske združbe v vodah. Zaradi povečanega pretoka se Divje jezero spremeni v močan izvir s konstantno nizko temperaturo vode. Združba bentosa je sicer vrstno raznolika, število osebkov v populaciji pa majhno. Glavni omejitveni dejavnik za razvoj planktona in makrofitov je spreminjajoč se pretok.

Zaradi edinstvene kombinacije biotskih in abiotskih dejavnikov Divje jezero ne moremo umestiti niti v klasičen okvir jezera niti izvira. Vsekakor pa mu pristoji pridevnik "divje".

LITERATURA

- BOLE, J., 1985. PODZEMELJSKI VODNI POLŽI KAŽEJO NA RAZVOJ POREČJA LJUBLJANICE. PROTEUS 48, 16-20.
- ČAR, J., 1996. GEOLOŠKA ZGRADBA DIVJEGA JEZERA IN NJEGOVE OKOLICE. DIVJE JEZERO PRI IDRJI. KULTURNI IN NARAVNI SPOMENIKI SLOVENIJE, ZBIRKA VODNIKOV 188, s. 26-37.
- GLAZIER, D.S., 1991. THE FAUNA OF NORTH AMERICAN TEMPERATE COLD SPRINGS: PATTERNS AND HYPOTHESES. FRESHWATER BIOLOGY, 26, s. 527 - 542.
- GLAZIER, D.S. / GOOCH, J.L., 1987. MACROINVERTEBRATE ASSEMBLAGES IN PENNSYLVANIA (U.S.A.) SPRINGS. HYDROLOGIA, 150, s. 33 - 43.
- JANEŽ, J. / ČAR, J., 1996. HIDROGEOLOGIJA DIVJEGA JEZERA. DIVJE JEZERO PRI IDRJI. KULTURNI IN NARAVNI SPOMENIKI SLOVENIJE, ZBIRKA VODNIKOV 188, s. 38 - 44.
- MAVRI, U., 1996. LIMNOLOŠKE RAZISKAVE DIVJEGA JEZERA PRI IDRJI. DIPLOMSKA NALOGA. LJUBLJANA, BTF, ODDELEK ZA BIOLOGIJO, 56 s.
- MLAKAR, I., 1969. KROVNA ZGRADBA IDRJSKO ŽIROVSKEGA OZEMLJA. GEOLOGIJA 12, LJUBLJANA.
- SMERDU, R., 1981. PODZEMELJE DIVJEGA JEZERA PRI IDRJI. PROTEUS 44, s.73.

Najlepše se zahvaljujem prof. dr. C. Lindegaardu iz Freshwater Biological Laboratory Univerze v Copenhagenu za določitev hironomidov in oligohetov, kolegom za pomoč pri določitvi nekaterih živali, in Civilni zaščiti tovarne Eta v Cerknem, ki je priskrbela čoln.

Čisto običajna zgodba

Sem Marija Cigale, rojena l. 1942 v Dolah pri Idriji, maturantka idrijske gimnazije, letnik 1960. Po diplomi sociologije leta 1964 sem eno leto učila druge; srčno upam, da jim nisem naredila preveč škode. Potem sem se zapisala uradništvu in za nekaj časa politiki. Dvoje tem me je privlačilo in me še vedno: sociala in pravice žensk. Jezi me, ko vseskozi doživljam, koliko energij morajo ženske trošiti v prazno, samo zato, ker niso moški; in strašno me jezi, ko vseskozi opazujem, koliko bi bilo mogoče narediti za to, da bi bilo okrog nas manj revščine, pa se tistim, ki imajo največ moči, da bi stvari spreminjali, to ne zdi vredno...

Leta 1990 je zgodba mojih literarnih junakinj iz mladih dni prišla med bralce v knjigi Višek. Leta 1993 sem spravila skupaj še eno, ki pa ni roman, ampak državljanski vodnik po socialnih pravicah. Ko bom imela čas, bom nemara napisala še kakšno... toda, saj veste, kako smo upokojenci s časom.

Zadnjič, pri zajtrku, mi je mož rekel... Vidim, da ste čudno pogledali, moram takoj pojasniti: moj bivši mož... No, zdaj je stvar še slabša, pa moram zares vse pojasniti: moj bivši mož včasih prespi pri meni in če je drugo jutro po naključju sobota, naredim zajtrk in potem se malo pogovarjava. Ampak že vidim, zdaj se vam vse skupaj zdi še bolj čudno, pa moram pojasniti celo zgodbo.

Vidite, moj bivši mož... Saj je čisto običajna zgodba. Ko sva se poročila, sem jaz že delala, on pa je bil še študent. Seveda, jaz sem študirala navadno, dolgočasno pravo in sem se takoj zaposlila, v dolgočasnem podjetju, dolgočasna služba. Medicina je pa nekaj drugega, to se razume, čeprav mu kar nekako ni bilo prav, da sem ga nekaj časa jaz vzdrževala. Poročila sva se pa zato, ker sem takrat prišla do tegale stanovanja. Tako se je naključilo, nekaj pred tem mi je umrla mama, oče pa že precej let pred tem, in podedovala sem hišo. Naša hiša je bila stara, bolj na samotni, taka, železniška hiša; moj oče, veste, je bil pri železnici, od tega menda vsi postanejo malo čudni, oče je bil pa sploh tak, nikdar se nisva kaj prida pogovarjala, pa z mamo tudi ne, on je samo na železnico mislil, menda, tudi končal je tako, v železniški nesreči. Skratka, hočem povedati, ko je mama umrla, kar tako nekako, na tiho, kot da bi ugasnila, sem podedovala hišo. Bila je stara, ne veliko vredna, ampak zraven je spadala še nekakšna njiva, precejšen kos zemlje in nek sosed jo je hotel na vsak način imeti in tako sem dobila kar precej denarja, veste, pa še kredit sem vzela in sem si lahko kupila tole stanovanje. Saj zdaj ni videti nič posebnega, dve sobi, ampak takrat se mi je zdelo, da je pol sveta mojega, res! Pa sem rekla, zakaj bi zapravljaj za študentski dom, poročiva se. No, vidim, tole je zdaj zvenelo tako, kot da sva se zgolj zaradi stanovanja poročila, ampak kje pa! Seveda sva bila zaljubljena, pa kako! Vsaj jaz, bi rekla, da sem ob belem dnevu zvezde videla, če sem samo pomislila nanj, mislim pa, da on tudi. Jaz vsekakor, čisto nora sem bila nanj, ne morem povedati kako! Še čevlje sem mu čistila in še rada, toliko da jih še poljubljala nisem zraven! Skratka, bila sem v devetih nebesih... dokler... dokler nisem naenkrat opazila, da mu jaz čistim čevlje. Pa ne samo to. Naenkrat sem opazila, da postajam strašna ljubiteljica filma. Popoldne, iz službe grede, sva s kakšno kolegico ugotovili, da bi nama strašno prijalo, če bi si ogledali kak film, po filmu pa nama je tako dobro delo, če sva šli še malo kam posedet pa na kakšno kavo. Ali pa malo po trgovinah. Prej nisem nikoli razumela, kaj ženske vidijo v kupovanju, da bi pa hodila po trgovinah, kar tako, samo zaradi ogledovanja, neumnost! Kar naenkrat pa sem odkrila, da je to prav zares užitek, v tistem času sem imela vse v malem prstu, kje je kaj ceneje, pa kje so dobili kaj novega, kje se splača kupovati to, kje ono. Skratka, kakor je bila moja služba dolgočasna, se mi ni in ni dalo oditi domov, vsak dan večji odpor sem čutila do mojega prej tako ljubljenega stanovanja; če sem le mogla, sem odlašala do večera, še malo pa še malo. Celo tako daleč sem padla, da sem se sprijateljila s spodnjo sosedo, saj veste, z gospo Hedo, ki ji moj mož ni

rekel drugače kot zoprna stara klepetulja, pa še res je, ampak nekako se je zmeraj zgodilo, da mi je zadišala kava, kadar me je prestregla spodaj in me povabila, kaj morem... V tistem času je moj mož že končal študij in dobil službo. Seveda, on si je zmeraj želel delati v bolnišnici, saj veste, vsi tisti simpatični kirurgi v nadaljevankah, velike operacije, pa tako, pa lepe mlade sestrice, pa ljudje, ki ti iz hvaležnosti padajo okrog vratu... Imel pa je službo v zdravstvenem domu, kamor hodijo, kot se je kar naprej pritoževal, samo hipohondrične stare device, in najbolj sitno, staro sestro so mu dali, pravi strup, nobenega strokovnega napredka, tam bi lahko bil tudi robot, ki bi samo ponavljal, ja, gospa, res je slabo, gospa, strašno ste bolni, ampak preživeli boste, gospa, še to homo pogledali, še en receptek bomo napisali... Na kratko, kar naprej je bil slabe volje in kadar je on slabe volje, ni čisto nič zabaven, lahko vam rečem. Saj pravzaprav niti ne vem zakaj, ampak v meni je zrasel tak odpor, samo da sem pomislila, da moram iti domov, pa se mi je vse uprlo, ne morem povedati, kakšen zoprni občutek. Če stanovanje ne bi bilo moje, se mi zdi, bi pobrala kovček in šla, tako pa... Zakaj pa nisva imela otroka, vprašate? Vidite, dokler je on študiral, sva rekla, bova počakala, potem pa jaz nisem več marala. Kako naj imam otroka, če trpim vsakokrat, ko pomislim, da bom morala oditi domov?

Seveda ni bilo tako preprosto, kot se sliši zdaj, ko vam to pripovedujem. Bilo je prav grozno, vam rečem! Toliko sem premišljevala, toliko sem se žrla, dopovedovala sem si to in ono, pa kaj, tisti odpor v meni je ostal, nisem si mogla pomagati, nisem! Kaj sem hotela, nazadnje sem mu morala reči, naj odide.

Saj pravzaprav ni bilo nič takega med nama, da bi lahko rekla, da je bilo hudo narobe. Še prepirala se nisva. No ja, toliko in ob takih priložnostih, kot je normalno. Samo tisti moj občutek... prava muka... Nisem mogla več tako naprej, morala sem mu reči, naj odide. Lepo sem mu rekla, hotela sem, da bi se razšla mirno, kulturno. Seveda je preslišal. Morala sem mu reči bolj na glas. Ostreje. Bolj jezno. Nazadnje sem mu morala zabrusiti, naj pobere svoj kovček in odide.

Tako, vidite, običajna zgodba. Ko rečeš prvič, se presliši. Ko se reče drugič, zveni kot šala. Potem, tretjič, se je razjezil... Kaj naj razlagam, vse sva preigrala, običajni repertoar: najprej se je smejal, potem se je jezil, potem se je čudil, potem je prosil, toliko da ni pokleknil pred mano. Ampak tisti moj občutek je ostal. Seveda me je nič kolikokrat mikalo, da bi popustila, da bi rekla, saj ni nič, poskusiva, bova že... In tudi sem, seveda, nič kolikokrat... Zdaj bo drugače, sva rekla, od zdaj naprej bova delala drugače. Pa je šlo, dva dni, tri dni, pa tisti občutek se je vedno znova vrnil, vedno znova malo močnejši... Kaj bi razlagala, vsega je bilo, prepir, jok, kričanje, napadi besa... tako kot običajno pri takšnih ločitvenih zgodbah. Jaz sem hotela, da bi se razšla mirno, prijateljsko, pa kaj hočete.

bilo je grozno, krivila sem zdaj sebe, zdaj njega, če povem po pravici, večkrat sebe, ampak pomagati si pa nisem mogla.

Bilo je grozno, ampak nazadnje je le minilo, res je vzel svoje kovčke in se odselil. Z obrazom, kot da sva smrtna sovražnika, si lahko mislite. Ko sva bila končno na sodišču, se je zelo trudil, da bi bilo videti, da gleda skozi me. Strašen občutek krivde sem imela, priznam, on se je na sodišču pokazal kot fin, uglajen gospod, jaz pa sploh nisem znala razložiti, kaj se je pravzaprav zgodilo. Ali naj bi pripovedovala, kako se mi je upiralo priti domov? Tega ne bi mogla razložiti tako, da bi me razumeli, saj še sama nisem.

Vseeno pa sem vedela, da sem naredila prav. Zakaj naenkrat me filmi sploh niso več zanimali. Iz službe sem hitela domov s takim veseljem! Saj nisem doma imela početi nič takega, pa mi je vseeno prijalo, kar tako sedeti doma in čutiti, da sem doma, krasen občutek!

Nekaj časa po razvezi se je moj mož, hočem reči, moj bivši mož, vedno demonstrativno obrnil stran, kadar sva se srečala na cesti. Saj veste, naše mesto je kar majhno, ne moreš se izogniti temu, da bi se kdaj srečal. Slišala sem, take reči so mi seveda z veseljem nosili na nos, da si je našel žensko, prav privoščila sem mu, res. Kadar je po naključju naneslo, da bi se morala srečati, je stopil okrog kakega vogala ali pa, če ni mogel drugače, šel mimo mene s proč obrnjenim obrazom. Malo me je speklo, ampak v bistvu sem mu dala prav, sama sem kriva, sem si zmeraj rekla. Kaj hočeš, takšno je življenje.

Tako je čas mineval. Malo dolgočasno, služba, prijateljice, nič posebnega. Mirno in dolgočasno. Potem sem se celo na novo zaljubila, pa ne preveč, trajalo je samo par tednov in ni bilo kaj posebnega, toliko, da je čas hitreje mineval. Dolgočasno življenje, ampak moje.

Potem se je nekoč zgodilo, čisto po naključju, nekoč decembra, malo pred novim letom, da sva se z možem, z bivšim možem, srečala na cesti. Umaknila sem oči, kot običajno, nisem mu hotela delati preglavic, če misli, da je bolje, da se delava, da se ne poznavata, pa prav. Ampak, glej čudo, naenkrat me je spoznal! Pokimal in celo pozdravil! Odzdravila sem, kaj pa. Moram priznati, da mi je kar malo odleglo. Je pač prebolel. Zakaj tudi ne, minilo je več kot pol leta in našel si je žensko, se pravi, stvari bodo končno postale normalne. Meni je bilo prav tako, slaba vest je minila in življenje se mi je zazdelo čisto prijetno.

Tako, vidite, so se stvari kar lepo uredile. Ko sva se srečala drugič, me je že poklical po imenu in pozdravil kar prisrčno. Tretjič me je že povabil na kavo. Zakaj pa ne? Saj sva odrasla človeka, prav je, da preteklost pospraviva v predale in se obnašava kot normalni ljudje. Moram reči,

prav prijetno sva poklepetala ob kavici. Prijateljsko. Malo nostalgčno, predvsem pa prijateljsko. Dva odrasla človeka, ki imata za sabo skupno zgodbo, ki je bila sicer malo naporna, ampak kaj, treba je pozabiti, življenje gre naprej. Čisto prijeten občutek.

Tako, vidite, se je nekako vse poravnalo. S svojim bivšim možem sem se lahko pogovarjala čisto prijateljsko, čisto prijetno. Če ste morda prej dobili vtis, da je moj mož, mislim, moj bivši mož, kakšna dolgočasna surovina, se motite. Čisto prijeten človek je, včasih je prav zabaven, z njim se lahko zelo prijetno pogovarjaš, tak, prijeten, simpatičen človek je. Včasih sem se kar razveselila, ko sva se srečala, stopila sva kam na kavo, poklepetala, se malce nasmejala, se prijateljsko zbadala... Kot dobra, naklonjena si znanca.

No, potlej pa se je nekako, kaj vem kako, obrnilo takole... Saj je slej ali prej moralo priti. Nekega dne sva se srečala čisto blizu mojega stanovanja. Proti večeru je bilo. Le kaj bi posedala v tistem bifeju, ni preveč čist in tako hrupno je tam; le zakaj ne bi skočila na kavo k meni? Pa sva. Skuhala sem kavico, poklepetala sva veselo, prav prijetno je bilo. Naenkrat je bila ura polnoč, spomnil se je, da mora poklicati taksi, avtobusi ob tej uri ne vozijo več, stanoval pa je daleč, na drugem koncu mesta. Lahko ti pa posteljem na kavču, sem ponudila, če se ti sredi noči ne da hoditi domov. In, kaj bi razlagala... jasno, končalo se je tako, da sva se zjutraj zbudila skupaj v postelji, precej slabo sem spala, nisem bila več navajena v dvoje in odkar sem bila sama, sem največkrat prespala kar na kavču v dnevni sobi. Zakonska postelja, ki sva si jo kupila – pravzaprav jo je on kupil, za svoj prvi zaslužek, tako da ni imel občutka, da je vse v stanovanju samo moje – mi je bila zmerom malo zoprna. Takšen moderen dizajn, veste, on jo je izbral, za moj okus nekaj groznega, pa mu nisem hotela kvariti veselja, delala sem se, da mi je všeč... No, ko sva se takrat zjutraj spet zbudila skupaj, sem imela malo čuden, skoraj bi rekla, svarilen občutek, ampak on je bil strašno ljubezniv, skuhala sem kavo in popila sva jo v postelji in se šalila in poljubljala in tako...

Seveda, lahko si kar mislite, kako je šlo naprej. Od mene je odšel s pristrénim poljubom, pa ne za dolgo; še isti dan mi je telefoniral v službo, da mi pove, kako... Čez par dni je prišel na kavo kar brez najave in najbrž mi še praviti ni treba, da je čez par dni prišel s kovčki. Bila sva polna načrtov, kako bo to pot drugače, zdaj sva zrela, izkušena, zdaj veva, kakšne napake sva delala, zdaj jih ne bo več.

Nekaj časa je res izgledalo vse krasno. Pa ne dolgo. Ne morem pomagati, spet se je vrnil tisti občutek, naenkrat se mi spet ni dalo domov. Mož je končno dobil delo v bolnišnici, mislila sem, da bo zdaj vse v redu, zdaj bo zadovoljen, drugačen... ampak... Saj ni bilo nič oprijemljivega, nobene take stvari ne morem povedati, samo... domov se mi je upiralo iti. Saj je

toliko zanimivih filmov. Toliko novih reči v trgovinah. Vpisala sem se k nekakšni telovadbi. In, čeprav se je mož še tako norčeval iz mene, spet sem se spoprijateljila z gospo Hedo. Spočetka, kmalu ko smo se vselili v blok, naju je kar naprej vabila, tako da sva se je morala kar malo izogibati. Taka klepetulja je, ko te dobi v roke, te zlepa ne spusti. Ta stara coprnica, je vedno rekel moj mož. Nekajkrat, na začetku, naju je celo oba pretentala, da sva šla k njej na kavico, potem pa je mož tri dni robantil čeznjo, ta stara zoprnica, je benti; sicer pa se je njemu posrečilo, da si je bil kaj kmalu navzkriž z vsemi sosedi. Gospa Heda je nekaj časa imela mojega moža strašno v čislih, saj veste, zdravnik in tako, pa mu je nekoč mimogrede, ko smo se srečali na hodniku, potožila, kaj bi ji svetoval za njen kašelj, tako jo stiska v prsih. In on, kakršen je, se ni mogel premagati, pri pričji ji je vrnil s tisto staro zdravniško, saj veste, kar na hodniku, da so sosedje slišali, no, se pa slecite gospa, hova pogledala. Seveda mu nikoli ni odpustila in črtila ga je poslej tako zagrizeno, da je bilo že kar čudno. Da ne govorim, kako me je spodbujala, naj ga vendar že vržem ven, potem, takrat, ko so bile stvari že tako daleč... Ko je prišel nazaj, me pa nekaj časa še pozdravljala ni več; in potem, ko se je spet začelo tisto, tisti odpor do doma, je kar prežala name in me vabila na kavo. Si lahko mislite, kako se mi ni dalo domov, če sem raje stopila k Hedi, v njeno majhno, malo preveč natrpno in tako kičasto stanovanje, da ti je šlo kar na smeh. Ampak, kaj morem, nekako mi je kar prijalo stopiti v tako, pedantno pospravljeno stanovanje, kjer se lahko usedeš na stol, popolnoma prepričan, da se tam ne valja kaka umazana moška nogavica.

Kaj naj sploh govorim, saj si lahko mislite, stvar je šla približno tako kot prvič. Morala sem mu reči, naj gre. Najprej blago in nazadnje naglas in grobo. Vmes se je smejal, jezil, grozil, prosil... klasika. Približno tako kot prvič. Samo bolj na hitro je šlo vse. Tudi potem, ko se je spet odselil. Prvič je trajalo skoraj celo leto, ko me po ločitvi ni poznal. Drugič je trajalo komaj par mesecev. In čeprav me je gospa Heda na vse kriplje podpihovala proti njemu, mi je kar kamen padel od srca, ko sva po tistem spet sedla, popila skupaj kavico in prijateljsko poklepetala.

Iz tistega časa je tudi ta moja zgodba s priimkom. Sosedje se mi malo posmehujejo, češ, da imam najbolj obrabljen nabiralnik za pisma. Ko sem kupila stanovanje, sem morala na nabiralnik dati svoj dekliški priimek, čeprav je manjkalo samo nekaj dni do moje poroke; ampak zaradi računov, ki so prihajali, sem morala imeti svoj priimek. Potem sem seveda prvi dan ponosno nalepila zraven novi priimek in čez čas, ko sem presodila, da ni več nevarno, da bi me zgrešili, sem odlepila tistega prvega. Svojega dekliškega priimka tako nikoli nisem marala in bila sem kar vesela, ko sem se lahko podpisala po novem. Ko sva se razvezovala, sem neprevidno omenila, da bi raje ohranila njegov priimek; najbrž je opazil, da mi je veliko do tega in je zelo glasno zahteval, naj njegov priimek opustim. Še na sodišču je imel zelo čustven govor o tem,

razumeli boste, gospod sodnik, da... Ker je moj mož, hočem reči, moj bivši mož, kadar hoče na koga napraviti vtis, zelo prepričljiv, sem vedela, da nima smisla in sem na svoj nabiralnik spet nalepila stari priimek. Že takrat mi je prišlo na misel, da bi kazalo kaj ukreniti v zvezi s tem. Če povem po pravici, mi je stvar postala čisto jasna takrat, ko sem se malo zaljubila, saj sem vam omenila, v moškega, ki se je pisal Petelin. Če bi se poročila z njim, sem takrat razmišljala, saj veste, kakšne smo ženske, take stvari nam pridejo na misel še predno je treba, če se bom poročila z njim, se ne bom mogla zgovarjati, da nočem zamenjati lepega priimka za Petelina; pisala sem se Ocvirk, veste. In naj na pisemski nabiralnik lepim nov priimek in če se mi potlej zgodi, saj veste, človek, ki že ima izkušnje, misli na vse... Ko se je potem mož spet preselil k meni, sem kajpak morala spet nalepiti tudi njegov priimek, pošta zanj je prihajala, tudi po telefonu so ga včasih klicali. Ko je spet odšel, je še par mesecev moral viseti tisti listek, saj veste, zdravnik je pa le zdravnik. Takrat sem se tudi odločila, da si dobim nov priimek, svoj, tak, ki mi bo všeč. Hotela sem nekaj posebnega, takšnega, ki ga nima nihče drug, po telefonskem imeniku sem preverjala; nazadnje sem si izbrala Borovšak, nikogar nisem poznala, ki bi se tako pisal in lepo zveni, prav ponosna sem bila nanj. Ampak, ali mi verjamate, še isti dan, ko sem vložila prošnjo, naj mi ga dajo, sem v časopisu našla nekoga, ki se tudi tako podpisuje. Pa, kaj hočete, če že nisem edini Borovšak, sem pa vsaj ena redkih, sem se tolažila. No, zdaj sem zašla, hotela sem pa povedati, kako je potem, čez čas, moj bivši mož spet prišel na kavico k meni. Prvič zaradi previdnosti sredi popoldneva, prijetno sva poklepetala in šel je še pred večerom. Gospa Heda ga je seveda videla, če pravijo, da brez božje vednosti tudi las ne pade z glave, drži še bolj, da brez vednosti gospe Hede ne pade niti smet na tla v našem bloku. Tako je bila jezna, da mi je še pridigo naredila čisto kratko, že vidim, je rekla, spet boš tako trapasta, da ga boš vzela nazaj, a nisi že zadosti nastradala, mi je rekla. Saj pravzaprav nisem nastradala, sem ji odgovorila, nakar je zmogla samo še skrajno zaničljiv pogled. Sploh pa, sem ji rekla, ker sem vseeno imela malo slabo vest, sploh mi pa zdaj kar naprej pripoveduje samo o svoji novi ženski, tokrat gre zares. Prav upala sem, da gre zares; res, zdelo se mi je, da bi to dokončno uredilo stvari.

Za vsak primer pa sem potem, ko je odšel drugič, razdrla tisto najino grdo zakonsko posteljo. Kose sem zložila k steni v spalnici, saj nisem imela kam z njimi in kupila sem si ozko, popolnoma samsko posteljo. Za vsak primer, sem si rekla, sicer sem pa največkrat spala kar na kavču.

No, izkazalo se je, da je z njegovo žensko tokrat vendarle šlo zares. Tudi pokazali so mi jo: kar čedna in odločna mlada dama. Čisto prava zanj. Tudi njemu sem kasneje rekla tako in, verjamate ali ne, kar razveselil se je pohvale. Nekoč mi je celo predlagal, da bi naju spoznal, pa sem mu rekla, raje ne, bogve, kako bi jaz, preden sem se poročila z njim, sprejela, če bi

mi predstavljal svoje bivše. Razmislil je in mi dal prav. Saj sem vam že rekla, moj mož je, kadar ni ravno poročen z mano, čisto prijeten človek.

Seveda se je potem spet zgodilo, da me je obiskal tudi zvečer in tudi prespal je včasih pri meni, ali naj človeka sredi noči vržem na cesto? Če povem čisto po pravici – vam lahko, drugim si tako ali tako ne bi upala – večkrat me je tudi kar vztrajno nagovarjal, naj spiva skupaj. Tudi zamikalo me je, priznam. Vendar mi je bilo jasno, da bi to spet vse pokvarilo. Enkrat bi spala z njim, ker bi me zamikalo, pa bi se naslednji dan vrnil, pričakujoč, da mu bom čistila čevlje. Ne vem, zakaj se v moških možganih seks vedno poveže s čiščenjem čevljev ali pranjem gat. Tako sem nekajkrat morala kar odločno nastopiti in od mene je šel užaljen, no, pa je čez nekaj dni spet prišel na prijateljski klepet. Takšno je pač življenje, kaj hočete.

Če povem po pravici, sem bila zares vesela, ko je bilo nazadnje tako daleč, da je pomislil na ženitev. Ni bil najboljše volje; ona je bila noseča, odgovornost, stanovanje sta šele čakala... Moram reči, da bi mi njegova žena kar lahko rekla hvala, tolikokrat sem ga v tistem času hrabrila, se trudila, da mu pokažem lepši del zadeve. Obnašal se je tipično moško: bi se poročil, pa mu ni bilo do odgovornosti, kadar se pojavi kakšna težava, bi najraje kar vse pustil... Iskreno povedano, res sem bila zadovoljna, ko je bila poroka mimo. In ko je po prvem zakonskem prepiru pritekel potožit k meni, sem ga kar nekaj ur pregovarjala in poslala nazaj k ženi. Če verjamete ali ne, veliko mi je bilo do tega, da bi stvar uspela.

Takrat sem se končno rešila tudi tiste trapaste zakonske postelje. Dobila sta stanovanje in, saj veste, denarja za vse ni bilo. Zakaj ne bi vzel te, sem mu rekla, meni je v napoto in končno si jo ti kupil, skoraj nova je, saj ni treba, da ženi poveš, od kod jo imaš, sem mu rekla. Odleglo mi je, ko je ta reč dokončno izginila iz moje spalnice. Tako, vidite, se je vse skupaj lepo uredilo. Z možem, hočem reči, z bivšim možem, sva zdaj prav res dobra prijatelj. kadar je doma kaj narobe, zmeraj priteče k meni, če je hudo, se še malo zjoče. Kadar mu gre vse strašansko na živce, pride k meni, klepetava in če se klepet zavleče pozno v noč, prespi pri meni. Če žena ve? Ne vem, ravno zadnjič sva se o tem pogovarjala, on misli, da ne ve, saj, če ga vpraša, kje je bil čez noč, se lahko zmeraj izgovori na bolnišnico, v tem pogledu je torej res praktična služba. Jaz pa mislim, da ve, saj je pametna ženska; ker je pametna, najbrž ve tudi, da je bolje, če prespi pri meni, kot če bi prespal kje drugje...

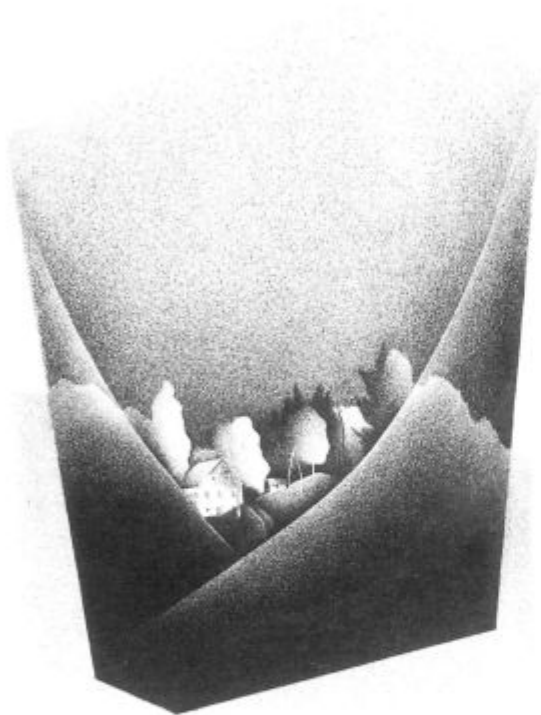
Tako, vidite, takšno je življenje. Saj je čisto običajna zgodba, čeprav gospa Heda zavija nos do neba, če ji skušam to dopovedati. Pa kaj hočete, nekateri so pač taki. Vi pa razumete, mar ne?

No, zdaj vidite, kako je. Kot sem rekla, zadnjič, pri zajtrku, mi je mož rekel...

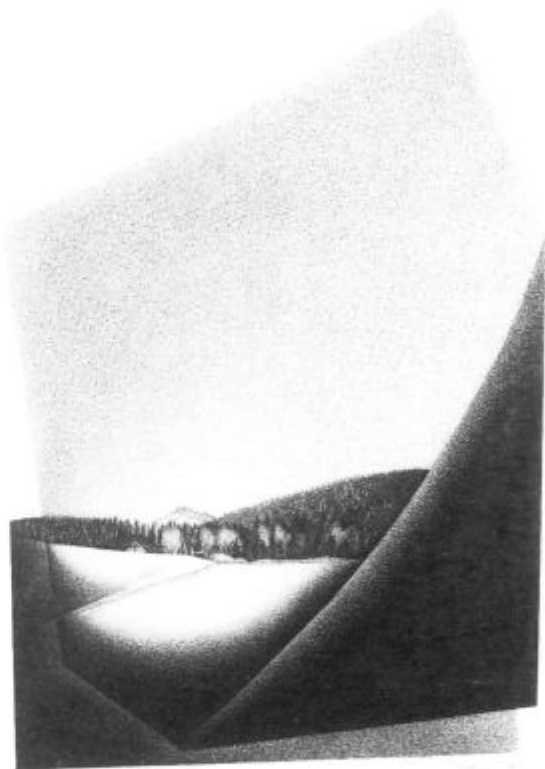
Olga Kolenc

Kdo sem in od kod prihajam? Izognila se bom nostalgичnim čustvom, ki nas tako rada spremljajo skozi življenje, še posebej ob nezavednih trenutkih, ko nočemo odrasti. Moje izhodišče je Vojskarska planota, s svojimi štirimi letnimi časi je kot prisposodba življenja samega. Je izhodišče za vzpon na gori, tisto pravo in tisto duhovno, ki je v meni. Pot se začne sredi cvetočega travnika in se nadaljuje na stičišču različnih smerokazov, kjer moram izbrati v katero smer. Sem pred odločitvijo, a ne vem, katera idilična steza me bo s čim manjšim naporom popeljala na vrh in katera se bo končala pod nepreplezljivim previsom. To je pot vzponov in padcev, porazov in zmag. Umetnost in čar vsakega življenja je v njegovi individualnosti, predvsem na stopnji zavedanja, ko smo sposobni sami prevzeti odgovornost za svoja dejanja in ne dovolimo nikomur več, da nas ovira. Vsak dan, vsak trenutek opravljamo življenjske izpite in padamo na njih. Meni je dano, da lahko nekatere lepe, meni bistvene trenutke in občutke pretvorim v pesem in sliko. Čeprav slika zadovolji gledalca, tako po laični kot po strokovni strani, je zame le bled odsev mojih pravih, notranjih občutkov. Pa vendar, energija je tu, v vsaki drobnosti črtici, ki je nanešena na pergament. Ker sem del narave, vsa ta pozitivno prevrednotena doživetja in najintimnejša čustva vežem na motive iz narave. Ne jočem za izgubljenim rajem neponovljivega otroštva, preživetega na Vojskem, vračam se vanj in se vedno znova napajam iz njega. Prenesla sem ga vase in ga podoživljam na gorskih poteh po Evropi ter ga istovetim z izhodiščem.

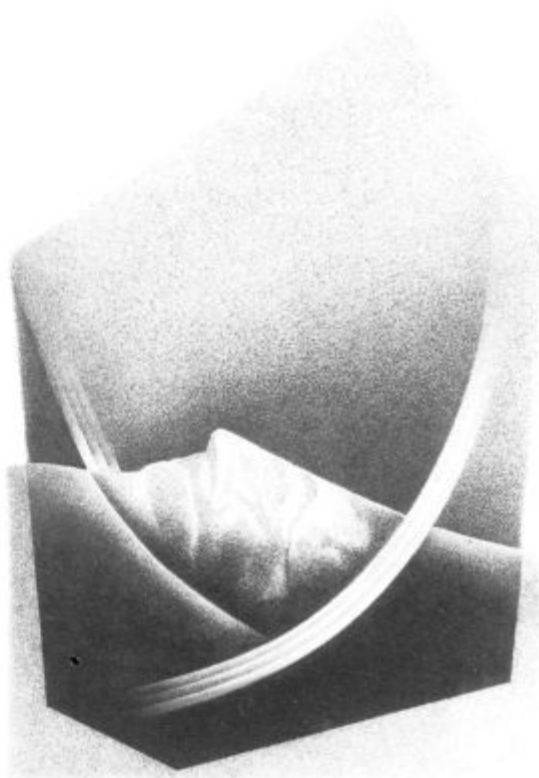
OLGA KOLENC, NOSTALGIJA 1996

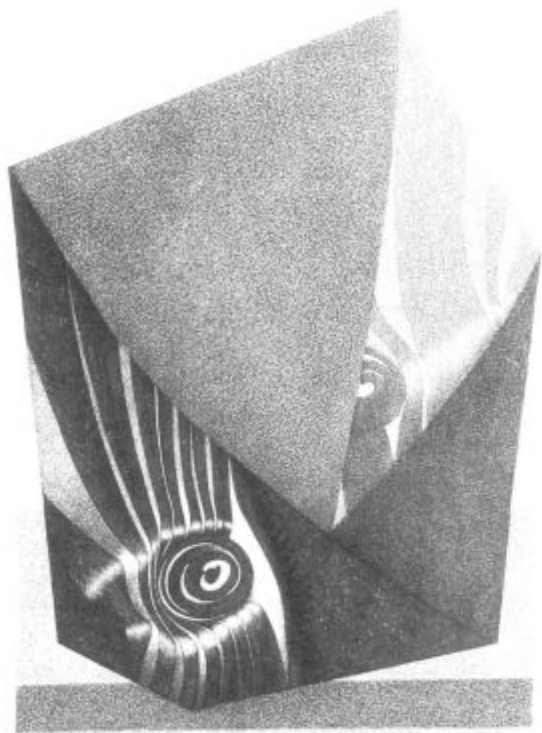
OLGA KOLENC, IZHODIŠČE 1996

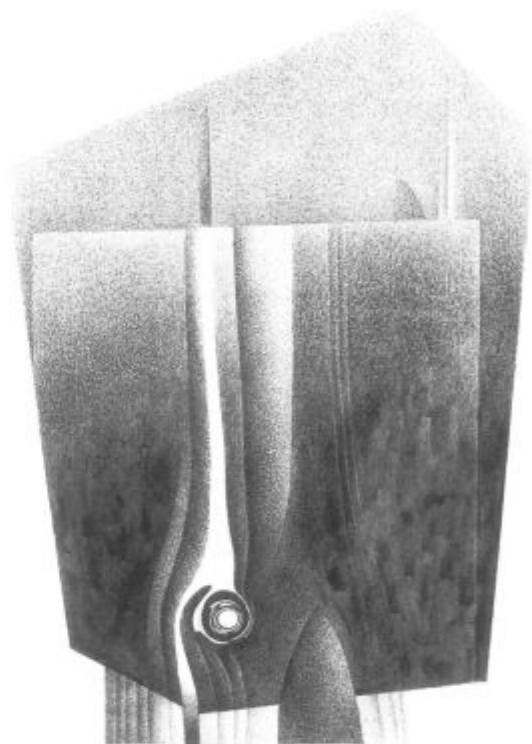
OLGA KOLENC, HREPENENJE V KAMNU 1996

OLGA KOLENC, UPANJE 1996

OLGA KOLENC, SREČANJE 1997

OLGA KOLENC, IGRA V LESU 1997

Darinka Soban

v intervjuju *Elizejske poljane na Nanosu*

Marije Mercine

Primorska srečanja 188/96

Drugo jutro sem se ob pogledu na rosno košenico udarila po čelu. Seveda, zlati koren, *Asphodius albus*, lilijevka iz grške mitologije. Ker se je naslov glasil na Osnovno šolo v Cerknem, sem za šolarje imenu rože pripisala še mitološko pravljico, ki jo je ohranil Dioskorid v farmakološkem delu *De materia medica* (1. stol. n. št.). Po verovanju iz Homerjevega časa naj bi zlati koren rasel v raju na Elizejskih poljanah. Neznani gornik se mi je kasneje zahvalil na drugi strani male grafike (spomni me, da ti jo kdaj pokažem), in tako se je začelo moje poznanstvo s slikarjem in poetom idrijske zemlje Račkom Terpinom. Od tedaj imenujem cvetoča pobočja Nanosa, ki so kak kilometer daleč od Abramove domačije, Elizejske poljane.

Darinka Soban

v intervjuju *Elizejske poljane na Nanosu*

Marije Mercine

Primorska srečanja 188/96

Čeprav sem vodila depandanso »B«, »Očkovo postojanko« bolnišnice Pavle v Bedrovi grapi nedaleč od Idrije, sem Idrijo prvič obiskala po vojni. Starodavno mesto nas je vse iz bolnišnice Pavle vzelo za svoje in nam podelilo domicil. Postala sem stalna obiskovalka muzeja v Idriji. Pri Srečku Logarju, prvem povojnem ravnatelju, sem bila doma po knapovsko postrežena z žlikrofi. Med ravnateljevanjem Jurija Bavdaža in Sama Bevka sem v muzej in bolnišnico Franjo pogosto vodila posameznike in delegacije tujih kirurgov in anesteziologov. V nekem pregledu večletnih obiskov bolnišnice Franje je kustos Tomaž Pavšič, s katerim se takrat še nisva osebno poznala, napisal, da Franjo obišče tudi veliko tujih zdravnikov, ki jih navadno pripelje Darinka Soban. – Večkrat sem v Idriji predavala, na muzejskem večeru o Scopoliju me je čisto pretreslo, koliko ljudi je prišlo poslušat in kako so bili veseli mojih besed. Ljubljčanani take želje ne pokažejo. – Večkrat kaj napišem v Idrijske razglede, ki jih vedno preberem do zadnje črke. Med članki se zelo veselim Terpinovih: njegov umetniški gen ali genij ima dva kraka – čopič in pero. – 18. junija so v idrijskem muzeju lepo predstavili moj prevod Linnejevih pisem Scopoliju.

Mira Omerzel Terlep

v članku *Prazgodovinske koščene piščali*

Kultura 1/1, 1997

Dosedanje domneve, da so naši davni predniki svoje estetske in umetniške (torej tudi zvočno-glasbene) instrumentalne vzgibe odkrivali predvsem šele pred 30.000 do 35.000 leti, se s svetovnimi odkritji v zadnjih letih vedno bolj majejo. Tudi lansko odkritje kosti z luknjami v Divjih babah I nad reko Idrijo pod Šebreljami nakazuje, da se je to dogajalo že pred 45.000 leti.

Manca Košir

v članku *Spomini na nekoga in potem*

Razgledi 5/1997

Čez leta sem vsa našpičena obiskala dr. Jožeta Felca v idrijski psihiatrični bolnišnici, ker so takrat tja nasilno privedli nekoga, ki je bil tudi amaterski novinar, Svinjarija, da si upa, tale Felc, sem med potjo proti Idriji stiskala zobe. Razkrinkala ga bom s svojim udarnim člankom, da bo odmevalo širom sveta. Vse za resnico in svobodo posameznika, sem dahnila, ko sem potrkala na Felčeva vrata. Tudi o tem primeru nisem nikoli napisala članka. Ker sem Felca pozorno poslušala in se – off the record – prepričala, da je obravnavani pacient v bolnišnici na varnem, ne pa v arestu. Tendenco, ki sem jo imela napisano v novinarski beležnici, sem pustila v zdravnikovi ordinaciji.

Kljub temu nisem odšla praznih rok. Med tistim dolgim pogovorom sem spoznala enega svojih najljubših prijateljev, s katerim se globoko pomenkujeva še danes. Hvala ti, Jože! Kaj misliš, koliko današnjih novinarjev pusti svoje tendence v novinarski beležnici in poslušá argumente »sovražnikov«?

Janez Kavčič

v rubriki *Mnenja*

Idrijski razgledi 1/1997

Slovenska nacionalna kulturna politika ne bo smela spregledati dejstva, da so k uveljavitvi slovenske muzejske stroke v svetu odločilno prispevali prav krajevni (mestni) muzeji. V tej luči se zdijo naravnost absurdne namere, da bi državna blagajna prevaila vso skrb za financiranje »provincialnih« muzejev na ramena lokalnih skupnosti. V času, ko si slovenska »visoka« zunanja politika mrzlično prizadeva ujeti priključek k evropskim integracijam, se je Idrija s prezentacijo svoje tehniške in kulturne dediščine v švicarski Lausanni še enkrat uveljavila kot nepogrešljiv evropski civilizacijski dejavnik. Mestni muzej Idrija, dobitnik ene od treh »evropskih« nagrad za leto 1997, je v dneh od 16. do 19. aprila častno zastopal slovensko državo, in to v hudi konkurenci slovečih in svetovljanskih evropskih kulturnih metropol. Idrižčani smo bili ponosni na svojo identiteto, ko nam je poln avditorij Olimpijskega muzeja tri dni izkazoval nedvoumne simpatije. Ob prejemu prestižne Michelettijeve nagrade smo bili deležni iskrenega aplavza in pristrčnih čestitk novih znancev in prijateljev, ki so zastopali dežele in narode od Portugalske do Turčije, od Skandinavije do Grčije, Sivolasi, a izjemno pronicljivi starosta evropskih muzealcev Kenneth Hudson je na zaključni slovesnosti izrecno poudaril, da evropskega znanstvenega in kulturnega makrokozmosa ne bi bilo brez kreativnosti in prispevkov avtentičnih institucij. Po njegovih besedah so tudi uspešni muzeji tisti mikrokozmosi, ki soustvarjajo vsebino evropskega sožitja, ne glede na taktiziranja in špekulacije političnih birokratov v Bruslju, Ženevi in Strasbourgu. Zato nosi slovensko kulturno ministrstvo polno odgovornost, da se ne bi uresničilo grenko spoznanje starih Latincev: Nemo propheta in patria.

Idrija,
Kranjska

prevod
METKA PETRIČ

John Russell

A
TOUR IN GERMANY,

AND SOME OF

THE SOUTHERN PROVINCES

OF THE

AUSTRIAN EMPIRE,

IN THE YEARS

1820, 1821, 1822.

By JOHN RUSSELL, Esq.

IN TWO VOLUMES.

VOL. II.

SECOND EDITION.

EDINBURGH:

PRINTED FOR
ARCHIBALD CONSTABLE AND CO. EDINBURGH;
AND HURST, ROBINSON, AND CO. LONDON.

1825.

POTOVANJE PO NEMČIJI, IN NEKATERIH JUŽNIH PROVINCAH AVSTRIJSKEGA CESARSTVA V LETIH 1820, 1821, 1822 V DVEH DELIH.
AVTOR GOSPOD JOHN RUSSELL.
2. DEL, DRUGA IZDAJA, EDINBURGH. TISKANO ZA ARCHIBALD CONSTABLE AND CO., EDINBURGH IN HURST, ROBINSON, AND CO.
LONDON. 1825

At Upper Laybach, the stage beyond Laybach itself, I quitted the great road for that which runs westward into the mountains to Idria. It was about four in the afternoon when I entered it, assured that there was not more than three hours driving to Idria; but here, as elsewhere, the notions of the country people, in regard to distance, are extremely indefinite. During half an hour, the road ran through a narrow plain; it then began to ascend rapidly among dark woods of fir running along the edge of deep hollows, and we were still in the woods, and still ascending, when even the uncertain light of evening disappeared, and a dreary, rainy, and pitch-dark night rendered it as dangerous to proceed, as the loneliness of the country rendered it impossible to find refuge from the storm. Moreover, Giacomo, the coachman, had drunk more plentifully than was prudent, and neither he nor his cattle had ever made the journey before. His supplications to the Virgin, and, by the time he was fairly drenched with rain, to Bacchus, threw in our way some of the carters employed to convey wood and charcoal to Idria from the more distant recesses of the mountains; but they seemed to deserve the same reputation for rudeness and ferocity which distinguishes them in so many other places. According to them, we were still as far from Idria as we had been four hours before. Giacomo's broken Croatian soon informed them that he was a stranger; and all his inquiries about inns and ale-houses were only answered by a horse laugh. His patience being already exhausted, he could not bear to have vulgar insult added to misfortune, and let loose upon them his whole stock of Italian oaths, (and it was not a small one.) concluding with assuring me, for our mutual consolation, that they undoubtedly were "Signori della Kruhitz".¹ However, satisfied with laughing at our troubles, and increasing them by more than doubling the road we had yet to drive, they neither attempted to assault nor rob us.

We continued to creep on up the mountain, now plunging into the pine forests, where we learned that we were getting off the road only by the horses running their heads against the trees, and now emerging upon a barren, hilly heath, where the closest attention only showed that, to avoid being precipitated into a deep dell, it was much safer to trust to the animals than to their conductor. On arriving at a small village where there was a sort of inn, nothing could prevail on Giacomo to move a foot farther till daylight. I was little inclined to pay any regard to the statements of the landlord, that it was positively dangerous to drive on to Idria in the dark, without a person who knew every inch of the road; because I took it for granted that he

Na Vrhniki, eno postajo za Ljubljano, sem glavno cesto zamenjal za drugo, ki vodi proti zahodu v gore do Idrije. Skrenil sem približno ob štirih popoldne, prepričan, da ni več kot tri ure vožnje do Idrije. Vendar so tudi tukaj pojmi podeželanov glede razdalj ekstremno nejasni. Prve pol ure je pot vodila skozi ozko ravnino, potem se je začela hitro vzpenjati med temačnimi jelovimi gozdovi po robu globokih globeli. Še vedno smo bili v gozdu in še vedno smo se vzpenjali, ko je izginila tudi negotova večerna svetloba. Pusta, deževna in kot oglje črna noč je bila nevarna za nadaljevanje, samotnost pokrajine pa ni dajala možnosti, da bi našli zavetje pred nevihto. Še več, kočijaž Giacomo je pil dosti več, kot bi bilo pametno, in tako on kot njegove živali niso še nikoli hodili po tej poti. Njegove ponižne prošnje k Devici in potem, ko je bil že povsem premočen od dežja, tudi k Bakhu, so nam na pot vrgle nekaj vozarjev, ki so prevažali les in oglje iz oddaljenih gorskih predelov v Idrijo. Ti si očitno zaslužijo sloves prostastva in divjosti, ki se jih drži tudi v številnih drugih krajih. Po njihovem smo bili še vedno enako daleč od Idrije kot pred štirimi urami. Po Giacomovi polomljeni hrvaščini so hitro spoznali, da je tujec in na vsa njegova poizvedovanja o gostiščih in pivnicah so odgovarjali samo s konjskim smehom. Njegovo potrpljenje je bilo pri koncu in ni mogel več prenašati vulgarnih žalitev, ki so se pridružile naši nesreči. Obsul jih je s celotno zalogo italijanskih kletvic (in ta ni bila majhna) ter mi je v najino skupno tolažbo na koncu zagotovil, da so oni brez dvoma »Signori della Kruhitz« – gospodje s Hrušice¹. Kakorkoli že, zadovoljili so se s smejanjem našim težavam in jih še povečevali z izjavami, da je pred nami vsaj še dvakrat toliko poti. Niso pa nas poskušali niti napasti niti oropati.

Še naprej smo se plazili navkreber. Zdaj smo se zarili v borov gozd, kjer smo samo zaradi konjev, ki so morali izmikati glave med drevesi, spoznali, da smo šli s ceste, zdaj smo se znašli na neplodnem, strnem travniku, kjer je pozorno spremljanje pokazalo, da je bolj varno zaupati živalim kot njihovemu vodiču, če nočemo zgrmeti v globoko globel. Ko smo prišli v majhno vas z gostiščem, ni nič več moglo prepričati Giacomu, da bi pred zoro napravil še kak korak naprej. Nisem posvečal pozornosti gospodarjevi izjavi, da je ponoči res nevarno

merely speculated on the advantage of having a guest. I did him foul wrong. On making the rest of the journey next morning, I was compelled to acknowledge the accuracy of his representations and to be perfectly satisfied with the obstinacy of Giacomo. The accommodations of the little hostelry were much more comfortable than any man has a right to expect in such a part of such a country. In these houses, the landlord, commonly his wife, and always the female who acts as waiter and chambermaid, speak German. In fact, the language is taught in all the country schools; but this has hitherto had little effect in making it general among the peasantry; for the great point always is, not what a child learns in a school, but what it speaks and hears out of the school. It learns German words during the short time it is in the presence of the master; out of his reach, it speaks and hears only its native Croatian dialect. Small tracts for the use of the peasantry have even been printed in Croatian, and some attempts have been made to wards compiling a dictionary.

Next morning, we proceeded, during an hour, over the same barren country. Of a sudden the road seems to disappear right before the eyes of the traveller, and he finds himself on the brink of a house hollow in the mountains. The effect is singular and striking. He looks down into the whole of this kettle, surrounded on every side by irregular towering crags, which are here and there tufted with patches of fir, but, in general, exhibit only the naked and dreary rock. The picture was entirely changed by the mist in which every thing was enveloped. The morning was not sufficiently advanced; the sun, though bright and warm above, had not yet penetrated into the gulf, which was filled to the brim with white fleecy vapour, into which the road seemed to descend, as if into mere air. All around, the rugged cliffs rose above its surface, like the rocky shores of a mountain lake, and imagination could assign no depth to the abyss over which its light and hovering mantle was spread. As the sun came nearer the meridian, the vapour began to rise slowly, but without dividing itself into those distinct, and rapidly ascending columns, which often produce such fantastic appearances, in the higher passages of the Swiss Alps. In a short time the whole kettle was visible, terminating below in a narrow, irregular valley. The Idria, issuing at once from the mountains on the south, rushed along in the bottom. On the crags which, circling round, seem to shut out this spot from all communication with the world, not a cottage was to be seen, for they are too precipitous; and only here and there a few scanty patches of cultivation, for they are too barren. In the

nadaljevatii pot proti Idriji brez osebe, ki pozna vsako ped poti, saj mi je bilo jasno, da je le računal na to prednost, da bo imel goste. Naredil sem mu veliko krivico. Ko smo naslednje jutro opravili preostanek poti, sem moral priznati pravilnost njegovih navedb in biti povsem zadovoljen z Giacomovo trmo. Nastanitev v majhnem gostišču je bila dosti bolj udobna, kot bi človek lahko pričakoval v takem delu take dežele. V teh hišah so gospodar, pogosto njegova žena in vedno ženska, ki je delala kot natakaraica in sobarica, govorili nemško. Jezika so se sicer učili v vseh deželnihi šolah, vendar je še posebej pri kmetih to doslej imelo majhen učinek. Pomembno je nameč vedno tisto, kar otroci govorijo in slišijo izven šole, ne pa kar se učijo v šoli. V kratkem času, ko je prisoten učitelj, se učijo nemških besed, izven njegovega dosega pa govorijo in slišijo svoj materni hrvaški dialekt. Za kmete so bile tiskane kratke razprave v hrvaškem jeziku in narejeni so bili tudi nekateri poizkusi za izdelavo slovarja.

Naslednji dan smo šli naprej in eno uro potovali po podobni neplodni pokrajini. Nato pa kot da bi prav pred očmi potnika cesta naenkrat izginila in znajde se na robu velike luknje v gorah. Pojav je edinstven in šokanten. Pogleda navzdol v kotliček, ki je na vseh straneh obdan z nepravilnimi previsnimi stenami. Te so tu in tam prekrite z zaplatami jelk, v glavnem pa kažejo le golo in pusto skalo. Slika je bila popolnoma spremenjena zaradi megle, v katero je bilo vse zavito. Dan še ni bil povsem razvit. Sonce, čeprav zgoraj svetlo in toplo, še ni prodrlo v luknjo, ki je bila do roba zapolnjena z belo, volnasto paro, v katero se je cesta navidezno potopila, kot da bi obvisela v zraku. Povsod naokrog so se skalnate pečine dvigale nad njeno površino kot skalne obale gorskega jezera in domišljija ni mogla določiti globine brezna, preko katerega se je raztezal lahek in lebdeč plašč. Ko se je sonce približalo meridianu, se je para začela počasi dvigovati, ne da bi se pri tem razdelila v tiste različne, hitro se dvigajoče stebre, ki pogosto ustvarjajo tako fantastične oblike na višjih prelazih v Švicarskih Alpah. V kratkem času je bila vidna celotna kotlina, ki se je spodaj zaključevala z ozko, nepravilno dolino. Reka Idrija, ki se naenkrat pojavi iz gora na južni strani, hitro teče po dnu. Na stenah, ki jo obkrožajo in dajejo vtis, da tem krajem onemo-

centre of the valley, and about seven hundred feet below the brink, the eye rested on the little town of Idria, and the huts scattered round the base of the mountain which contains the entrance to the mines.²

The entrance to the mine is a little to the southward of the town, in the side of a small hillock which rises in front of the mountainous wall that surrounds the dell. The visitor puts on a miner's dress. It is not only necessary to leave behind watches, virgs, snuff-boxes, and similar articles which would infallibly be affected by the quicksilver; but, for the same reason, the accompanying miner insists on your dispensing with all coats and waistcoats which have metal buttons. In every case a miner's dress is at once more convenient, and more independent of the moisture and rubbings, which may be encountered below ground, although, in this beautiful mine, there is little to be apprehended from either. The miners have not yet ceased their jokes on two ladies who went down with some fashionable company during the Congress in the neighbouring Laybach, and returned, the one with her gold watch converted into a tin trinket by the quicksilver, and the fair cheeks and neck of the other bedaubed with the blackness of falsehood by the sulphur.

The descent can be made to the very bottom of the mine in less than five minutes, in one of the large buckets in which the ore is brought above ground. This mode, though the less fatiguing, is not therefore the better; for, in descending the shaft on foot, one can observe much better the care and regularity with which all the operations have been carried on, particularly in later times. From the first step, day-light is excluded, for the passage, hewn in the rock, descends at a very acute angle; were it a smooth surface, it would be impracticable. Excepting the steepness, it has no other inconvenience. Instead of clambering down a wet, slippery, wooden ladder, as in Freyberg, you descend on successive flights of steps, as regular as if they had been constructed for a private dwelling. Here and there are landing places, where galleries branch off through which veins have been followed, or the shaft descends in a new direction. This is the regular mode in which the mining is carried on, from the surface of the earth to the lowest part of the mine, forming a subterraneous staircase descending about seven hundred feet, for the mine as yet is no deeper, owing to the superabundance and richness of the ore. All is pierced in the hard limestone rock. A still more useful degree of care has been bestowed on the walls and ceiling. Instead of leaving the

gočajo vsako komunikacijo s svetom, ni bilo možno videti niti ene kočice, saj so stene prestrme; in le tu in tam nekaj bornih zaplat obdelane zemlje, ker je svet neploden. V sredini doline, približno sedemsto čevljev pod robom se oči odpočijejo na majhnem mestu Idriji in kolibah, raztresenih ob vznožju gore, v kateri je vhod v rudnik.²

Vhod v rudnik je nekoliko južno od mesta na pobočju majhnega hribčka pred gorsko steno, ki obkroža dolino. Obiskovalec si obleče rudarsko obleko. Zunaj mora pustiti ne le ure, prstane, tobačnice in podobne stvari, ki bi jih živo srebro zanesljivo poškodovalo, ampak spremljajoči rudar iz istih razlogov zahteva, da vstopi brez plašča in telovnika s kovinskimi gumbi. V vsakem primeru je rudarska obleka bolj primerna ter manj občutljiva na vlago in odrgnine, ki smo jim izpostavljeni v podzemlju, čeprav je v tem čudovitem rudniku malo nevarnosti za oboje. Rudarji še vedno zbijajo šale na račun dveh gospa, ki sta šli dol z neko modno družbo med kongresom v sosednji Ljubljani in se vrnila ena z zlato uro, spremenjeno zaradi živega srebra v pločevinast okrasek, lepa lička in vrat druge pa zamazani z lažno črmino zaradi žvepla.

V enem od velikih veder, v katerih dovažajo rudo na površje, je možen spust do samega dna rudnika v manj kot petih minutah. Čeprav manj utrujajoč pa ta način ni najboljši, saj pri peš spuščanju po jašku lahko dosti bolje opazujemo skrb in pravilnost, s katero še posebej v zadnjem času izvajajo vse operacije. Že po prvih korakih se dnevna svetloba izgubi, saj se v skalo vsekan prehod spušča pod zelo ostrim kotom; če bi bila površina gladka, bi bilo to neizvedljivo. Razen velike strmine nima nobenih drugih neprijetnosti. Namesto plezanja navzdol po mokrih, spolzkih lesenih lestvah kot v Freybergu, se tu spuščaš po zaporedju stopnic, ki so tako pravilne, kot da bi bile zgrajene za privatno bivališče. Tu in tam so na stopnišču podesti, kjer se odcepijo rovi, s katerimi so sledili žilam, ali pa se jaški spuščajo v novi smeri. To je običajen način opreme rudnika - od površja do najnižjega dela rudnika je zgrajeno podzemno stopnišče, ki se spušča okrog sedemsto čevljev globoko, saj rudnik zaradi velikega izobilja in bogatosti rude sedaj ni bolj globok. V celoti je vsekan

bare rugged rock, as is still frequently done elsewhere, or supporting the roof with wood, as was in former times the universal practice, this passage into the earth is lined with a strong wall of hewn stone, arched above; so that the descent is in reality through a commodious vaulted passage about four feet wide, and, in average height, rather more than six. The walling with stone is preferable, both in security and duration, to the old custom of lining and supporting the shafts with wood; the increasing scarcity and value of wood have likewise made it the cheaper mode. Neither is the labour so great as, at first sight, might be imagined. The stones used are those cut out in carrying the shaft itself downwards. All the trouble of transporting them along a gallery to the bottom of the perpendicular shaft by which the ore and rubbish are conveyed above ground, is thus saved. No mine could be more fortunate in regard to the absence of water. A slight degree of moisture on the walls and ceiling is all that can be occasionally traced. The atmosphere is perfectly dry and comfortable, except in the neighbourhood of rich veins.

The spot where the original adventurers found the first vein of mercury is pointed out rather more than two hundred feet below ground, that is, at one-third of the depth to which the mine has been carried during the four hundred years that have since elapsed, a striking proof how abundant and productive the veins must have proved. The original one, however, does not seem to have been followed, for the first gallery is considerably lower. The deeper you go, the more thickly do the veins come upon each other. Their direction, in general, is nearly horizontal, but it is not at all uncommon to find them ascending; in this case, they are not followed. Even where they retain the horizontal direction, or rise at a very trifling angle, they are not pursued to exhaustion, unless they be uncommonly productive; and this extraordinary richness never continues long. Instead of exhausting the vein, a new one is sought deeper down.

The ores vary considerably in point of richness. What are reckoned good ores contain from sixty-five to seventy-five per cent of pure quicksilver, and these are common enough. They often go as high as eighty-five per cent. The mercury is seldom found in its pure state, nor, when it does appear, is it always in the neighbourhood of the richest veins. I observed some globules glittering on the walls of one of the galleries which was somewhat damp, as if it had been brought out by the pressure of moisture.

v trdno kamnino. Kljub temu je stenam in stropu posvečena večja stopnja previdnosti. Namesto da bi pustili golo skalo, kot še vedno pogosto delajo drugod, ali da bi podpirali strop z lesom, kar je bila splošna praksa v preteklosti, je ta prehod v zemljo obdan z močno steno iz zgoraj obokanega, klesanega kamna. Spust tako dejansko poteka skozi približno štiri čevlje širok in v povprečju več kot šest čevljev visok, prostoren, obokan rov. Prednost kamnite stene pred staro metodo oblaganja in podpiranja jaška z lesom je tako v varnosti kot v trajnosti; zaradi vse večjega pomanjkanja in vrednosti lesa pa je to tudi cenejša metoda. Tudi delo ni tako veliko, kot se lahko zdi na prvi pogled. Uporabili so kamne, ki so jih odstranili pri odpiranju jaška navzdol. Na ta način je bil prihranjen trud transportiranja teh kamnov vzdolž rova do dna navpičnega jaška, po katerem upravljajo na površje rudo in jalovino. Ni rudnika, ki bi imel več sreče zaradi odsotnosti vode. Vse kar lahko občasno zasledimo, je nizka stopnja vlage na stenah in stropu. Ozračje je povsem suho in udobno, razen v bližini bogatih žil.

Na mestu, kjer so prvotni pustolovci našli prvo žilo živega srebra, so kopali več kot dvesto čevljev globoko oz. do ene tretjine globine, do katere so poglobili rudnik v preteklih štiristo letih. To je očiten dokaz, kako bogate in plodne so bile žile. Vendar izgleda, da prvotne niso sledili, saj je prvi rov precej nižje. Z globino se gostota žil večja. Njihova smer je v glavnem skoraj vodoravna, sploh pa niso neobičajne take, ki se dvigajo; v tem primeru jih ne sledijo. Tudi kadar ohranijo vodoravno smer ali se dvigajo pod neznatnim kotom, jih, če niso nenavadno bogate, ne izčrpajo povsem do konca. In ta izredna bogatost se nikoli ne vleče prav dolgo. Namesto da bi žilo povsem izčrpali, poiščejo novo nekoliko globlje.

Rude so zelo različno bogate. Za dobre veljajo rude s petinšestdeset do petinsedemdeset odstotkov čistega živega srebra in te so dovolj pogoste. Dostikrat dosežejo tudi petinosemdeset odstotkov. Redko najdemo živo srebro v čistem stanju, kadar pa se pojavi, ni vedno blizu bogatih žil. V enem rovu sem na steni opazoval svetleče kroglice, ki so bile nekoliko vlažne, kot da bi se izločile zaradi pritiska vlage.

The only unpleasant accompaniment of the ore is the sulphur which almost universally attends it; its fumes were strongest in the lowest galleries. The miners have learned to consider it as a prognostic of good ore; for it is universally observed that the richer the vein is, the greater is the quantity of sulphur; they have never pure air and good ore together. But neither the action of the sulphur nor of the mercury on the health and appearance of the workmen is at all so striking as it has sometimes been represented. That the mercury brings on a periodical salivation is merely a joke. Its effects are most observable on the teeth, which are generally deficient and discoloured.

The preparatory processes through which the ore must pass before being finally carried to the roasting ovens are performed on the other side of the town, on the banks of the Idria. But it is only with the inferior ores that such processes are necessary; all that are held to contain sixtyfive per cent of quicksilver, or upwards, are put immediately into the oven. This may be represented as a square building divided by brick floors into five or six compartments. These floors are not continuous, but are pierced with a number of holes, that the flame and smoke may ascend from the one to the other. The ore is spread out upon them, the apertures being left uncovered. The fire is kindled between the lowest floor and the ground, and every outlet and crevice in the whole fabric is then carefully shut. The action of the fire, gradually extending itself from one layer to another through the openings in the floors, separates the quicksilver from its accompanying fossils; it rises sublimated, along with the smoke, to the top, from whence it has no passage but by flues which are led through the walls in a winding direction, that it may coll by continued circulation. As it cools, the pure quicksilver is precipitated, and descends, by internal communications between the flues, to the lower part of the wall. The fire is kept up, till it is ascertained by the disappearance of vapours, that all the mercury has been disengaged; nor are the outlets opened till the whole is so cool that all the quicksilver must have been deposited. The metal is found deposited in hollows at the bottom of the walls, made on purpose to receive it, and communicating with the flues. The sulphur is gained at the same time. The quicksilver is then tied up in sheep or goat skins, prepared with alum, these having been found to be the cheapest and most convenient of the materials which will contain mercury without being injured.

At stated sensons, twice or thrice a year, it is necessary to sweep out the dust which gathers in the flues, adheres to the

Edini neprijetni spremljevalec rude je žveplo, ki je skoraj vedno zraven. Njegovi hlapi so bili najmočnejši v spodnjih rovih. Rudarji so se naučili, da jih upoštevajo kot znanilce dobre rude, saj je splošno znano, da imajo bolj bogate žile večjo količino žvepla. Nikoli se ne pojavljata čist zrak in dobra ruda skupaj. Vendar niti delovanje žvepla niti živega srebra na zdravje in videz delavcev nista tako velika, kakor ju včasih prikazujejo. To, da živo srebro povzroča občasno izločanje sline, je samo šala. Njegovi vplivi so najbolj vidni na zobeh, ki v glavnem manjkajo ali so spremenili barvo.

Pripravljalne postopke, ki jim je podvržena ruda, preden jo prinesejo do topilniških peči, izvajajo na drugi strani mesta na bregovih reke Idrije. Vendar so ti postopki potrebni le za revno rudo; če pa vsebuje petinšestdeset odstotkov živega srebra ali več, jo dajo takoj v peč. To lahko opišemo kot kvadratno stavbo, ki je s horizontalnimi opečnatimi pregradami razdeljena v pet ali šest oddelkov. Pregrade niso neprekinjene, ampak so predrte s številnimi luknjami, da lahko ogenj in dim prehajata iz enega prostora v drugega. Na njih je razporejena ruda, odprtine pa ostanejo nepokrite. Ogenj zanetijo med najnižjim nadstropjem in tlemi, vsako izhodno odprtino in špranjo v celotni napravi pa pazljivo zaprejo. Delovanje ognja, ki se postopno razširja od enega nivoja do drugega skozi odprtine v pregradah, ločuje živo srebro od ostale kamnine. Živo srebro se dviguje kot para skupaj z dimom do vrha, od koder nima drugega izhoda kot skozi zavite cevi, ki vodijo skozi stene, kjer se lahko zaradi stalnega kroženja ohlaja. Pri ohlajanju se useda čisto živo srebro in se skozi notranje povezave med cevmi spušča v nižji del stene. Ogenj vzdržujejo, dokler odsotnost par ne zagotavlja, da je bilo vse živo srebro sproščeno, in odprtin ne odprejo, dokler ni vse tako hladno, da se je živo srebro že moralo odložiti v celoti. Kovina se nabere v luknjah na dnu sten, ki so narejene zato, da ga prestrezajo in so povezane s cevmi. Hkrati pridobivajo tudi žveplo. Živo srebro nato spravijo v ovčjo ali kozjo kožo, obdelano z alunitom, kar je najcenejši in najbolj primeren material za varno shranjevanje živega srebra.

V določenih intervalih, dvakrat ali trikrat na leto, je potrebno pomesti prah, ki se nabira v ceveh, prijemlje na stene in odlaga v kotih v notranjosti peči. To delo je

walls, and settles on the corners in the interior of the ovens. this labour is found to be so unhealthy, that it is not laid upon the workmen as a regular part of their duty; additional wages are paid to those who volunteer to perform it. The whole face is carefully wrapped up; but no precautions can secure them effectually against the prejudicial influence of this dust, loaded with so many noxious particles. It produces trembling fits, and frequently convulsions, which, for a time, disable the workmen for labour.

Close bye are the buildings for the manufacture of Zinnober, the red sublimate of mercury. For a long time there has been nothing done in them, because the stock on hand far exceeds any probable demand for it. A great deal of caution was always observed in allowing strangers to visit it, owing to a wish to keep secret some particular processes of the manufacture.

The mine is wrought at the expence and for the account of the Austrian government. The sales and revenues are under the direction of an office in Vienna called the Bergwerks-production-verschliess Direction, a compound which, notwithstanding its formidable length, means just, Commissioners of Mines. Among its active members there is always a number of mineralogists and practical miners. The great profit of the mine lies, not so much in the quantity, as in the quality of one ore, and the small expence at which the metal is produced. When the good ores are once above ground, the only further expence of any consequence is the wood used in the roasting ovens. Even with the inferior ores, although the beating them into dust by machinery, and then washing them repeatedly to separate the particles which contain mercury from the lighter sand which contains none, be a somewhat tedious process, yet it is not at all an expensive one. The profits have always been reckoned at fifty per cent on the wholesale price at which the metal is consigned to the mine-directory in Vienna. The people on the spot either did not know, or would not tell the price; but, according to Sartori, about sixteen years ago, the prime cost to the Direction was 110 florins (L. 11) per cwt. To other purchasers it was charged at 150 florins, (L. 15.) except to Spain, who received it at prime cost. This was in consequence of a convention between Joseph II. and Spain, by which the latter, on receiving the mineral at that price, bound itself to take annually ten thousand cwt. of quicksilver, and upwards of one thousand cwt. of red sublimate. The quicksilver was principally for the purposes of amalgamation in the mines of South America, and the enormous consumption betrays a faulty mode

tako nezdravo, da delavcem ni naloženo v okviru njihovih rednih obveznosti; prostovoljcem, ki ga opravijo, plačajo dodatno mezdo. Celoten obraz si pazljivo zavijejo, vendar jih noben previdnostni ukrep ne more učinkovito obvarovati pred škodljivimi vplivi prahu, ki vsebuje tako velike količine škodljivih delcev. Povzročča napade tresenja in pogosto krče, zaradi katerih so delavci začasno nezmožni za delo.

V bližini so stavbe za proizvodnjo cinobra – rdečega sublimata živega srebra. Že dolgo časa delo v njih ne poteka, saj obstoječe zaloge močno presegajo vsa možna povpraševanja. Zaradi želje, da bi določeni procesi izdelave ostali skrivnost, je bila pri izdaji dovoljenj za obisk tujcev v njih zmeraj prisotna velika mera previdnosti.

Stroški in dobiček rudnika grede na račun avstrijske vlade. Plače in dohodki so pod nadzorom pisarne na Dunaju, ki se imenuje Bergwerks-production-verschliess-Direction. To je sestavljenka, ki navkljub svoji neznanski dolžini pomeni samo pooblaščenca rudnikov. Med njihovimi aktivnimi člani je vedno tudi nekaj mineralogov in praktičnih rudarjev. Velik dobiček rudnika ne leži toliko v količini kot v kakovosti rude in majhnih stroških pridobivanja kovine. Ko so bogate rude enkrat na površju, so edini nadaljnji omembe vredni stroški za les, ki ga uporabljajo v topilniških pečeh. Tudi pri revnejših rudah proces sploh ni drag, čeprav jih je s stroji potrebno zdrobiti v prah in jih nato večkrat sprati, da se ločijo delci z živim srebrom od lažjih, jalovih zrn in je to dolgotrajen postopek. Dobički so bili vedno ocenjeni na petdeset odstotkov celotne prodajne cene, po kateri so kovino predali rudniški direkciji na Dunaju. Ljudje na licu mesta ali niso vedeli ali pa niso hoteli povedati cene, toda po Sartoriju je bila pred šestnajstimi leti prvotna izhodiščna cena za direkcijo 110 florintov (11 funtov) za kvintal. Za ostale kupce je bila cena 150 florintov (15 funtov), razen za Španijo, ki ga je dobila po prvi ceni. Vzrok za to je bila pogodba med Jožefom II. in Španijo, po kateri se Španija za prejemanje minerala po tej ceni zavezuje, da bo letno vzela deset tisoč kvintalov živega srebra in več kot tisoč kvintalov rdečega sublimata. Živo srebro je bilo namenjeno predvsem za amalgamiranje v rudnikih v Južni Ameriki. Ogromna

of manipulation in Peru; for at Freyberg I was assured, that the loss of mercury in amalgamation in the Saxon mines does not exceed an ounce in the hundred weight. Idria, therefore, under these circumstances, was no unimportant item in the civil list revenue of Austria, since, exclusive of all other modes of consumption, the contract with Spain alone must have yielded an annual profit of more than L. 50,000. From the commencement of the contest between Spain and her colonies, this great outlet gradually became more and more confined, and is now entirely cut off. Idria at present does not, on an average, produce annually more than three thousand hundred weight of quicksilver. Even on this narrowed scale, the profits, I was assured, amount annually to above 200,000 florins, more than L. 20,000 Sterling. The Direction takes care that the supply shall exceed the demand as little as possible. Every two years a statement is sent down to Idria of the quantity which it is thought will be sufficient for each of the two following, and on this depends the number of workmen and the regularity of their employment.

This immoderate decline in the consumption, amounting to more than one-fourth of the whole, besides taking money out of the emperor's pocket, has necessarily diminished the population of Idria. In its flourishing state, the mine gave bread to between 1100 and 1200 men, of whom 300 were employed merely in felling wood in the neighbouring mountains, and conveying it to Idria. The persons employed at present do not amount to a third of that number. The diminution, moreover, was the more sensibly felt, because it came at a time when the most active prosperity would have been required to repair the injurious consequences of a conflagration which had rendered the mine useless during nearly three years. It was never ascertained how the fire originated. The galleries were in many places still lined and roofed with wood, and in these the fire is supposed to have begun. In 1803, on the night between the 15th and 16th of March, the workmen observed a thick smoke issuing from some of the lower galleries. It ascended and spread itself through the higher. No fire was seen, no sound of flames was heard; but it was too evident that the mine was on fire below. Some of the workmen, with great intrepidity, endeavoured to reach the scene of the conflagration. It was in vain; they were forced to retreat from one gallery to another, flying before an enemy whom they could not discover, for the smoke, which continued to make its way upwards to the open air, was not merely so dense and suffocating, but so loaded with noxious fumes and particles let loose from the fossils

poraba izdaja nepravilen način proizvodnje v Peruju, saj so mi v Freybergu zagotovili, da izguba živega srebra pri amalgamiranju v saksonskih rudnikih ne presega ene unče na kvintal. Pod temi pogoji Idrija torej ni bila nepomembna postavka v civilnem prihodu Avstrije, saj je brez vseh ostalih načinov porabe samo pogodba s Španijo zagotavljala letni dobiček več kot 50.000 funtov. Po začetku spora med Španijo in njenimi kolonijami je ta velik izvoz postopno postajal bolj in bolj omejen in je sedaj popolnoma odsekan. V povprečju Idrija trenutno ne proizvede več kot tri tisoč kvintalov živega srebra letno. Zagotovili pa so mi, da celo pri tako zmanjšanem obsegu dobički znašajo letno več kot 200.000 florintov, kar je več kot 20.000 funtov šterlingov. Direkcija skrbi, da je presežek ponudbe nad povpraševanjem kar najmanjši možen. Vsaki dve leti pošljejo v Idrijo sporočilo o količini, ki naj bi zadostovala za vsako od dveh naslednjih let in od tega je odvisno število delavcev ter pogoji njihove zaposlitve.

Ta ekstremni padec porabe, ki znaša več kot četrtno celote, je ob primanjkljaju v cesarjevem žepu nujno zmanjšal tudi populacijo Idrije. V svojem cvetočem obdobju je rudnik dajal kruh 1100 do 1200 moškim, od katerih jih je bilo 300 zaposlenih samo za podiranje dreves v bližnjih gorah in njihovo spravlanje v Idrijo. Sedanje število zaposlenih ne doseže niti tretjine tega. Zmanjšanje se je občutilo še močneje zato, ker je prišlo v času, ko bi bil potreben najbolj aktiven razvoj za popravilo škode po požaru, zaradi katerega je bil rudnik neuporaben skoraj tri leta. Izvor ognja ni bil nikoli ugotovljen. Rovi so bili na številnih mestih še vedno podprti in obloženi z lesom in verjetno je v njih izbruhnil požar. V noči med 15. in 16. marcem 1803 je delavec opazil gost dim, ki je izhajal iz enega izmed spodnjih rovov. Dvigal se je in širil navzgor. Ognja ni bilo videti, glasov plamena ni bilo slišati, toda bilo je povsem jasno, da je v rudniku spodaj gorelo. Nekateri izmed delavcev so si z veliko neustrašenostjo prizadevali doseči mesto požara. Bilo je zaman in ko so bežali pred neodkritim sovražnikom, so se bili prisiljeni umikati od enega rova do drugega. Dim, ki si je še naprej utiral pot navzgor proti površju, ni bil namreč samo tako gost in zadušljiv, ampak tudi tako nasičen s škodljivimi hlapi in delci, ki so odpadli

among which the flames were raging in the bowels of the earth, that no living thing could safely meet it, much less penetrate it. They were fortunate enough to save themselves above ground, and the idea was adopted of extinguishing the fire by excluding the air. All the passages were closed as near to the supposed scene of the conflagration as they could be reached. The two shafts which lead immediately above ground were stopped up outside, and plastered over with clay. Five weeks the mine remained thus sealed up but without effect. Twice, during this period, the coverings above were removed; each time the enemy was found more furious than before. The flames were heard raging below with a sound at which the miner still trembles when he relates it; the smoke, burdened with mercurial and sulphureous exhalations, rolled forth from the mouth of the pit, like steams from the jaws of Acheron, striking down every one that came within its reach. It was apprehended that the fire had attacked the upper works, and was thus threatening the final destruction of the mine. As a last resource, the Director resolved to hazard the experiment of laying the mine under water. A stream was burned into the perpendicular shaft, and allowed to flow two days and three nights. During the first day it produced no effect. In the course of the second day, whether it was that steam, generated by the meeting of the fire and the water, was struggling for escape, or that an inflammable air had been produced and kindled by the glowing fossils, of a sudden a subterranean explosion shook the mountain with the noise and violence of an earthquake. The huts of the miners situated near the entrance were rent; houses farther off, but standing on the slope or near the skirts of the hill, started from their foundations; and the panic-struck inhabitants were flying in dismay from the ruin that seemed to threaten their valley. The whole thing must have been splendid; accidental as it was, art could go no farther in imitating nature. In the mine itself, as was afterwards found, the explosion had rent the galleries, thrown down the arched roofs, and torn up the stairs. But the victory was gained; the vapours began to diminish, and at the end of some weeks it was possible to venture into the mine. It cost two years to prepare an apparatus and pump out the water. It was carried off into the Idria, and was found to contain only a small quantity of mercury, but a large proportion of vitriolic acid, and so much iron, that the bed and banks of the river were incrustated with iron ochre throughout its whole course, from Idria to where it falls into the Lisonzo. At the same time, every fish disappeared from the stream, except the eel, which seems to bid defiance to every thing except actual broiling or roasting.

s kamnin, med katerimi so besneli plameni v drobovju zemlje, da se mu nobeno živo bitje ni moglo varno približati, še manj pa vanj vstopiti. Imeli so dovolj sreče, da so se rešili na površje in sprejet je bil predlog, da pogasijo ogenj s prekinitvijo dotoka zraka. Vse prehode so zaprli tako blizu predpostavljene območju požara, kot so jih lahko dosegli. Dva jaška, ki vodita direktno na površino, sta bila od zunaj zaprta in zadelana z glino. Pet tednov je rudnik ostal tako zapečaten, vendar brez učinka. Med tem časom je bil zgornji pokrov dvakrat odstranjen; vsakič je bil sovražnik še bolj besen kot prej. Plameni so spodaj besneli z glasovi, ob katerih omembi se rudarji še vedno tresejo. Z živim srebrom in žveplnimi plini nasičen dim se je še naprej valil iz ustja jame kot pare iz čeljusti Acherona, ki podrejo vsakega, ki pride v njihov doseg. Bilo je očitno, da je ogenj napadel zgornja delovišča in zato je grozilo popolno uničenje rudnika. Kot zadnjo možno rešitev je direktor izbral tveganje s poizkusom potopitve rudnika. Voda je bila usmerjena v navpični jašek in pustili so jo teči dva dni in tri noči. Prvi dan ni bilo nobenega učinka. Naslednji dan je nenadna podzemna eksplozija stresla goro s hrupom in silovitostjo potresa, ali je bila para, ki je nastala ob stiku ognja in vode ter je iskala izhod ali pa se je ustvaril negorljiv zrak in se zanetil ob žarečih kamninah. Rudarske kočice blizu vhoda so se razklale. Bolj oddaljene, ki so stale na pobočju ali blizu vznožja hriba, pa so se stresle v temeljih. In panični prebivalci so se razbežali osupli nad uničenjem, ki je očitno grozilo njihovi dolini. Vsa stvar je morala biti sijajna. Bila je povsem naključna in niti umetnost ne bi mogla iti dlje v imitaciji narave. Kot so kasneje ugotovili, je v samem rudniku eksplozija podrla rove, porušila obokane stropce in izruvala stopnice. Ampak zmaga je bila dosežena, pare so začele izginjati in končno je bilo po nekaj tednih možno tvegati vstop v rudnik. Trajalo je dve leti, da so pripravili napravo in izčrpali vodo. Speljana je bila v reko Idrijo in ugotovili so, da vsebuje le majhno količino živega srebra, toda velik delež žveplene kisline in tako veliko železa, da so bili dno in bregovi reke obloženi s skorjo iz železove okre po njenem celotnem toku od Idrije do sotočja s Sočo. Iz reke so takrat izginile vse ribe z izjemo jegulje, ki očitno kljubuje vsemu, razen seveda peki na žaru ali praženju.

Even when the galleries had been cleared of the water, it was impossible to work in them, partly from the heat which they still retained, but still more from the fumes of sublimated mercury, which produced in the miners a violent salivation, accompanied with convulsions, and trembling of the limbs. To produce an almost inhuman zeal, high wages were offered to such as would venture into places reckoned the most dangerous to explore the consequences of the disaster, and collect the quicksilver which had been deposited in large quantities in the galleries. Many purchased this additional pittance with their lives, and altogether, the atmosphere, which continued for months to infest the mine, was so baneful, that it was difficult to muster a sufficient number of healthy men for the ordinary operations.

The town of Idria, originating from, and depending on the mines, has felt, of course, the fluctuations of their prosperity. The wages which the miners earn, even when in full employment, are so trivial, that they never can rise above a state of destitution. Of the inhabitants who are not occupied in the mines, some of the men manufacture a coarse linen which others carry about the country, and even into Lower Austria for sale. The women manufacture equally coarse lace, which is not intended, indeed, for the luxurious market of the capital, but finds purchasers in the peasantry, and in the populace of the small towns, not only of Carniola itself, but likewise of Upper Styria, and down throughout Croatia to the frontiers of Turkey. The soil of the Idrian is much too unkindly to yield him the materials of his manufacture; he buys his flax in Bohemia. With him the riches of the earth are concealed in her bosom; skill and industry would be equally wasted on the stubborn rocks that surround his dell. Yet, even on the steep sides of this mountain kettle, he has done every thing that labour can accomplish. Wherever a corner could be found that presented something like an evenly and sheltered surface, with a perseverance deserving of a more liberal reward, he has brought earth from a distance, formed an artificial soil on the barren rock, and planted his scanty crop of rye. The produce of this cultivation is, of course, far from equalling the toil it has cost. Not only this more naked part of the country, but the whole province of Carniola, like the greater part of the adjoining Croatia, by no means produces that is own consumption requires. The deficiency is made up by importations from Hungary, that inexhaustible repository of corn and wine, but the importations are extremely limited, for Carniola has no money, and produces little that Hungary requires.

Tudi ko je bila voda iz rogov odstranjena, v njih ni bilo možno delati. Delno zaradi vročine, ki se je ohranila, še bolj pa zaradi hlapov sublimiranega živega srebra, ki so pri rudarjih povzročili močno slinjenje, spremljano s krči in tresenjem udov. Za ustvarjanje skoraj nehumane delovne vneme so ponudili visoke plače tistim, ki bi si upali raziskovati posledice katastrofe na najbolj nevarnih mestih in nabirati živo srebro, ki se je v velikih količinah odložilo v rovih. Mnogi so za te dodatne drobtinice žrtvovali svoje življenje. Ozračje, ki je mesece okuževalo rudnik, je bilo torej tako slabo, da je bilo težko zbrati zadostno število zdravih moških za običajne operacije.

Mesto Idrija, ki je nastalo zaradi rudnika in je od njega odvisno, je seveda čutilo nihanje svoje blaginje. Celo pri polni zaposlitvi zaslužijo rudarji tako malo, da se nikoli ne izkopljejo iz revščine. Od prebivalcev, ki niso zaposleni v rudniku, nekateri izdelujejo grobo platno, ki ga drugi nosijo prodajat po deželi in celo v Spodnjo Avstrijo. Ženske izdelujejo enako grobe čipke, ki resda niso namenjene za luksuzni trg prestolnice, najdejo pa kupce med kmeti in med populacijo manjših mest ne samo na Kranjskem, ampak prav tako na Spodnjem Štajerskem in po celotni Hrvaški do meja s Turčijo. Idrijčanova zemlja je dosti preveč neprijazna, da bi mu dala material za njegovo proizvodnjo, zato lan kupuje na Češkem. Zanj je bogastvo zemlje skrito v njenih nedrih. Tako spretnost kot industrija bi bili zapravljeni na trmastih kamninah, ki obkrožajo njegovo dolino. Kljub temu je tudi na strmih pobočjih gorskega kotlička naredil vse, da bi lahko izpeljal delo. Kjerkoli je lahko našel kotichek vsaj približno ravne in zaščitene površine, je z vztrajnostjo, ki bi morala biti bolj veliko-dušno poplačana, prinašal zemljo od daleč in ustvaril njivo na goli skali ter na to bomo ped zemlje posadil rž. Dobljeni pridelek je seveda dosti premajhen, da bi poplačal vloženo garanje. Ne samo ta bolj goli del dežele, ampak celotna provinca Kranjska, kot tudi večji del sosednje Hrvaške, nikakor ne pridela dovolj za pokritje lastnih potreb. Primanjkljaj pokriva z uvozom iz Madžarske, te neizčrpne zakladnice koruze in vina. Ker Kranjska nima denarja in proizvaja le malo stvari, ki jih Madžarska potrebuje, je uvoz ekstremno omejen.

Tako kot za kmete v cesarstvu nasploh sta pšenični kruh in meso za Kranjca veliko razkošje. Črna juha,

To the Carniolian, as in general to the peasantry of the empire, wheat bread or animal food is luxury. Black broth, thick with vegetables, still blacker bread, and sometimes a scanty platter of small, rank, watery potatoes, are his customary food. Even his penury he gains only by incessant toil. He binds on his shoulders his few webs of coarse linen or lace, tied up in a white sheet; thus burdened, dressed in a long, white, woollen coat, and low-crowned, broad-brimmed, rough woollen hat, and armed with a long staff, forth he strolls into the world to seek a market for his wares. There is not a province of the Austrian empire, unless it be Transylvania or the Buckovina, where he is not to be found, hundreds of miles from his home, retailing the produce of the industry of his wife and daughters. On the approach of winter he returns to the expectant hut with the profits of his little adventure, and materials for continuing he is remarkable for frugality; he indulges in no luxury; in a great degree he sets even the allurements of intoxication at defiance, and considers every penny as a sacred deposit, for which he must religiously account to his family in the mountains of Carniola. Even amid the bustle and glitter of Vienna, his tall gaunt figure, and swarthy countenance, are seen plodding through the crowd, while he calls aloud his "linens and laces", without a look for the host of passing gaities. The varieties of people with whom he deals, and the caution that always springs from the habit of driving bargains, sharpen his wit, and make some amends for the total want of education. He even boasts of some knowledge of the world. In other respects, he is just as ignorant as the Hungarian peasant; he is doomed to a life of much harder toil, and more biting penury; but he is neither so brutal, nor so proud, so dull, nor so lazy.

NOTES

¹ THE KRUIHTZA IS THE NAME OF A MOUNTAIN PASS, PRACTICABLE ONLY ON FOOT OR HORSEBACK, LEADING THROUGH THE FORESTS DIRECTLY FROM IDRIA TO GORIZIA. IT HAS THE REPUTATION OF BEING INFESTED BY BANDITTI. PROBABLY THIS DANGER IS EXAGGERATED, AS IT IS EVERY WHERE; BUT ABOUT GORIZIA IT IS A PROVERBIAL SAYING, "CHI VUOL RUBAR 'SE NE VAD' ALLA KRUIHTZA".

² THE DISCOVERY OF THESE MERCURIAL MINES, LIKE THAT OF SO MANY OTHER MINES, IS ATTRIBUTED TO ACCIDENT. A CARNIOLIAN PEASANT, WHO DROVE A SMALL TRADE IN WOODEN VESSELS, WAS IN THE HABIT OF GROPING HIS WAY INTO THIS RECESS, AT THAT TIME ENTIRELY COVERED WITH WOOD, TO PROCURE MATERIALS FOR HIS TUBS AND PAILS, WHICH HE SOMETIMES FINISHED ON THE SPOT. HE HAD PLACED SOME PAILS OVER NIGHT IN A SMALL POOL IN A RIVULET WHICH ISSUED FROM THE MOUNTAIN, FOR THE PURPOSE OF "SEASONING" THEM, AS WE WOULD EXPRESS IT, TO KEEP THEM UNDER WATER. HE PUT INTO THEM A QUANTITY OF SAND TAKEN FROM THE BED OF THE STREAM. IN THE MORNING, HE FOUND ALL HIS STRENGTH SCARELY SUFFICIENT TO LIFT ONE OF THEM OUT OF

polna zelenjave, še bolj črn kruh in včasih boren pladenj majhnih, neokusnih in vodenih krompirjev so njegova običajna hrana. Tudi do te revščine pride le z nenehnim garanjem. Na ramena si priveže nekaj mrež iz grobega lanenega platna ali čipk, zavitih v belo rjuho. Tako otovorjen, oblečen v dolg, bel, volnen plašč in nizek, grob, volnen klobuk s širokimi krajci ter oborožen z dolgo palico se odpravi po svetu, da bi poiskal trg za svoje blago. Razen v Transilvaniji in Buckowini ga srečamo v vseh provincah avstrijskega imperija na stotine milj daleč od doma, ko prodaja izdelke svojih žena in hčera. Ob približevanju zime se spet vrne v svojo kolibo z dobički od te majhne pustolovščine in z materiali za nadaljevanje svoje majhne proizvodnje. Med potovanjem je izredno varčen, ne vdaja se razkošju. V veliki meri se obrani tudi pred skušnjavo opijanjanja in vsak novič kot svetinjo nadvse pobožno čuva za svojo družino v gorah Kranjske. Celu sredi vrveža in blišča Dunaja sta njegova visoka suha postava in zagorel obraz opazna, ko med prebijanjem skozi množico glasno ponuja »platno in čipke« in se ne zmeni za zabavo okrog sebe. Raznolikost ljudi, s katerimi je posloval, in previdnost, ki se je človek nazadi pri sklepanju kupčij, sta izostrili njegov zdrav razum in vsaj delno omilili splošno pomanjkanje izobrazbe. Širokousti se celo z nekim poznavanjem sveta. V drugih pogledih pa je prav tako neveden kot madžarski kmet. Vendar kljub temu, da je obsojen na življenje z dosti bolj trdim garanjem in hujšo revščino, ni niti tako okruten, niti tako ponosen, tako neumen, niti tako len.

OPOMBE

¹ HRUŠICA JE IME GORSKEGA PRELAZA, PREHODNEGA SAMO PEŠ ALI NA KONJIH, KI VODI SKOZI GOZDOVE NARAVNOST IZ IDRIJE V GORICO. DRŽI SE JE SLOVES, DA JE OKUŽENA Z BANDITI, VERJETNO Z OPISOVANJEM NEVARNOSTI PODOBNO KOT DRUGOD PRETIRAVAJO, VENDAR ZA GORICO VELJA PREGOVORNO REKLO: «CHI VUOL RUBAR' SE NE VAD' ALLA KRUIHTZA.» (KDOR HOČE ROPATI, MORA NA HRUŠICO)

² PODOBNO KOT PRI MNOGIH DRUGIH JE TUDI ODKRITJE TEH RUDNIKOV ŽIVEGA SREBRA POVEZANO Z NAKLUČJEM. KRANJSKI KMET Z MAJHNO OBRTOJ ZA IZDELAVO LESENIH ŠKAFOV JE IMEL NAVADNO PRIHAJATI NA TO OBMOČJE, V TEM ČASU POVSSEM PREKRITO Z GOZDOVI, DA BI SE OSKRBEL Z MATERIALOM ZA ŠKAFE IN ČEBRE, KI JIH JE VČASIH DOKONČAL KAR NA LICU MESTA, NEKAJ ŠKAFOV JE PUSTIL ČEZ NOČ V MAJHNEM BAZENČKU V POTOKU, KI JE IZVIRAL IZ GORE, DA BI JIH, KOT BI SE SAM IZRAZIL, PREIZKUSIL, DA BI JIH OBDRŽAL POD VODO. JE VANJE NASUL NEKAJ PESKA IZ DNA POTOKA. ZJUTRAJ JE KOMAJ

THE WATER. HE COULD ASCRIBE THIS ONLY TO THE WEIGHT OF THE SAND WHICH HE HAD THROWN IN BY HANDFULS THE EVENING BEFORE, SAND SO HEAVY WAS TO HIM A PHENOMENON, AND HE CARRIED SOME OF IT TO THE PASTOR OF HIS VILLAGE, THE LATTER, SUSPECTING WHAT MIGHT BE THE REASON, SENT IT TO THE IMPERIAL DIRECTOR OF MINES. AND, ON EXAMINATION, IT WAS FOUND TO CONTAIN ABOVE HALF ITS WEIGHT OF QUICKSILVER. THE WHOLE OF WHAT NOW CONSTITUTES THE DEPARTMENT OF IDRIA WAS IMMEDIATELY DECLARED A DOMAIN OF THE CROWN, BUT THE MINES WERE FIRST WORKED BY PRIVATE ADVENTURERS ON LEASES, AND THE MINERS HAVE STILL PRESERVED VARIOUS TRADITIONS OF THE RUIN WHICH SOME, AND THE DIFFICULTIES WHICH ALL OF THESE SPECULATORS HAD TO ENCOUNTER. THE SHAFTS WERE DRIVEN DEEP IN THE SOLID ROCK, BUT NO QUICKSILVER APPEARED. ONE AFTER ANOTHER, THE SPECULATORS DREW BACK FROM THE UNDERTAKING, AND IT CENTERED AT LAST IN ONE WHO WAS MORE SANGUINE AND PERSEVERING. BUT HE, TOO, HOPED AND LABOURED IN VAIN: AND THE DESTITUTION INTO WHICH HE HAD PLUNGED HIS FAMILY BY THE UNSUCCESSFUL ADVENTURE BROUGHT HIM TO HIS GRAVE. HIS WIDOW WAS COMPELLED TO GIVE UP THE OPERATIONS. BUT THE WORKMEN DECLARED THEY WOULD STILL MAKE AN ATTEMPT FOR THE FAMILY OF HIM WHO HAD SO LONG GIVEN THEM BREAD, AND CONTINUE THE SEARCH FOURTEEN DAYS LONGER, WITHOUT WAGES. THE FOUR TEENTH OF THESE DAYS ARRIVED, BUT NO QUICKSILVER APPEARED. TOWARDS THE AFTERNOON, AS THE WORKMEN, WHO HAD BEEN ANNOYED ALL DAY LONG BY SULPHUREOUS VAPOURS AND A MORE UNCOMFORTABLE ATMOSPHERE THAN USUAL, WERE ABOUT TO GIVE UP THEIR TASK FOR EVER IN DESPONDENCY, AND PREPARE TO CELEBRATE ABOVE GROUND THE FESTIVAL OF THEIR PATRON SAINT, OF WHICH THIS HAPPENED TO BE THE EVE, A SHOUT FROM THE LOWEST PART OF THE SHAFT ANNOUNCED THAT THE DEEP CONCEALED VEIN HAD AT LENGTH BEEN DRAGGED FROM ITS LURKING PLACE. THE SAINT WAS POSTPONED, AND THE MERCURY PURSUED. IT WAS SOON ASCERTAINED THAT THE LABOURS AND EXPENCE OF YEARS WOULD BE AMPLY REPAID. THE REVIVED WIDOW PRUDENTLY SOLD HER REMAINING RIGHT TO THE GOVERNMENT, AND, SINCE THAT PERIOD, DURING MORE THAN FOUR HUNDRED YEARS, IDRIA HAS NOT CEASED TO POUR ITS THOUSANDS INTO THE IMPERIAL TREASURY.

ZBRAL ZADOSTI MOČI, DA JE DVIGNIL ENEGA IZMED ŠKAFOV IZ VODE, TO JE LAHKO PRIPISAL LE TEŽI PESKA, KI GA JE NAMETAL. VANJ PREJŠNJI VEČER, TAKO TEŽAK PESEK JE BIL ZANJ POSEBEN POJAV IN NEKAJ GA JE ODNESEL K PASTORJU V SVOJO VAS. TA JE SLUTIL, KAJ BI LAHKO BIL VZROK IN GA JE ZATO POSLAL CESARSKEMU DIREKTORJU RUDNIKOV. RAZISKAVE SO POKAZALE, DA VSEBUJE PRIBLIŽNO POLOVICO SVOJE TEŽE ŽIVEGA SREBRA. CELOTNO OZEMLJE, KI SEDAJ TVORI OKROŽJE IDRJE, JE BILO RAZGLAŠENO ZA POSEST KRONE, VENDAR SO V RUDNIKIH NAJPREJ DELALI PUSTOLOVCI Z NAJEMNIMI POGODBAMI. RUDARJI SO OHRANILI RAZLIČNE SPOMINE NA POLOME, S KATERIMI SO SE SREČEVALI NEKATERI, IN TEŽAVE, KI SO JIH IMELI VSI TI ŠPEKULANTI. IZKOPALI SO JAŠKE GLOBOKO V TRDNO KAMNINO. A ŽIVEGA SREBRA NISO NAŠLI. DRUG ZA DRUGIM SO PREKINJALI POGODBE IN NA KONCU JE OSTAL LE ŠE EDEN, KI JE BIL BOLJ OPTIMISTIČEN IN VZTRAJEN. VENDAR JE TUDI ON UPAL IN DELAL ZAMAN; IN UBOŠTVO, V KATEREGA JE POTEGNIL SVOJO DRUŽINO S TO NEUSPEŠNO AVANTURO. GA JE PRIPELJALO V GROB. NJEGOVO VDOVO SO PRISILILI, DA JE ODPSTOPILA OD POSLA. TODA DELAVCI SO RAZGLASILI, DA BODO POIZKUSILI ŠE ENKRAT ZA DRUŽINO ČLOVEKA, KI JIM JE TAKO DOLGO DAJAL KRUH IN SO NADALJEVALI Z RAZISKAVAMI ŠE ŠTIRINAJST DNI BREZ PLAČILA. PRIŠEL JE ŠTIRINAJSTI DAN, A ŽIVEGA SREBRA NI BILO. PROTI POPOLDNEVU, KO SO DELAVCI, KI SO JIH VES DAN MUČILI ŽVEPLENI PLINI IN BOLJ NEPRIJETEN ZRAK KOT OBIČAJNO. ŽE SKORAJ ZA ZMERAJ POTRITI OPUSTILI ISKANJE IN SE PRIPRAVLJALI NA ZABAVO NA POVRŠJU V ČAST SVOJEGA ZAVETNIKA NA PREDVEČER NJEGOVEGA PRAZNIKA. JE VPTIJE IZ NAJNIŽJEGA DELA JAŠKA NAZNANILO, DA JE BILA GLOBOKA SKRITA ŽILA PRIVLEČENA IZ SVOJEGA SKRIVALIŠČA. SVETNIKA SO PRELOŽILI IN ZASLEDOVALI ŽIVO SREBRO. KMALU JE BILO JASNO, DA BODO DELO IN STROŠKI VSEH LET VEČ KOT POPLAČANI. REŠENA VDOVA JE PREUDARNO PRODALA PREOSTALE PRAVICE VLADI IN OD TAKRAT NAPREJ SO SE TISOČAKI IZ IDRJE SKOZI VEČ KOT 400 LET NEPRESTANO STEKALI V CESARSKO BLAGAJNO.

JOŽE ČAR

Nekaj
opomb
o Johnu
Russellu
in
njegovem
obisku
v Idriji

CONSTABLE'S MISCELLANY
OF
Original and Selected Publications
IN THE VARIOUS DEPARTMENTS
— OF —
LITERATURE, SCIENCE, & THE ARTS.
VOL. XXX.
TOUR IN GERMANY VOL. II.

Drawn by W. Archibald Junr

Engraved by W. Martin

THE BRANDENBURG GATE, BERLIN.

EDINBURGH:
PRINTED FOR CONSTABLE & CO EDINBURGH,
AND HURST, CHANCE & CO LONDON,
1828.

O Johnu Russellu, ki je obiskal Idrijo in idrijski rudnik v dvajsetih letih 19. stoletja, je na razpolago precej manj podatkov kot o Johannu Georgu Keysslerju, ki smo ga bralcem predstavili v prejšnji številki Idrijskih razgledov (1996/2). S posredovanjem mag. Metke Petrič je podatke o Johnu Russellu zbral dr. Trevor Shaw, angleški zgodovinar in velik ljubitelj Slovenije in predvsem slovenskega krasa. Obema se uredništvo pristrčno zahvaljuje, mag. Metki Petrič pa še posebej za trud s prevajanjem Russellovih popotnih zapisov.

Rojstno leto Johna Russella ni povsem zanesljivo znano. V članku za Zgodovinski časopis je dr. Trevor Shaw napisal, da se je Russel rodil leta 1795, v pismu mag. Metki Petrič iz aprila 1997 pa je mnenja, da se je rodil po letu 1790, verjetno okrog leta 1796. Russell se je rodil kot drugi sin trgovca Jamesa Russella v Glasgowu na Škotskem. Leta 1808 je bil sprejet na univerzo v domačem mestu. Študiral je pravo in postal leta 1824 odvetnik, o čemer pričajo podatki o njegovem sprejetju v združenje škotskih odvetnikov. V letih 1820 do 1822 je potoval po Nemčiji, Poljski, Avstriji in Kranjski. O obiskanih deželah in krajih je zbral veliko zanimivih podatkov in opazovanj, ki jih je kasneje v objavah bogato popestril s svojimi osebnimi vtisi in pogledi. Poleg splošnih geografskih opisov so Russella, kot popotnika s pravno izobrazbo, še posebej zanimali načini vladanja in zakonske ureditve življenja v posameznih deželah. Dalje so v njegovih potopisih zbrani podatki o načinih vzgoje (šolstvo), literaturi, umetnosti in seveda obsežni opisi naravnih znamenitosti. Zbrane podatke s komentarji je objavil leta 1823 ali 1824 v dveh knjigah. O zanimivosti in priljubljenosti Russellovih popotnih zapisov in *dogodivščin* pričajo ponatisi, prvi je izšel že leta 1825, tri leta kasneje (1828) pa že njihova tretja dopolnjena izdaja. Iz priložene reprodukcije kazala vidimo, da je poročilo o popotovanju po Kranjski in obisku idrijskega rudnika objavljeno v šestem poglavju drugega zvezka.

John Russell se je mudil v naših krajih marca leta 1822. Potovanje je začel v Gradcu. Obiskal je Celje in nadaljeval pot do Ljubljane. Preko Vrhnike se je odpravil proti Idriji in si ogledal idrijski rudnik. Iz Idrije ga je vodila pot v Planino na ogled Planinske jame, zanimalo pa ga je tudi izginjanje vode na Planinskem polju. Od tu je odpotoval v Cerknico in si ogledal znamenito Cerkniško jezero. Sledil je še ogled Postojne in Postojnske jame, kjer se je mudil 11. marca 1822. Kot poroča dr. Trevor Shaw, je bil Russell prvi angleški potopisec, ki je obiskal Postojnsko jamo po odkritju notranjih delov leta 1818. Iz Postojne je Russell odpotoval proti Trstu.

Prav vznemirljivo je, kako se Russellov opis Idrije in rudniških naprav razlikuje od Keysslerjevega, ki smo ga objavili v prejšnji številki Idrijskih razgledov (1996/2). V obeh primerih gre seveda za obisk z istim namenom – videti in opisati znameniti živosrebrov rudnik v Idriji. Keysslerjev opis je skrajno racionalen, zgrajen na jasnih dejstvih, torej tak,

kot se spodobi za razumsko 18. stoletje. Nekaj alkimističnih *dodatkov* in vprašanj na svojski način samo še poudarja Keysslerjevo željo po karseda natančnem in globljem razumevanju nenavadnih lastnosti tekoče kovine. John Russell pa je pravi mož romantične dobe in zato so njegovi zapisi značilno drugačni. Iz globoko romantičnega občutenja sveta izhaja Russellovo opisovanje popotnih dogodkov, da ne rečem že kar pustolovščin. Njegovo pripovedovanje o dogodkih na potovanju z Vrhnike v Idrijo je imenitno, romaneskno napisana dogodivščina. Bere se kot kako poglavje iz Manzonijevih *Zaročencev*. Pijani kočijaž Giacomo in *Signori della Kruhiza*, ki bi jih starejši obiskovalci idrijskega rudnika niti ne omenjali, pa čeprav bi se jim *dogodili*, postanejo pri Russellu glavne osebe vznemirljivega popotovanja proti Idriji. Tudi opis idrijske kotline s Kovačevega Rovta je odličen primer romantičnega občutenja pokrajine. Dramatičnost pogleda na jutranje meglice poudari z *belo volnasto paro*, grabni Tičnice, Kacijanovca in Kobalovih planin pa se mu zdijo kot *skalne obale gorskega jezera*. Russellov opis pogleda na Idrijo je vreden večkratnega branja. Prav gotovo ga bo v prihodnosti še marsikdo omenjal ali citiral. Večkratnega branja je vredna tudi Russellova varianta odkritja živega srebra v idrijski kotlini. Kakšno imenitno *storijo* je napletel okrog škafarja!

Russellu je za natančnejši opis rudniških naprav v Idriji kot pravniku morda manjkalo potrebnega tehniškega znanja. Vendar pa iz njegovega poročila jasno izhaja, da ga stvarni opis celotnega rudnika in žgalnice pravzaprav ni zanimal, pač pa predvsem lastna opazovanja in mnenja o tistih rudniških napravah, ki so nanj naredili poseben vtis. Na začetku rudniškega opisa nekoliko humorno spregovori o pripravah na obisk jame in poteh, ki vodijo v ta *čudoviti rudnik*. Tako kot že nekatere starejše opisovalce idrijskega rudniškega podzemlja, posebno še Baltazarja Hacqueta, je tudi Russella presenetila imenitna gradbena izvedba in udobnost idrijskih vpadnikov (rulni) ter zanesljiva podgradnja in urejenost rovov. Russellova predstava o poteku rudnih *žil* in principih odkopavanja je precej nejasna, pripoved o vsesplošni *prisotnosti žvepla* pa nestrokovna. Opozarjam še na zelo dober opis žgalniških postopkov in sugestivno poročanje o katastrofalnem požaru leta 1803.

Za boljše razumevanje opisa ekonomskih in finančnih razmer pri Rudniku naj dodam, da se je Russell mudil v Idriji prav v dobi recesije in hudih težav z rudnimi zalogami. Dvome o perspektivnosti idrijskega rudnika je pregnala posebna komisija strokovnjakov, ki si je leta 1823 ogledala celotno idrijsko jamo in dala napotke za nadaljnje delo.

Russellovo poročilo o obisku Idrije in idrijskega rudnika je značilno popotniško naravnani zapis, ki nima namena *natančno in objektivno* poročati o obiskanih znamenitostih. Toda s svojo splošno širino, načinom opisa in predvsem s svojo vpetostjo v *prostor in čas* močno presega starejše, največkrat strokovno *suhoparne* opise. Zato moremo šteti Russellovo poročanje med najzanimivejša starejša pričevanja o Idriji in idrijskem rudniku.

ANITA VIDIC GRAH

Prenova
stavbe
Kosovelo
ali moja
zgodba
o Švici

ŠVICA JE IDRJSKO DOMAČE IME ZA
NEKDANJO ŠTEINBERGOVO HIŠO

SREDIŠČE IDRJE S ŠVICO LETA 1890
NEGATIV JOŽE RUPNIK

SPOZNALA sem jo pravzaprav šele spomladi 1995 leta, ko mi je direktor M. Cigale zaupal vodenje njene obnove s strani investitorja, za kar sem mu hvaležna. Prej mi je bila znana samo po rdeči fasadi in po plošči nad prelepim baročnim portalom. Vrata so vodila tako rekoč v klet. Takrat ni v stavbi živela nihče več. Pustila sem jih široko odprta, ker je bilo notri temačno. G. Ludvik Kovačič mi je rekel, da so se pozimi prisankali z Riž naravnost v Švico. Kar vidim jih. Zidovi so bili debeli, stropovi obokani. Skriti kotički tu spodaj so bili polni šare, zadnja leta so menda znali ponuditi zatočišče marsikateremu paru.

Stopnice so vodile v prvo nadstropje, nato v drugo in na podstrešje, ki je bilo prav tako polno starih cunj, časopisov in vsega tistega, čemur se človek kdove zakaj ne zna odpovedati že takrat, ko ni več uporabno. V velikih zapuščenih prostorih sem se ustavljala ob nešteti prezidavah, vzorcih na ploščicah, kamor je otroška roka pritislila nalepko, in odpadajočem ometu, ki je skrival različne barve in valjčkane vzorce in molčal o življenjskih zgodbah, ki so se tu doživle desetletja nazaj. Zanimivi so bili veliki ornamenti na nekaterih stropovih, detajli vrat, oken. Bogo Boškovič, ki je projektiral *prenovljeno* Švico, je *staro* tako spoštoval, da je kasneje poskušal ohraniti čim več teh podrobnosti in vsega tistega, kar je imenoval duša hiše.

Stavba je proglašena kot kulturni spomenik, zaščiten z Odlokom o spomeniškem varstvenem redu občine Idrija, zato smo ves čas sodelovali z Zavodom za varstvo naravne in kulturne dediščine Gorica iz Nove Gorice. Predlog načina varovanja hiše je bil ohranjanje podobe stavbe. Nameravali smo obdržati vse zunanje nosilne stene in del notranjih prečnih sten, vse lesene stropove pa nadomestiti z AB ploščami.

Na žalost se je pokazalo, da je Švica v slabšem stanju, kot so sprva predvidevali. Težka je bila odločitev, ki pravzaprav ni bila odločitev, ampak soočenje z realnostjo. Komentarji Idriječanov, ki so tiste dni, ko se je v stene zaganjala težka kovinska krogla, hodili mimo Švice, so bili presenetljivo različni. Pričakovala sem, da jim je ene najstarejših stavb v Idriji žal, a jih je več-

na menila, naj poderemo še tiste par sten, ki niso nič vredne. A ohranili smo jih, največ, kar se je dalo, vse, kar je *stara* Švica lahko ponudila *novi*. Med podiranjem smo seveda pazili na vse, kar bi nam lahko pomagalo sestaviti pravo zgodbo o Švici. Delavci Zidgrada, ki so bili izvajalci prenove, so med rušenjem stropa našli zlomljene lesene vilice, recept za čaj proti žolčnim kamnom iz bršljanovega listja, spravili smo nekaj ročno kovanih žebeljev, najzanimivejši pa je kos ploha, ki so ga našli pri podiranju stropa zgornje etaže. Na njem piše:

Leta 1907. 30/8 sta delala tukaj pod Sedej Franc mizar in Lapajne Peter iz Vojskiga. Imev je Sedej 25 let dinsta, Lapaj pa 1 leto. Biv je za mojstra Lapajne Viktor ta drugo leto, delal sa pa Tratnik Jok ribnčen in Rejc Georggijas. Šotola I. inšpektor, Svoboda K. bergrat. Slabo je bilo za nas tisti čas. Kdor ta ploh dobi, naj te Numare postavi in bo terna dobiv. 7.21.44.62.78. Bog te živi in srečo želim.

Ko so s sten, ki so ostale, odstranili star omet, sta se v notranjem zidu pritličja zarisala zazidana okno in vrata. Hiša je bila verjetno res večkrat dozidana. Odločili smo se, da okno odpremo in vanj namestimo vitraž, ki bo posvečen F. A. Steinbergu, ki je v hiši živel za časa bivanja v Idriji še pred J. A. Scopolijem, na čigar bivanje v Švici spominja plošča, vzdignjena nad glavnim vhodnim portalom stavbe. Idejno rešitev vitraža smo zaupali Nandetu Rupniku, izdelavo pa Sašu Kompartetu iz Ajdovščine.

Švica je čez poletje 1995. leta zrastle. V spodnjem delu adaptirana, v zgornjem nova in kar se najbolj da – na zunaj podobna stari. Znotraj so v pritličju stavbe poslovni prostori, v prvem in drugem nadstropju ter v mansardi šest večjih stanovanj. Švica ni več rdeča, temveč takšna, kot je bila, preden so jo pordečili. Ob hiši smo položili porfido tlak in poleg parkirišča zasadili štiri lipe. Tu je svoj novi prostor dobil vodnjak *Karel*. S prekritjem Nikove se je delno rešil problem pomanjkanja parkirišč. *Scopolia carniolica* na žalost ne cveti v vrtu, njen zvončasti cvet pa lahko vidite na ograji med Švico in garažami, lahko jo zaslutite v zelenici ob Nikovi. Švica je zrastle pod budnim očesom arhitekta Bogomila Boškoviča, vodje gradbišča

Mirana Podobnika, Braneta Šinkovca, ki je skrbel za gradbeni nadzor, ter mnogih drugih, katerim se v imenu Rudnika lepo zahvaljujem. Idriji v ponos smo tako obnovili še eno njenih najstarejših stavb.

IZ ZGODOVINE Švice in ljudi, ki so v njej živeli. Podatki o Švici v tem poglavju so drobci, ki sem jih povzela predvsem iz člankov, vezanih na idrijsko zdravstvo, saj naj bi bilo v Švici nekakšno službeno stanovanje idrijskih zdravnikov, predvsem iz tistih, ki opisujejo življenje ter delo Steinberga in Scopolija, mož, za katera se zagotovo ve, da sta v njej živila.

Iz dela B. Korošca (1993) sem izpisala naslednje odstavke, ki omenjajo Steinberga in hišo:

KAPELICA PRI SKRIVNI RANI
AKVAREL ALBINA VONČINA

Sredi pomladi 1724 se je najprej sam, brez družine, pojavil v Idriji politehnik Franc Anton Steinberg, opravil formalni prevzem poslov od predhodnika Lichtenheimba in se brez oklevanja lotil najnujnejših upravnih in tudi tehniških problemov. Že konec tridesetih let je imel družino pri sebi, najprej v upravniškem stanovanju v rudniškem gradu Gewerke-negg, potem pa v kasneje mogočni hiši, ki je postala in je znana še danes po tem, da sta v njej bivala tako Scopoli kot Hacquet, da je bila v njej rudniška apoteka in nekakšna ambulanta prve pomoči ter kar zajetna petrografska in naravoslovna zbirka. To hišo je Steinberg kupil in jo precej preuredil z lastnimi sredstvi, po odhodu iz Idrije pa rudniški upravi (vsaj tako je brati pri starejših opisovalcih Idrije) drago, z dobičkom prodal. Danes vemo, da je imel Steinberg v Idriji tudi drugo hišo v lasti ali najemu, toda kje naj bi ta bila, ni povsem jasno (katastrska mapa Idrije in stara zemljiška knjiga takih podatkov ne vsebujeta, vsaj zdaj ne več).

Steinbergov idrijski rudniški konjiček je postal in ostal zasebni delovni kabinet, ki si ga je uredil v odkupljeni hiši ob Nikovi, v katerem so nastajali ne samo načrti, skice in risbe poznejših drobnih tehničnih izboljšav rudniških naprav, kjer je rad s pedantnostjo urarja popravljaj ali sestavljal različno markšajdersko merilno orodje, temveč so v njem ob »svojem upravniku in učitelju« spoznavali osnove zemljemerstva in tudi že kartografije mladi Jožef Mrak in nadarjeni goriški Bonn.

Mrakov naraščajoči ugled in uspeh pomenita posredno priznanje Steinbergovemu tutorstvu in šoli, saj se je Mrak v strokovnjaka tehničnega risanja ter zemljemerstva in kartografije razvil v Steinbergovem delovnem kabinetu. Redni uslužbenec idrijske rudniške risalnice je postal namreč zelo kasno, pravzaprav šele tedaj, ko je že bolehn in upravnikovanja naveličani in utrujeni Steinberg pospravil v svojem kabinetu in prenehal z zasebnim delom v njem.

Risba na str. 97 v razpravi V. Petkovška naj bi predstavljala Steinbergovo hišo, vendar stavba niti v spodnjem delu, ki je po zapisu v evidenčnem listu spomenika intakten (portal in kletne line), ni podobna Švici.

Tudi v delu M. Arka (1930) je omenjena Steinbergova hiša:

V času okrog leta 1763 se je rodila misel, napraviti v Idriji učno stolico za kemično-kovinarski pouk. Takoj, ko je Scopoli za to namero zvedel, je prosil za to učno mesto in opustil misel odhoda iz Idrije. 13. sept. 1763 je to službo dobil. A Sartori, rudniški ravnatelj, ki je prišel za Hauptmanom, je prejel ukaz, naj v ta namen kupi Steinbergovo hišo – preje Fontaniš – za 1600 gld. Za popravila pa se dovoli 1082 gld. 13 kr.. Šola naj se odpre kmalu, jamomerstvo in geometrijo naj predava jamomerec Jože Mrak ali njegov adjunkt Bernard Šeber. Sartori je poročal, da se jamomerstvo poučuje že nekaj let sem v gradu. K pouku imajo prost vstop praktikanti in mladi rudarji; prakticira se v jami. Naj ostanejo torej predavanja še dalje v gradu. Steinberg je dobil za hišo 1600 goldinarjev.

Ko je v njej živel Scopoli, je večkrat omenjen tudi vrt ob njej. V hišo se je za časa službovanja v Idriji (1754–1769) naselil zdravnik in botanik Joannes Antonius Scopoli (1723–1788). Scopoli imenuje hišo, v kateri živi in ordinira, Steinbergova hiša.

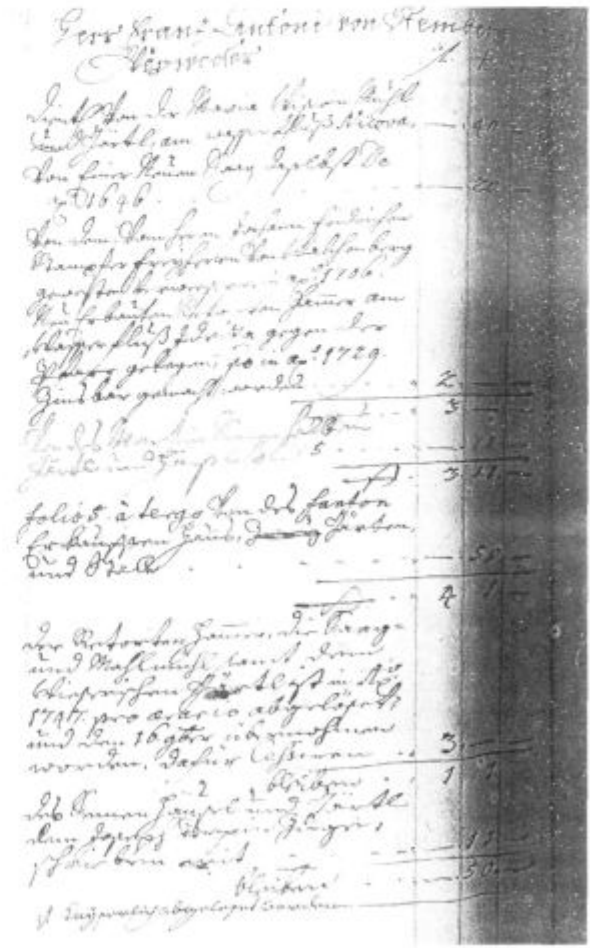
O Scopolijevem bivanju v Idriji (V. Petkovšek, 1977) sem našla zapisano: *da je Scopoli, ko ga je direktor rudnika Sartori leta 1755 hotel vreči iz stanovanja v Steinbergovi hiši, vložil prošnjo pri dvorni pisarni na Dunaju, češ da želi še dalje ostati v njej, ker bi rad uredil vrt okoli hiše in zasadil »mit vielen botanischen Kräutern mir zu meiner einzigen Unterhaltung und dem Publikum zu Nutzen (A. Mullner, 1906)« (zasadil z mnogimi botaničnimi rastlinami v svoje veliko zadovoljstvo in v korist drugih). Jože Pfeifer pa v svoji Zgodovini idrijskega zdravstva piše, »da se je Scopoli selitvi uprl, ker je imel ob tedanjem stanovanju vrtniček z mnogimi botaničnimi zelišči (Berichtbuch, 1754–1758, 343–345).«*

V hiši, kjer je stanoval, je dvakrat gorelo, tu mu je umrla žena in nekaj otrok. Delo v laboratoriju, ki ga je sam opremil, mu je slabilo rahlo zdravje.

Znano je, da se je Scopoli redno dopisoval s slavnim botanikom Linnejem in mu poročal o dotlej povsem neraziskanem rastlinstvu slovenske zemlje, ki ga je

med bivanjem v Idriji neutrudno zbiral. Iz del o Scopoliju, ki jih je napisala dr. Sobanova, lahko izvedemo, da v Linnejevem botaničnem vrtu v Uppsali rastejo potomke volčiča, ki po Scopoliju nosi ime *Scopolia carniolica* in ga je Linne vzgojil iz semena, ki mu ga je poslal Scopoli. Poleg Uppsale obstaja Linnejev botanični vrt tudi v 10 km oddaljenem Hamarbyu. Po odhodu iz Idrije je živel Scopoli najprej v Štiavnici na Ogrskem, potem pa v Paviji, kjer je ustanovil velik botanični vrt, v katerem je deloval do svoje smrti. Skupno je Scopoli napisal 21 znanstvenih del, ustvaril je slovensko botanično terminologijo ter za številne rastline zapisal lepa, prastara, ljudska imena.

URBAR, LIST 92

Ideja o obnovitvi botaničnega vrta svetovno znanega naravoslovca ob prenovljeni Švici je živela, dokler niso idrijski možje ugotovili, da je prostor ob hiši najboljše izkoriščen s parkirišči, predvsem pa rešuje akutni problem parkirišč v starem mestnem jedru.

Njegovo bivanje v Idriji je avstrijsko poljedelsko ministrstvo obeležilo ob priliki 100. obletnice njegove smrti (8. maj 1888) z vzdano spominsko ploščo nad portalom, na dan vsakoletnega idrijskega rudarskega praznika, 22. junija 1888.

J. Pfeifer (1974) v članku podrobneje omenja tudi stavbe, v katerih so stanovali takratni zdravstveni delavci in so bili v njih sedeži zdravstvenih ustanov. Kirurg (ranocelnik) je stanoval in ordiniral v stavbi št. 146, lekarniški upravitelj v hiši št. 136. Obe stavbi sta stali v 1. mestnem predelu (Ortsplatz), na področju današnjega Ahacijevega trga. Oba zdravstvena delavca sta uporabljala tudi zelenjavna vrtova ob hišah. Zdravnik je bival in ordiniral v hiši št. 229, vsekakor v današnji Kosovelovi ulici (Švica), kjer še danes vidimo Scopolijevo spominsko ploščo. Ta stavba je takrat sodila v 4. mestni predel, imenovan *Pad Prindelnam*. Tudi zdravnik je imel v užitku zelenjavni vrt, ki je meril okoli 310 m². Sploh lahko ugotovimo, da je skoraj ob vsaki hiši v tedanji Idriji bilo nekaj obdelane vrtno površine.

Stavba št. 146 je verjetno Padarija, ki jo omenja J. Pfeifer (1986):

Rudniški ranocelnik in zdravnik Jožef Gutt (1738 do 1765) je stanoval in ordiniral v stari leseni stavbi, imenovani Padarija (Baaderey), ki je stala sredi idrijskega naselja ob Nikovi v predelu današnje Ljubljanske ulice in je bila ob zračnem napadu na Idrijo leta 1945 porušena. V njej so ordinirali in stanovali idrijski rudniški ranocelniki.

Za Scopolijem je v hiši stanoval najbrž tudi Baltazar Hacquet (B. Korošec, 1993) – idrijski kirurg od 1766 do 1773 in prva tri leta Scopolijev sodelavec. Poleg izobrazbe magistra kirurgije in porodništva je bil mineralog, geolog, botanik (po njem se imenuje tevje – *Hacquetia epipactis*), zoolog, kemik in nasploh široko razgledan človek. Idrija se je zdela Hacquetu prijazen,

čist in lep kraj in po njegovem je mnenje nekaterih, da je v njej nezdravo živeti, zmotno. V Idriji je stanoval v stavbi, ki je bila zgrajena na kupu stare jalovine, kjer je včasih našel drobce rude, pa se kljub temu ni nikjer v Evropi bolje počutil kot se je tistih sedem let, ki jih je preživel v Idriji (J. Pfeifer, 1989). Pri rušenju smo na vzhodnem delu zgradbe našli zasutje iz žgalniških ostankov. Kljub temu da meritve niso presegle dovoljenih mej, smo pri gradnji pazili na tesnjenje stikov stena–tla in na izolacijo.

Hacquet je znan po zemljepisu kranjske dežele, ki je izšel v štirih knjigah. Skoraj vso drugo knjigo je posvetil Idriji in idrijskemu rudniku. Knjiga je opremljena s 13 bakrorezi, na katere je vrisal vsa pomembnejša poslopja v Idriji. Opis Idrije se začne na 33. strani. Med opisovanjem zgradb je omenjena dvonadstropna hiša v sedanji Kosovelovi ulici, tako imenovana *Švica*, ki je služila za ordinacijo in stanovanje rudniškemu zdravniku in blagajniku (I. Mohorič, 1960).

Scopolijev naslednik je bil dr. Jožef Knee, za njim je prišel dr. Janez Urbas, ki je bil 1792. leta upokojen. Po njegovi upokojitvi so v Idriji nastavili dva stalna zdravnika dr. Jožefa Ignaca Fantona in dr. Blaža Hafnerja. Za nobenega od njih nisem zasledila, kje je živel ali ordiniral.

Konec leta 1846 je bil za novega idrijskega kirurga izbran Jurij Dolinar. Dolinar, ki je imel diplomu magistra kirurgije in porodništva, je bil tudi znan botanik. V petdesetih letih 19. stoletja so bili idrijski rudniški uradniki razvrščeni v službene plačilne razrede. Vsi razen kirurgovega pomočnika so imeli tudi prosto stanovanje, zdravnik, lekarnar in kirurg tudi brezplačni užitek dodeljenega vrta. Kirurg Dolinar je najbrž tudi stanoval v Švici.

V začetku 20. stoletja sta v Idriji delovala dva rudniška zdravnika, višji rudniški zdravnik ali rudniški nadzornik (Bergoberarzt) dr. Janez Štverak (1894–1914) in drugi rudniški zdravnik ali kratko rudniški zdravnik (Bergarzt) dr. Franc Karfik (1899–1904). Oba sta bila po rodu Čeha. Zdravila sta predvsem rudniške zavarovance, torej rudarje, njihove sivoce in rudniške upokojence. Po upokojitvi dr. Karfika je bil na njegovo mesto

v januarju 1905 imenovan dr. Milan Emil Papež. Dobil je brezplačno erarično stanovanje (J. Pfeifer, 1989). Štverak je delal v Idriji do leta 1914 skupaj s Papežem, ki je bil tega leta vpoklican v vojaško službo. V oktobru 1914 je Štveraka med delom v ordinaciji zadela možganska kap in decembra istega leta je umrl (J. Pfeifer, 1989).

Na moje veselje se dr. Štveraka spominja g. Ludvik Kovačič. Sam je bil v njegovi ordinaciji, in to v 1. nadstropju v Švici. G. Janez Pirc je iz popisa prebivalstva iz leta 1910 ugotovil, da sta poleg rudarskega nadzdravnika Štveraka z družinami živela v hiši št. 325 še Anton Danihelka – žgalniški oskrbnik in Rudolf Pleskovič – učitelj iz Mokronoga.

Ob vseh teh podatkih se je porajalo veliko vprašanj: od koga je Steinberg kupil hišo? Morda od svojega predhodnika Franca Leopolda von und zu Lichtenheimba. Ali je hiša celo starejša in je bila last Lichtenheimbovega predhodnika Johanna Friedricha Stampfra von Walchenburga (1698–1716)?

Odgovor smo šli iskat na grad. Mestni muzej v Idriji hrani tri urbarje. Najstarejši nosi letnico 1680, drugi je za obdobje 1723–1737, vendar so vpisi v njem tudi mlajši, in tretji z letnico 1776. Nekaj podatkov o Švici

sem, najprej s pomočjo Mire Hodnik iz Zgodovinskega arhiva iz Idrije, nato pa s pomočjo gospe Silve Brencce, ukradla pozabi prav iz njih. Obema se lepo zahvaljujem. Gospa Silva mi je poleg prevodov zapisov v urbarju, ki so v meni neberljivi gotici, zapisala takole: *V urbarju – predhodniku zemljiške knjige, nepremičnine niso bile označene kot parcele s svojimi parcelnimi številkami. Bili so vpisani le lastniki zemljišč in njihova evidenca je bila vodena zaradi davčnih obveznosti – od tu ime davčna občina. Pri posameznem lastniku so vpisane pravice in znesek obdavčitve teh pravic. V najmlajšem urbarju je poleg imena lastnika napisana tudi številka hiše.*

Iz lista je ga. Brencetova razbrala, da je bil Liechtenhaimb lastnik mlina ob Nikovi in žage, zgrajene 1646, in da je bilo to (verjetno leta 1729) prepisano na Stemberga (glej 1. in 2. alineo lista 92). Verjetno je tedaj tudi prevzel grablje (glej 3. alineo lista 92). Liechtenhaimb je moral plačevati davek od novozgrajene hiše leta 1689, hleva in okolice, ki so bile od gospoda Wolfa Sigmunda Kinpacha poznane upravnik. Vse to je prodal Martinu Jurmanu (list 93).

Če prav sklepamo, je torej Steinberg imel poleg drugega v lasti mlin ob Nikovi in žago, zgrajeno 1646, ki ju je dobil od Franca Leopolda von Liechtenhaimba, ter

Gospod Franc Antoni von Stemberg, upravitelj je zavezan

	F	K	D
od Marije Wisrin za mlinin vrtiček ob Nikovi	–	40	–
za novo žago istotam iz leta 1646	–	20	–
od gospoda Johana Fridrichen Stempferja, upravljalca, za v letu 1706 zgrajene (Retorten Hammer) retortne peči na reki Idrijci nasproti župnišča za najemnino v letu 1729	2	–	–
	3	–	–
od Martina Samana za užitek polovice vrta	–	11	–
	3	11	–
za z lista 5 pripisano hišo, vrt in hlev	–	50	–
	4	1	–
za (Retorten-gater) pretočno rešetko, žago in mlin ter vrt	3	–	–
ostane	1	1	–
za vrt	–	11	–
ostane	–	50	–

IME STEINBERGA OZ. STEMBERGA
SVA NAŠLI V URBARJU
Z LETNICAMA 1723–1737.
ZAPISANO JE NA LISTU 92

OP. F-FORINT, K-KRAJCAR, D-DENARIČ

hišo (novozgrajeno leta 1638), vrt in hlev, ki so bili leta 1941 prepisani z lista gospoda Franca Anthona Tanthona.

Na Geodetski upravi je na karti iz leta 1869 razvidno, da je Švica državna last, da nosi hišno številko 325 na parceli št. 51 z dvoriščem in gospodarskim poslopjem (parcelna št. 50 – stavba, ki ni vpisana – verjetno hlev) na obeh straneh gase. Levo in desno od hiše je zelenjavni vrt s številčkama 788 in 789. V zemljiško knjigo je bil vpis prenešen leta 1870, ko je bila zemljiška knjiga naložena, in to iz urbarja št. 305 (to je lahko številka hiše, strani... v urbarju nisva našli nič smiselnega). V italijanski knjigi iz leta 1920 je zapisano, da je parcela 789 (kjer so danes zasajene lipe) orto, lastnik pa Demanio dello Stato (R. Miniera di mercurio). Po letu 1957 je bila ta parcela prepisana iz RŽS na Občino. Podatki po vojni so naslednji: objekt stoji na parcelni številki 1426 (prej 51) k.o. Idrija mesto, Kosovelova 8.

Na načrtu Švice iz Zgodovinskega arhiva v Idriji je zapisana hišna številka 304 in ne 325 kot v zemljiški knjigi. J. Pfeifer pa za Švico navaja številko 229. V urbarju 1776 nisem našla vpisa obdavčitve za to hišno številko. Morda zato, ker je bila tedaj že v lasti rudnika. Hišni številki iz arhiva in zemljiške knjige 304 in 325 v urbarju nimata povezave s Švico. Številka 325 je napisana poleg imena Simona Seschuna. Ta je dolžan

davek od v letu 1790 novozgrajene hiše. Hišna številka 304 je bila last Jakoba Seschuna, dolžan je bil od Štefana Seschuna za vrt in hišo, za hišo za leto 1696, za košček vrta za leto 1696 in za košček vrta do leta 1723.

OZGRADBI. V evidenčnem listu spomenika piše, da je Švica meščanska reprezentančna hiša iz 18. stoletja s kasnejšimi adaptacijami v 19. in 20. stoletju.

Najstarejši dokument o naselbini Idriji predstavlja grafika v Valvazorjevi Slavi vojvodine Kranjske iz leta 1689. V značilni obliki L najdemo v njej upodobljeno tudi Švico (R. Bizjak, 1993).

G. Rafko Terpin je zapisal, da sta bila vrt in dvorišče ograjena s stebričasto zidano ograjo, ki je vidna na posnetku iz 1880. leta. Na jugozahodnem vrtnem vogalu je tedaj že stala kapelica, vendar verjetno preprostejša od tiste, ki so jo kasneje porušili. Hiša je bila okrašena z belimi vencji, vogali in okenskimi okvirji. Sestavljale so jo enote: hiša, na severozahodni strani hlev in dvorišče, vrt na vzhodno stran proti Lipuščku. Sredi vrta je skoraj zanesljivo stal kamnit vodomet v obliki keliha.

Kakšna je bila nekdanja barva zidov? Pri podiranju smo odkrili vidne le tri plasti barve. Prva je bila modrosiva, druga oker in tretja rdeča.

Franc Anthoni Fanthon (umrl dne 25. 3. 1740) je zavezan plačati

	F	K	D
od Matije Knific-a za polovico hiše in vrta	–	21	–
od Gregorja Medarda za vrt	–	6	–
od koščka zemlje in vrta na Krasniku (Anton...)	–	1	–
od uživanja gozdarske hiše (Holzmeister haus) in od vrta	–	16	–
od Matije Schwanija za učno sobo in »Laufplatz«	–	40	–
od Marije... za polovico vrta	–	8	–
od novozgrajene hišice leta 1638	–	4	–
in od vrta	–	6	–
	–	4	–
	1	46	–
Leta 1737 prepisan na Beneficiat vrt na Krasniku (list 94)	–	56	–
Leta 1741 prepisano na gospoda Steinberga (list 92)	–	50	–
ni ostalo nič		–	

LIST ŠTEVILKA 5
NA STEINBERGOV LIST 92 SO BILI
Z LISTA 5 PO PREJŠNJEM ZAPISU
PREPISANI HIŠA, VRT IN HLEV.

GA. BRENCE JE RAZMIŠLJALA
O PODOBNOSTI ZGORAJ OMENJENEGA
IMENA KRASNIK (PREPISANO
NA BENEFICIAT) IN DANAŠNJI SKRNİK.
KJER JE POKOPALIŠČE.

V Zgodovinskem arhivu v Idriji sem našla načrt Švice, ki nima datuma, vendar po mnenju g. J. Pirca sodi v drugo polovico 19. stoletja. Nad portalom ima majhen balkon. V pritličju je bila klet sodnega pisarja, dvorišče, drvarnica, klet gospodarskega upravitelja, soba za posle, kuhinja, klet upravitelja topilnice...., v prvem in drugem nadstropju je bilo stanovanje z *gankom*, v podstrehi pa je izgleda živel rudniški pisar. Narisan je tudi tloris gospodarskega poslopja s hlevom, ob katerem je zapisano, da ne stoji več.

Stara oblika prisekane strehe *na klofuto* je bila do 2. svetovne vojne krita s šinklni. V strehi je bilo več sprememb, predvsem ajkrlji, ki so bili v začetku vsi pravokotni (R. Terpin).

Med napadom 21. 4. 1945 je bila Švica poškodovana.

Vrt ob Švici je bil ograjen vse do leta 1955, ko so delavci Komunalnega podjetja ograjo porušili skupaj s kapelico *Pri skrivni rani* ali *Krvavo znamenje* imenovano, ki je stala na jugozahodnem vogalu vrta. V nezaprto vdolbini znamenja je bila oljna podoba Kristusa s trnovo krono na glavi, delo idrijskega slikarja Julčeta Božiča (S. Majnik, 1977). Akvarel s kapelico je naslikal slikar Albin Vončina.

Pri rušenju dela Švice smo bili, glede na ime Fontaniš (M. Arko, 1930), pozorni na morebitne sledove starega vodnjaka. Vodnjak, verjetno v obliki keliha, je koncem 19. stoletja dolga leta stal na vrtu; danes nekje na istem mestu vodnjak Karel nadaljuje s tradicijo.

O izvoru imena Švica ne vemo ničesar. R. Terpin mi je napisal, da po pogovoru s starejšimi domneva, da sega-

jo korenine imena v 19. stoletje. J. Rupnik pravi, da so v Švici živeli ljudje z vseh koncev sveta, govorilo se je v več jezikih, kot v Švici...

Sodeč po zapisih v urbarjih, je torej verjetno, da je Steinberg hišo, hlev in vrt leta 1741 dobil od Fanthona. Si lahko drzemo postaviti gradnjo stavbe v leto 1632? (Valvazor jo je leta 1689 že narisal v svoji Slavi vojvodine Kranjske.)

Švica – taka ali drugačna – je bila okrog 300 let dom mnogih bolj ali manj pomembnih ljudi, ki so prihajali v Idrijo z vsega sveta, zato je prav, da smo razjasnili del njene zanimive zgodbe.

LITERATURA

M. ARKO, 1930, PONATIS 1994: ZGODOVINA IDRJE.
 R. BIZJAK, 1993: URBANISTIČNI RAZVOJ SKOZI STOLETJA. IDRJSKA OBZORJA, STR. 123–133, MESTNI MUZEJ IDRJA.
 B. KOROŠEC, 1993: STEINBERGOVA IDRJSKA LETA 1724–1747. IDRJSKI RAZGLEDI XXXVII, 1992/1–2, STR. 65–75, MESTNI MUZEJ IDRJA.
 S. MAJNIK, 1977: ZNAMENJA V IDRJI, ZBORNIK IDRJSKI RAZGLEDI XXII, 1977, STR. 55–60, MESTNI MUZEJ IDRJA.
 I. MOHORIČ, 1960: RUDNIK ŽIVEGA SREBRA V IDRJI – ZGODOVINSKI PRIKAZ NASTANKA RAZVOJA IN DELA 1490–1960, 475 STR., MESTNI MUZEJ IDRJA.
 V. PETKOVŠEK, 1977: J. A. SCOPOLI, NJEGOVO ŽIVLJENJE IN DELO V SLOVENSKEM PROSTORU, 104 STR., RAZPRAVE IV. RAZREDA SAZU, XX/2.
 J. PFEIFER, 1974: ZDRAVSTVENI PROBLEMI OB GOSPODARSKEM VZPONU IDRJSKEGA RUDNIKA KONEC 18. STOLETJA. IDRJSKI RAZGLEDI XIX, 3–4, STR. 115–126, MESTNI MUZEJ IDRJA.
 J. PFEIFER, 1986: ZDRAVSTVENO VARSTVO IDRJSKIH RUDARJEV V 18. STOLETJU. ZBORNIK IDRJSKI RAZGLEDI XXIX–XXXI, 1984, 1985, 1986, STR. 15–25, MESTNI MUZEJ IDRJA.
 J. PFEIFER, 1989: IDRJSKI ZDRAVNIK DR. MILAN PAPEŽ IN ZDRAVSTVENE RAZMERE V IDRJI V NJEGOVEM ČASU. IDRJSKI RAZGLEDI, XXXIII, 1988/2, STR. 13–18, MESTNI MUZEJ IDRJA.
 J. PFEIFER, 1989: ZGODOVINA IDRJSKEGA ZDRAVSTVA, 215 STR., MESTNI MUZEJ IDRJA
 R. TERPIN, 1996: OSEBNI ZAPISKI

Gospod Franc Leopold von Liechtenhaimb, upravitelj (sedaj g. Franc Antoni von Stemberg) je zavezan

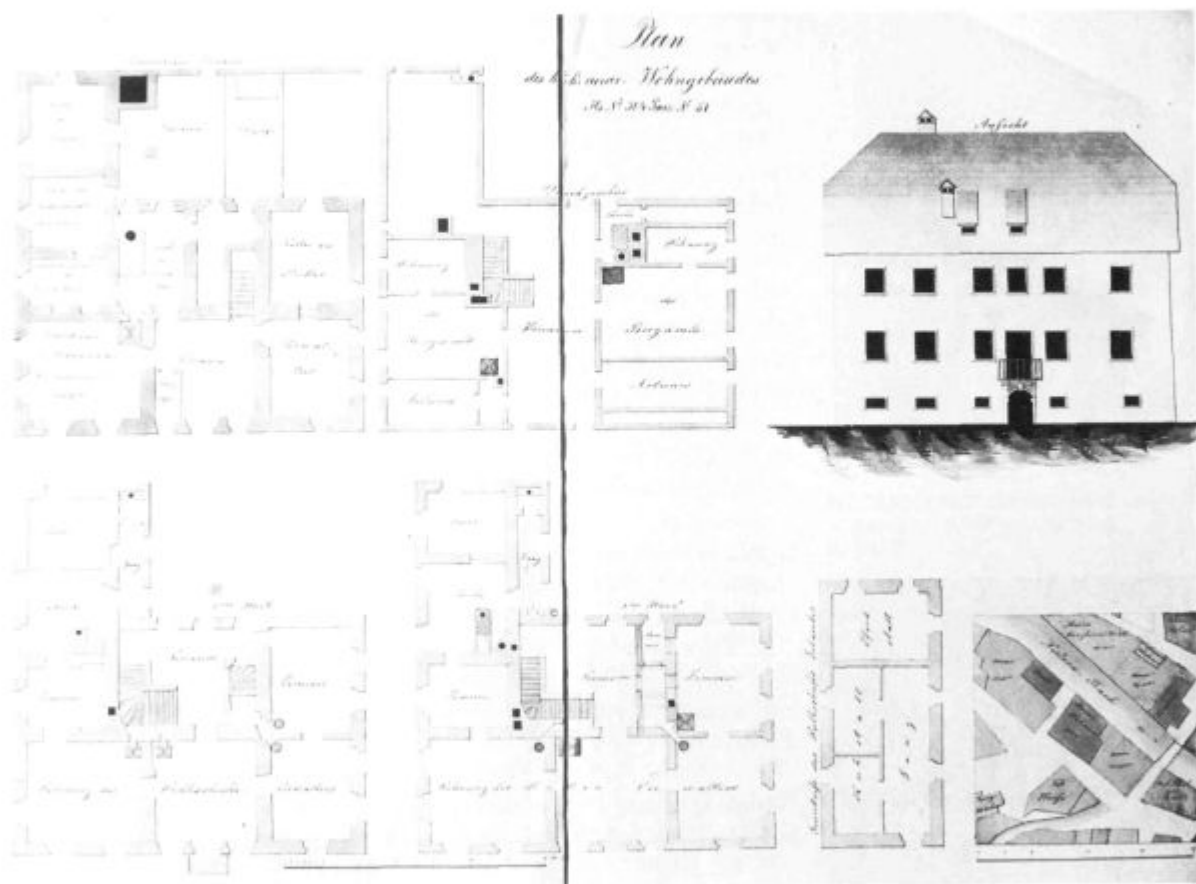
STEINBERGOVO IME
 SE POJAVI TUDI NA LISTU 34
 NA TEM LISTU
 NI OMENJENA NOBENA HIŠA
 NA LISTU 70 JE PONOVRNO
 ZAVEZANEC GOSPOD
 FRANC LEOPOLD VON LIECHTENHAIMB

od uživanja zemljišča proti Lobitzu
 po Gregorju Seschunu
 davek in rabat
 Rissgelt za Gorico
 prispevek za izboljšave
 seznam (načrt) za leto 1687
 dajalec mernika 1

	F	K	D
	2	13	1
	1	33	1
	–	50	–
	–	48	–
	–	6	–

BOGO BOŠKOVIČ

Ob prenovi Švice

NAČRT ŠVICE, VERJETNO IZ DRUGE POLOVICE 19. STOLETJA

Misli, ki jih je zapisal zelo spoštovan profesor ljubljanske šole za arhitekturo, arhitekt Marjan Mušič.

Pozdravljena, Florenca, ponosno mesto sredi rajskih gričev.

Pozdravljen, rojstni kraj renesanse in humanizma, ki sta odprla pogled v bodočnost. Mnogo se je spremenilo v nas in okrog nas, odkar sem te zadnjikrat obiskal. Pa še vedno, ko stopam po sledih deviško lepe zgodnje renesanse, čutim, kako mi srce hitreje utriplje, čutim zopet mladost, ki se pretaka po žilah.

Tu sem so radi zahajali klasicisti in romantiki, Goethe, Winckelmann, Feuerbach in drugi.

Tako blizu te čutim tedaj, medičejska Florenca, ki si v trdi borbi premagala srednjeveško temo, postavljala temelje za novo družbo in se pričela zanimati za ostali svet in človeka. Našla si stik z antiko, prebudila si jo v življenje in odprla si preko humanizma poglede v bodočnost.

Rad imam tvoje sinove, ki si jih rodila in so tvojo ljubezen in nego stoletno povrnili s svojimi deli. Ne le v tem mestu, vsepovsod je preblisnila napredna miselnost in vžgala ognjišča novega razvoja, dela tvojih sinov pa so postala last vsega naprednega človeštva. Vsak od njih je dal svoj delež: tu sta Dante in Petrarca, ki sta odkrila pogled v Kozmos, Brunelleschi, Masaccio in Donatello, ki so vsak v svojem področju postavili trdne temelje za nadaljnji razvoj, tu sta Uccello in Ghiberti, ki sta otroško vesela v zagrizeni borbi odkrila prostor, tu Signorelli in Verocchio, ki sta dognala človeško telo, tu Ghirlandaio in Botticelli, ki sta vdahnili milino in poezijo, tu Alberti, ki je izbrusil mero in detajl.

Vsak od njih je dodal nekaj novega, da se je ob koncu mogla kot sinteza vseh prizadevanj dvigniti v neslutene višine trojica: Rafael, Leonardo in Michelangelo.

Idrija seveda ni Florenca.

Nastala je iz nam vsem znanih razlogov in pogojev. Zato pa je čisto posebno, samosvoje mesto, s svojo poltisočletno zgodovino.

Pa vendar...

Morda se sme postaviti nekakšne nevidne vzporednice; že samo če pomislimo na čas njenega rojstva. To dejstvo je sicer v vsakem primeru le zanimivo naključje.

Mnogo bližje *neverjetni* primerjavi pa smo takrat, ko si v spomin priključimo vse tiste velike ljudi, ki so v Idrijo prihajali ali se tu rodili in delovali ter tako Idrijo že zdavnaj umestili med evropsko znana mesta. Pomembna

je postala predvsem na področju rudarskega inženirstva, pa tudi po dosežkih na naravoslovnem področju (botanika, fizika, kemija, geologija, geodezija) ter medicine (Scopoli, Hacquet, Mrak, Steinberg, Prelovec...), paralelno pa tudi po značilnem ljudskem stavbarstvu ter arhitekturi in umetnosti.

Ime prenekaterega zgoraj omenjenih pa je posredno ali neposredno povezano tudi z meščansko hišo *Švica*.

Razmišljanje o revitalizaciji objekta *Švica* je v kar največji meri temeljilo na interdisciplinarnem pristopu, predvsem pa na osnovah izhodišč in utemeljitev ZVNKD Gorica ter na ključu funkcija–konstrukcija–estetika.

Stanovanjska hiša *palačnega* značaja je obrnjena na Kosovelovo ulico s široko vhodno fasado. Poslopje stoji samostojno. Tradicionalno visoka masa s čopasto streho. Vhodna fasada je oblikovana v petih oseh. Osrednja z bogatim, v prostor izbočenim ambicioznim baročnim portalom je poudarjena in razmejena od ostalih z rustičnimi robovi, ki delijo fasado v tri enote. V pritličju so levo tri in desno dve lini s plastičnimi okvirji v obliki ležečega pravokotnika. Notranjščina je ravno stropna in beljena. Ima skromnejše stopnišče.

Portal je za veliko stavbno maso kar premajhen. Intakten je torej le pritlični del s portalom in kletnimi linami.

Nad portalom iz 18. stoletja (visoki barok) je vzidana spominska plošča, ki pove, da je v tej hiši živel in delal znani botanik in rudniški zdravnik Giovanni Scopoli.

Objekt je ohranil sporočeno podobo.

Predlog načina ohranjanja: ohranjanje obstoječe podobe stavbe.

Neposredno ali posredno so poleg ZVNKD Gorica, projektanta ter investitorja Rudnika živega srebra Idrinja, v zapiranju d.o.o. (kjer velika zasluga, predvsem za korekten odnos do arhitekturne dediščine gre mag. Marku Cigale dipl. ing. geo.), pri projektu in kasneje pri izvajanju del sodelovali še zgodovinarji, etnolog, geologi in kemiki, gradbenik statik in gradbeni fizik.

Tlorisna zasnova objekta predstavlja v zunanjih, tlorisnih dimenzijah kvadrat 9x9 klafter oz. lahter z izsekanim pravokotnikom, tako da je dejanska L-oblika tlorisa pravokotnik v proporcu 2:3, z dodatnim kvadratom 3x3 klaftre oz 3x3 lahtre. Objekt je dvonadstropen z izkoriščeno mansardo. Objekt je namenjen rudniškim upraviteljem za stanovanje in delo. Prvi znan upravitelj Steinberg leta 1747.

Izhodišča pri projektiranju so torej temeljila predvsem na smernicah o varovanju arhitekturnega spomenika, posebej z vidika ohranjanja stavbne mase, osnosti ulične in čelnih fasad, naklonov in oblikovanja strešin oz. ohranjanja zunanje podobe stavbe nasploh.

Iz spomeniško varstvene dokumentacije je razvidno: Objekt *Švica* je meščanska reprezentančna hiša iz 18. stoletja s kasnejšimi adaptacijami v 19. in 20. stoletju.

PRI OBNOVI SE JE OD STARE ŠVICE
OHRANILO NAJVEČ KAR JE BILO
MOGOČE

Po začetnih sanacijskih posegih v stavbno maso je bilo ugotovljeno, da prvotno predviden način sanacije (manjši konstrukcijski posegi v stavbno lupino, delno rušenje notranjih nosilnih zidov itd) s statično konstrukcijskega in higiensko tehničnega vidika ne bi vzdržal. Ugotovljeno je namreč bilo, da so osnovni nosilni elementi, tako zunanji kot notranji, v velikem obsegu statično popolnoma neustrezni (gradbena struktura zidov, vmesne prezidave in s tem oslabitev nosilnih zidov z okni in vrati).

Zato smo se odločili za rušitev objekta v precej večjem obsegu ter za ponovno zgraditev v prvotnih dimenzijah. Seveda se je s takim za projektanta zelo težko odločljivim načinom posega, bistveno zmanjšala spomeniška vrednost objekta. Spomeniško varovani del objekta je ostal le zgoraj omenjeni intakten del pritličja s portalom na glavni fasadi ter čelni fasadi (vse do višine parapetov v I. nadstr. ter delno prečni notranji zidovi v višini pritličja).

ŠVICA PRED OBNOVO
V ZAČETKU LETA 1995,
FOTO B. HLADNIK
IN
PO NJEI, 22. JUNJA 1996
FOTO B. GANTAR

Tako ima z vidika arhitekturne dediščine ves novozgrajeni del objekta le pomen spomina na objekt, ki je bil. Vsi obstoječi deli zgradbe so bili sani-

rani v smislu statičnih in vseh drugih gradbeno tehničnih posegov z upoštevanjem vse veljavne tehnične in urbanistične zakonodaje.

Vsi temelji obstoječih konstrukcij so bili podbetonirani, ojačeni in zaščiteni s hidroizolacijo. Obstoječi nosilni sistem (nosilni zidovi) so bili injicirani.

Novi temelji so pasovni in armiranobetonski ter hidroizolirani, po vseh površinah pritličja je bila izdelana ustrezna hidro- in toplotna izolacija.

Vse medetažne konstrukcije so nadomeščene s klasično armiranobetonsko ploščo s plavajočimi estrihi: nad pritličjem 20 cm, v višjih etažah 16 cm, MB 30 armirano z MAG in RA. Nove nosilne stene so zgrajene z modularnim zidakom do debeline 50 cm.

Strešna konstrukcija je nova, lesena in oblikovana v maniri obstoječe.

Strešna konstrukcija je delno oprta na nosilne stene podstrešja, delno pa na AB ploščo podstrešja. Kritina je bobrovec.

Zaradi predvidene funkcionalne delitve programa na javno oz. interno je bilo sprojektirano in zgrajeno novo jedro objekta z vertikalno komunikacijo, s posebnim (zadnjim) vhodom, na nasprotni strani glavnega uličnega vhoda.

Vsebinsko naj bi program sledil zgodovinskemu vidiku (zdravstvo, optika, projektiva, uslužnostne dejavnosti ter bivanja – stanovanja) na višjem nivoju, saj naj bi objekt, z drugimi dominantnimi in reprezentančnimi zgradbami, tvoril stavbni fond višjega standarda v kontekstu revitalizacije mestnega jedra in mesta nasploh.

Pozdravljena torej, Idrija.

arhitektura
statika
projektantski nadzor
nadzor
ZVNKD, Nova Gorica
izvajalec

VIRI
MARJAN MUŠIČ, 1963, ARHITEKTURA IN ČAS. ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR
PETER FISTER, 1979, OBNOVA IN VARSTVO ARHITEKTURNE DEDIŠČINE. PARTIZANSKA KNJIGA, LJUBLJANA, ZNANSTVENI TISK
MARKO POZZETTO, 1988, MAKS FABIANI, O KULTURI MEST. SPISI 1895–1960, ZALOŽNIŠTVO TRŽAŠKEGA TISKA
IGOR KALČIČ IN MARIO PEROSSA, 1982, STANOVANJSKE STAVBE (KRITERIJI ZA VREDNOTENJE IN NAČRTOVANJE STANOVANJ IN STANOVANJSKIH ZGRADB). UNIVERZA E. KARDELJA V LJUBLJANI, FAGG – VTOZD ARHITEKTURA
RAFAEL BIZJAK, RAFKO TERPIN IN BRANKO KOROŠEČ, PRISPEVKI V IDRUSKIH OBZORJIH
MARIJA VERBIČ, 1965, IDRUSKI RUDNIK DO KONCA 16. STOLETJA – INAVGURALNA DISERTACIJA
ARHITEKTOV BILTEN, DEC. 1982, ŠTEV. 62/63 1982, DRUŠTVO ARHITEKTOV LJUBLJANA

Rekapitulacija površin

pritličje
poslovni prostori skupaj 160 m²
stopnišče

I. nadstropje
poslovni prostor 87 m²
poslovni prostor 96 m²
stopnišče
loggia

II. nadstropje
stanovanje 88 m²
stanovanje 98 m²
stopnišče
loggia

mansarda
stanovanje 98 m²
stanovanje 99 m²
stopnišče

podstrešje

Pri projektu in izvedbi so sodelovali:

Bogo Boškovič
Vojko Mlakar
Anita Vidic-Grah, RŽS Idrija
Branko Šinkovec
Bojan Klemenčič
Zidgrad Idrija, Miran Podobnik

NANDE RUPNIK

Barvno okno v prenovljeni Švici

*Bivša intenzivno rdeče pobarvana
rudniška hiša
v Kosovelovi ulici št. 8
je v zadnjih dveh letih doživela
temeljito obnovo.*

*Načrtovalci prenove so od vsega
začetka želeli, da bi poleg
spominske plošče naravoslovcu
in prvemu idrijskemu zdravniku
J. A. Scopoliju na fasadi stavbe
tudi nekje v notranjosti hiše
dodali ustrezno znamenje,
ki bi obiskovalce simbolno
opozarjalo na dejavnosti,
ki so to stavbo neizbrisno
zaznamovale v bogati zgodovini
idrijskega rudnika in mesta.*

VITRAŽ POSVEČEN STEINBERGU
V PRITLIČJU ŠVICE
AVTOR NANDE RUPNIK
VITRAŽ IZDELAL SAŠO KOMPARE
IZ AJDOVŠČINE
FOTO BRANKO GANTAR

Kot ustrezen prostor za želeno pomnilo se je arhitektu ponudila okenska niša na desni predelni steni v vhodni veži. Predvideni vitraž pa naj bi opominjal na izjemno plodovito idrijsko obdobje upravitelja rudnika v letih 1724–1747, politehnika, zemljemerca, kartografa, montanista, raziskovalca Krasa in slikarja Franca Antona Steinberga (1684–1765).

Franco Anton Steinberg je spomladi 1724 sprejel službo upravitelja erarnega rudnika v Idriji. V začetku štiridesetih let se je s svojo številno družino iz upravniškega stanovanja na gradu Gewerkenegg preselil v mogočno hišo ob Nikovi v današnji Kosovelovi ulici, ki je bolj znana po tem, da sta v njej bivala Scopolii in Hacquet ter da sta bili v njej apoteka in ambulanta prve pomoči.

Mi pa bi radi opozorili še na pomembno dejstvo. Steinberg si je namreč v »novi hiši ob Nikovi« takoj uredil delovni kabinet z bogato knjižnico. Tu so leta nastajali pomembni načrti, karte, skice, modeli za potrebe rudnika. Pri snovanju načrtov in risanju zemljevidov sta mu že kmalu pomagala sin Anton in takrat še anonimni, a bistri in risarsko izredno talentirani Jožef Mrak. Zaradi obilice dela je Steinberg v svoj zasebni delovni kabinet vabil še druge sposobne markšajderje. Vsi ti so ob zahtevnem, natančnem in sposobnem gospodu upravitelju nabirali bogato znanje. Tako je prav pod streho Steinbergove hiše, danes v celoti obnovljene, nastajala nekakšna neformalna risalniško-markšajderska šola s tendencami rudarske geodezije in kartografije. V kasnejših obdobjih je prerasla v znamenito »idrijsko zemljemersko, jamomersko in kartografsko šolo«, ki je zaslovela po vsej srednji Evropi.

In kako vsa ta pomembna dejstva predstaviti na majhnem vitražu v izmeri 45x55 cm? Ob upoštevanju žepnega formata ter tehnike izvedbe dela sem se odločil za skrajne poenostavitve. Pri tem mi je bila v pomoč psihosomatska podoba velikega Notranjca ter njegova izjemna mojstrovina. Tu mislim na leta 1728 dokončani stenski načrt idrijskega rudnika z vsemi nadzemnimi in podzemnimi napravami, ki ga je posvetil cesarju Karlu VI. Načrt je tudi mene navdušil. Tako tehnična risba kot baročno razigrane ilustrativno dopolnilne risbe. Ti so skrajno poenostavljeni prikazani tudi na vitražu: šestilo, ravnilo, kotomer, merilna letev in jamska busola. V ozadju preproste, čiste risbe zasledimo alkimistični znak za živo srebro in trobojnico idrijske zastave. Čez vso strogo simetrično zasnovo je položen spominski trak s posvetilom: 1724 F. A. Steinberg 1747. Vitraž je izdelal g. Sašo Kompore iz Ajdovščine v njemu izvirni tehniki. Delo je, glede na postavitev v predelno steno, izdelano tako, da je razpoznavno in berljivo z obeh strani, ne glede na to, iz katerega prostora ga gledamo. Naj se ve, da je bil tudi tu, v hiši ob Nikovi, sveti prostor, kjer se je z izjemnim delom srčnih mož pisal delček bogate zgodovine idrijskega rudnika in mesta.

Zakaj prav tu v Švici?

Še posebno me je pritegnil spodnji desni kot, kjer je prikazano nekaj risalnih pripomočkov takratnega markšajderja.

JANEZ KAVČIČ

Ponovno odkritje spominske plošče J. A. Scopoliju

Pred nami stoji nova Švica, zgrajena – podobno kot Šelštev – po avtentičnih merah in formah svoje zgodovinske predhodnice. Ponovnega rojstva Švice smo si Idrijčani iskreno želeli, saj gre nedvomno za kulturnozgodovinski spomenik, ki se po pomenu vzporeja z gradom, Sv. trojico, Šelštviijo, žitnim skladiščem, gledališčem, mestno hišo, rudniško ljudsko šolo in realko. S Švico so bila povezana prenekatera odločilna dogajanja v idrijski zgodovini, dogajanja, ki bi bila lahko predmet obsežnega in temeljitega predavanja. Naj jih ob tej priložnosti vsaj omenimo. Graditelj Švice – zaslužni in znameniti F. A. Steinberg, politehnik in rudniški upravitelj od 1724 do 1747 – je tu snoval in uresničeval celovito in dolgoročno razvojno strategijo rudnika, poskrbel za strokovno delo in vzgajal jamomerce, kartografe in graditelje klavž. Po Steinbergu so od sredine 18. stoletja dalje v Švici stanovali in ordinirali rudniški zdravniki, najprej sloveči J. A. Scopoli, katerega se bomo danes še posebej spomnili, saj mu bomo ponovno odkrili spominsko ploščo nad častitljivim baročnim portalom. Scopoli, največji um med nekdanjimi rudniškimi »fiziki«, je tu v petnajstih letih, od 1754 do 1769, preživel radostne in trpke, predvsem pa najbolj ustvarjalne dneve in noči svojega življenja. Prav tu ob Švici je negoval svoj botanični vrt z dragimi mu zelišči in cveticami, od tu je romal na raziskovalne ekskurzije po slovenskem ozemlju, kot prvi akademsko šolani zdravnik pa je v Švici zdravil naše rudarje in njihove svojce. Bogve koliko tisoč samotnih ur je posvetil preučevanju in sistemizaciji izsledkov s terena, ki so zatem ponesli sloves Idrije in slovenske narave po vsem znanstvenem svetu. Med tukajšjo Švico in daljno švedsko Uppsalo so romala pisma, ki sta si jih dopisovala naš Scopoli in sloviti Carl Lineé. Lahko smo ponosni, da so se ravno v idrijski Švici rojevala temeljna dela slovenskega naravoslovja, kot na primer Flora Carniolica (1760), Entomologia Carniolica (1763) in za Idrijo še posebej dragocena študija De Hydrargiro Idriensi (1761). Dodajamo le še znano dejstvo, da je Scopolijevo izjemno in vsestransko znanje omogočilo šestletno delovanje (1763–1769) rudniški mineraloško-metalurško-kemijski šoli, ki je pred 230 leti predstavljala na Slovenskem izjemno posebnost.

Več o Scopoliju mi v tem trenutku žal ni dano govoriti, ker bi rad skopo odmerjeni čas namenil predvsem njegovi spominski plošči. Dovoljujem si pomisliti zgolj na to, da bi veliki slavljeneč, če bi se danes vrnil med nas, najbrž pogrešal tistih 300 m² svojega vrta. Nedvomno bi mu – bolj kot sivina kamna in betona – vzradostile oko lepote naše flore, med njimi nje-

gova *Scopolia Carniolica* in Hacquetovo tevje. Kajti Scopolijev volčič cveti po dveh stoletjih celo v Linečjevem muzejskem vrtu v Uppsali, čeprav tja Scopolija nikoli ni zanesla pot, pri nas pa je preživel polnih petnajst let! O zelenih, funkcionalnih in estetsko urejenih oazah kot enakorednih sestavinah arhitektonskih in urabanističnih rešitev bo kazalo vsekakor več razmišljati, saj naravne dediščine ni mogoče omejevati samo na rezervate krajinskih parkov. No, na srečo se dobri stari Korle, čeprav preseljen – in to že drugič, morda v zavetju Švice celo bolje počuti, kot med brezdušnimi stenami *kontejnerjev*, ki so zrasli na prostoru nekdanje Bašerije. Novi lokaciji Korletovega vodnjaka v prid govori še izpričani *Fontaniš* v 18. stoletju, saj je v vrtu ob Švici nekoč dejansko stal kamnit vodnjak v obliki keliha.

Znano je, da je Scopolio umrl 8. maja leta 1788 v Paviji. Stoletnice njegove smrti so se leta 1888 spomnili predvsem znanstveni delavci v Ljubljani in dali pobudo za odkritje spominske plošče v Idriji. Leta 1888 je idrijski rudnik že poldrugo desetletje spadal pod pristojnost poljedelskega ministra na Dunaju, zato je rudniška direkcija 25. maja 1888 naslovila na omenjeno ministrstvo ustrezno pismo. V njem je bilo sporočeno, da *se bo 22. junija 1888 v spomin naravoslovcu in rudniškem fiziku dr. Johanu Antonu Scopoliju ob priliki 100-letnice njegove smrti odkrila spominska plošča, in to 22. junija – na dan vsakoletnega idrijskega rudarskega praznika. Ta tabla bo na hiši, kjer je Scopolio živel. Ob tej priliki vabi rudniška direkcija ministrstvo na prireditev in prilaga program.*

Zdaj pa k spominski plošči

Lahko rečemo, da so bile priprave na odkritje plošče leta 1888 obsežne in temeljite, vsekakor dostojne zaslugam velikega prišleka iz južne Tirolske. Cesarskokraljeva rudniška direkcija Idrija je na slavje povabila vrsto uglednih in pomembnih gostov od blizu in daleč, tako da so vabila romala domala na vse strani prostrane avstro-ogrske monarhije. Danes, po 108 letih, je vsekakor zanimivo osvežiti spomin na seznam povabljenec. Spisek je bil zelo dolg, zato naj za ilustracijo naštejemo le nekaj naslovov. K odkritju pričujoče Scopolijeve spominske plošče 22. junija leta 1888 so bili med drugim povabljeni: predstavniki okrajne oblasti v Idriji in Logatcu, idrijski cesarskokraljevi notariat, davčni urad, poštni urad, občinski tajnik in občinski odborniki. V cesarski prestolnici so bili obveščeni: zoološka in botanična družba na Dunaju, direkcija dunajskega c.k. univerzitetnega vrta in botaničnega muzeja ter c.k. geološka državna ustanova. Dopisi so bili poslani rudarski in gozdarski akademiji v Banski Štiavnici na Slovaškem, naravoslovni družbi za Štajersko v Gradcu, Ferdinandovemu muzeju v Innsbrucku, mestnemu muzeju v Roveretu, združbi naravoslovnih znanosti *Adriatica* v Trstu, deželnemu muzeju v Celovcu in rudarskemu glavarstvu v Celovcu. Nadalje so bili povabljeni: rudarski urad v Ljubljani, kranjski deželni sanitetni svet v Ljubljani, rudarska akademija v Příbramu, rudarska akademija v Leobnu, c.k. gozdna državna direkcija v Gorici in zastopnik ljubljanske knezoškofije. Med

častnimi gosti je bil tudi znameniti Idrijčan Karel Dežman, sodelavec in član učenih društev, član viteškega reda železne krone in predvsem kustos tedanjega kranjskega deželnega muzeja v Ljubljani. Vabila na svečanost so podpisali: rudniška uprava, žgalniška uprava, materialna uprava ter predstavniki gradbenih in strojnih zadev, računovodstva, klasirnice, sanitate in rudniške ljudske šole.

Program celotne prireditve 22. junija 1888, na dan sv. Ahacija, se je odvijal približno takole. Najprej, ob pol dvanajstih, je bil v dvorani c.k. rudniške uprave v gradu Gewerkenegg slovesen shod oziroma skupščina udeležencev, ki so jo imenovali *zbor svečanih tovarišev*. Sledilo je odkritje pričujoče spominske plošče, ob katerem je tedanji odlični poznavalec idrijskih kamnin, rud in mineralov Wilhelm Voss spregovoril o Scopolijevem življenjskem delu v Idriji. Po odkritju plošče je bilo na vrsti svečano kosilo ob pol dveh v gostišču Pri črnem orlu; kosilo je stalo krono in pol, pijačo pa se je plačalo posebej. Popoldanski čas je bil bogato izpolnjen s programom po želji in izbiri udeležencev slavlja. Gostje so lahko obiskali in si ogledali rudnik, se povесelili na poletnem zabaviščnem prostoru *Na zemlji* nad Jožefovim jaškom in se udeležili izleta k Divjemu jezeru. Nazadnje je bila organizirana še povratna vožnja s kočijami do železniške postaje v Logatcu.

Tako je bilo torej v Idriji na dan sv. Ahacija pred 108 leti. Slovesnost je minila, plošča pa je preživela dobro stoletje idrijske zgodovine, podobno kot je dve stoletji in več preživelo Scopolijevo znanstveno delo.

Napis na plošči:
*V tej hiši je prebival dr. Joannes
 Antonius Scopoli iz Cavalese na
 Tirolskem, znameniti raziskovalec
 prirodoslovja, pisatelj
 o kranjskem rastlinstvu,
 od leta 1754 do 1769
 kot c.k. zdravnik.
 C.k. ministristvo za poljedelstvo
 leta 1888.*

Ker je danes poznavanje latinščine že precejšnja redkost, ne bo odveč, če za konec preberemo še slovenski prevod napisa na plošči nad baročnim portalom Švice.

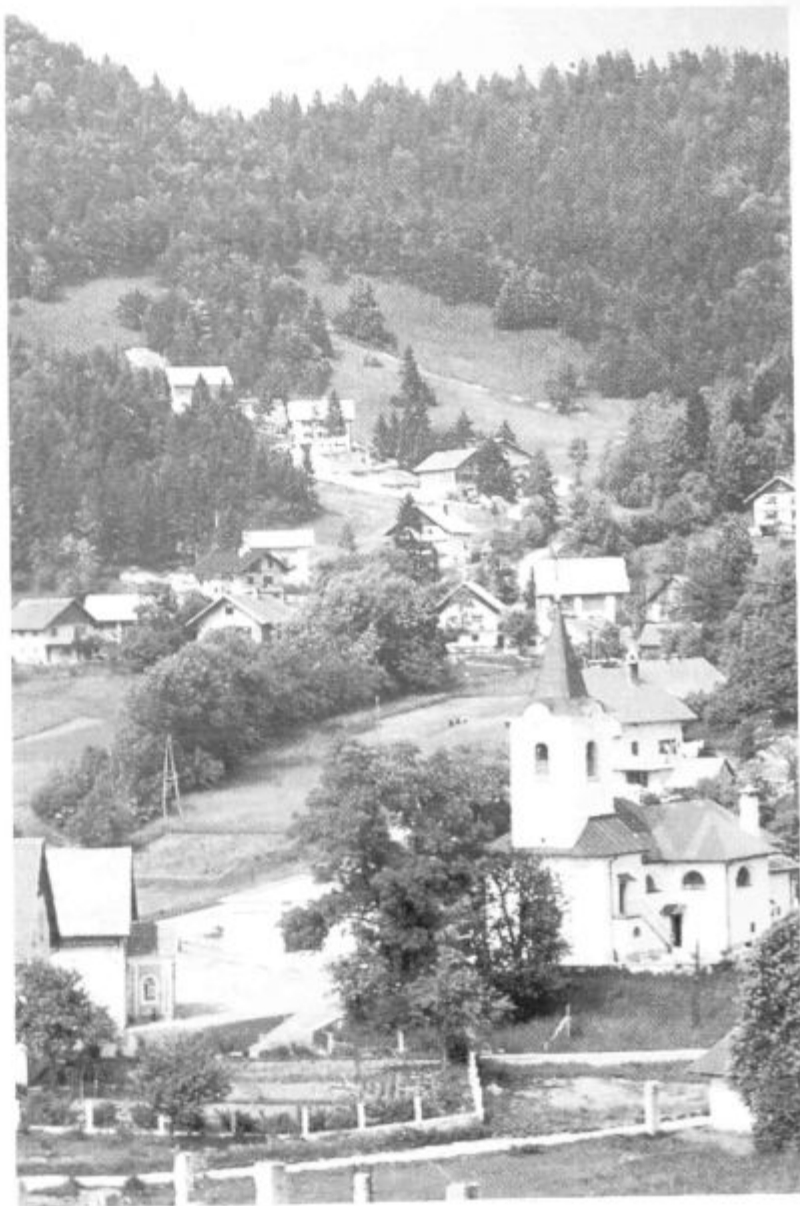
Naj živi spomin znamenitega Scopolija, naj nas njegovo nesmrtno delo spodbuja k iskanjem resnice, naj nas njegove evropske razsežnosti usmerjajo v jutrišnji dan!

Novo Švico pa bomo z veseljem pokazali številnim obiskovalcem Idrije.

PS.
 NEKAJ PODATKOV O ODKRITJU SCOPOLIJEVE SPOMINSKE PLOŠČE 22. JUNIJA 1888 JE V RUDNIŠKEM ARHIVU PREBRALA MIRA HODNIK (ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA, ODDELEK V IDRJI). ZAPISALA PA ANITA VIDIC GRAH (RŽS IDRJA). UPORABLJENA STA BILA FASC. BDA, 1888, 1518 IN FASC. BDA, 1888, 1655

SLAVICA PAVLIČ

Kratek opis Godoviča

GODOVIČ
PO RAZGLEDNICI ŽUPNIJSKEGA
URADA GODOVIČ

Godovič leži na severozahodnem delu Notranjskega podolja in je naselje z gručastim jedrom, pod hribom Jelenškom, visokim 817 m. V naselju se križajo ceste proti Kalcem in Idriji, odcep ceste čez Črni Vrh proti Ajdovščini in dobra pot v Novi Svet. Del vasi, ki leži južno od glavne ceste, imenujejo domačini Žabja vas, del, ki je severno od nje, pa Kurja vas. Kraj obsega še zaselke Brda, Dol, Griže, Ivanje doline, Log, Pesek, Sleme, Šebalk in Zalo. Kraj leži v vrtačistem svetu, kjer vodotoki večji del poniknejo, v dolomitskem svetu pa so stalni studenci in vodotoki, ki tečejo v Zalo, pritok Idrijce. Med njimi poteka razvodnica med Jadranskim in Črnim morjem. V sami vasi sta dva potoka, Kaštelova in Grudnikova mlaka, njuna voda pa ponikne v Marjančnih rupah. V Šebalku so vodotoki Potočna, ki teče skozi obsežni Šebalski bajer, kjer je manjše umetno jezero, primerno za kopanje. Tam so še studenec na Brinju in Krapežev studenec ter naravna vodna kotanja Močile, s katere po cevi odteka voda do napajališča za živino, ter Pagonova mlaka. Vse te vode teko v Šebalske ponikve in nato naprej pod zemljo v Novi Svet. Stalni potok je tudi v Ivanjih dolinah, kjer teče v ribnik s krapi in postrvmi in iz njega ponikne v mlakah. Vsi ti potoki po krajšem toku poniknejo.

V širšem območju vasi so kraške jame, tako v velikih senožetih pri Ivanjih dolinah (Grižarjevo, Mrslarjevo brezno) in v bližini Dola. Po obsežnosti in globini izstopa 84 m globoko Revenovo brezno blizu Slemena.¹

Učitelj Rudolf Pirš je zapisal: *Drug zgodovinski kraj je bivša keltska ali rimska naselbina na vrhu Jelenška, od katere dandanes skoraj ni sledi. Prostor, kjer je stala, je zdaj čez in čez prerašen z drevjem in mahom. Ako se pa to odstrani, pride se na sled nekdanjemu okrožnemu zidu. Da je bila dotična naselbina skoraj gotovo keltska, priča zid, kateri ni bil z moltom zidan, ampak na enak način, kakor še dandanes gradijo na pravem Krasu njive in senožeti. V sredi je bilo najbrže leseno poslopje, ker ni nobenega sledu od kakega zidu najti. Pač pa so dobivali pastirji, ki so na tem mestu pasli in brskali, marsikatero reč, kakor: kroglje, bojne sekire, meče in kakor kozji rog zvite reči, a vse to iz bron. Ohranilo pa se ni nič, ker ljudstvo tistih najdb ni znalo ceniti.*

*Druzega imenitnega ali zgodovinsko važnega v Godoviču ni in tudi ljudstvo, katero navadno vse ohrani, če tudi nekoliko predelano, druzega ne pripoveduje.*²

V novejšem času so potrdili to, kar so vedeli že starejši ljudje, namreč, da je območje Jelenška prazgodovinsko gradišče. Na osnovi arheološke topografije in omembe najdb, ki so jih delno odkrili že v prejšnjem stoletju, je od leta 1986 razglašeno za kulturni spomenik. Pri izkopavanju so odkrili 37 železnodobnih grobov.³ To se ujema z zapisom učitelja Piša, ki pravi, da so pastirji našli *krogle, bojne sekire... iz bron...*

SKICA ŠOLE, NARISALA UČENKA ANITA RUPNIK 4. R. 1992.

V davnem 14. stoletju je godoviška duhovnija (enota, skupina vernikov, ki ima stalnega duhovnika in je podrejena župniji) spadala pod župnijo sv. Petra v Ljubljani in od leta 1318 ali nekaj let prej je pripadala vikariatu na Vrhniki. Stara listina navaja, da je leta 1318 prihajal z Vrhnike v Godovič vikar Matija⁴.

Župnijska kronika navaja več vrhniških vikarjev oziroma župnikov od leta 1408, ko je bila Vrhnika samostojna župnija. Po imenu je znan Janez Cini-dator, ki je kot vrhniški kaplan 6. februarja 1679 v Godoviču poročil Andreja Lampeta iz Črnega Vrha z Ano Tratnik iz Godoviča.⁵ Duhovniška bratovščina sv. Mihaela v Mengšu ga navaja med člani kot častitega, plemenitega in zelo učenega moža. Bil je kaplan pri sv. Petru v Komendi, kjer je umrl 25. februarja 1691.⁶

Pavel Rustija,⁷ kurat v Godoviču je 26. januarja 1716 v »sili«⁸ krstil Pavleta, nezakonskega sina Gregorja Tratnika in konkubine (priležnice op.p.) Uršule. Krstni obred so dopolnili v Črnem Vrhu. Iz tega je razvidno, da v Godoviču, ki je bila podružnica, niso imeli krstnega kamna, zato so novorojence nosili h krstu v Črni Vrh, čeprav je bila to druga fara, druga škofija in druga graščinska oblast; bilo je pač najbližje. V Črni Vrh so nosili h krstu tudi iz drugih vasi: Hotedršice, Rjebeža (Novi Svet), Iz gozda, Medvedjega Brda, Potoka in Žibrš, kot je razvidno iz krstne knjige od leta 1635 dalje.

Gotovo je že pred letom 1724, ko je postal vikariat, Godovič dobil stalnega duhovnika, ki je od časa do časa prihajal z Vrhnike, zlasti pa za stalno, ko so godoviški občani leta 1708 zgradili hišo za dušnega pastirja. Leta 1724 je prišel v Godovič prvi stalni vikar Jurij Mihael Frueperger. Samostojen vikariat pa je postal pod tedanjim ljubljanskim škofom Viljemom de Lesli,

UČILNICA LETA 1995
FOTO, ŠOLA GODOVIČ

I Z Z G O D O V I N E

1635	3	1673	7	1700	11
1636	0	1674	11	1701	14
1637	2	1675	11	1702	12
1638	2	1676	9	1703	12
1639	3	1677	11	1704	13
1640	0	1678	18	1705	17
1641	5	1679	14	1706	13
1642	9	1680	9	1707	12
1643	14	1681	13	1708	8
1644	4	1682	19	1709	12
1645	8	1683	15	1710	15
1646	4	1684	12	1711	7
1647	4	1685	10	1712	8
1648	3	1686	10	1713	7
1649	8	1687	18	1714	11
1650	1	1688	9	1715	7
1651	4	1689	8	1716	8
1652	0	1690	14	1717	6
1653	1	1691	19	1718	5
iztrgani listi do leta 1664		1692	15	1719	3
1666	7	1693	18	1720 je prenehalo krščevanje go-	
1667	5	1694	9	doviških otrok v Črnem Vrhu	
1668	6	1695	11		
1669	7	1696	14		
1670	9	1697	3		
1671	7	1698	12		
1672	9	1699	17		

STATISTIČNI PREGLED V GODOVIČU
ROJENIH IN V ČRNEM VRHU KRŠČENIH
NOVOROJENCEV V LETIH 1635 DO 1719
(V 84 LETIH):¹

OB ZAKLJUČKU ŠOLSKEGA LETA 1996
FOTO, ŠOLA

število prebivalcev ¹¹	leto
499	1869
517	1900
532	1931
454	1961
413	1971
546	1991

na prošnjo faranov in volila Andreja in njegove žene Marjete Petrovčič, ki sta skupaj volila 1800 goldinarjev. Za ustanovitev fare so darovali še Gašper Brenk 600 goldinarjev in drugi vaščani 600 goldinarjev, vsi skupaj 3000 goldinarjev.⁹

Gradnjo godoviške cerkve pa je kar nekaj let spremljala nesreča. V dvanaštih letih, od 1737 do 1749, je kar trikrat pogorela. Komaj so jo malo popravili, jo zadene nova nesreča. Leta 1753, ko so delavci še popravljali notranjost cerkve, se je podrl zvonik, prebil obok in zasul pet delavcev. Tudi po tej nesreči so farani priskočili na pomoč z denarnimi prispevki in z delom ter dokončali popravila. Učitelj Piš je navedel zanimiv podatek: *Pri vedno ponavljajočih se nesrečah cerkve so se zmerom odlikovali z največjimi doneski posestniki bližnje grajščine Šebalke. Tako se bere o neki Marjeti Petrovčič, da je, ko so zvon vlivali in je tvarine manjkalo, prinesla poln predpasnik tolarjev. Pri tem je treba pomeniti, da takrat še ni bilo v Ljubjani livarne za zvonove in so ljudje, slabih in dolgih potov se boječ, zvonove sami doma vlivali. Tudi drugi posestniki v Godoviču so veliko darovali.*¹⁰

V središču kraja danes stoji župnijska cerkev sv. Urbana. Konec preteklega stoletja je bila občina Godovič med najmanjšimi na Kranjskem. Število prebivalcev se ni veliko spreminjalo. Nihalo je med letoma 1900–1991. Najmanj prebivalcev je bilo v letih med 1961 in 1971. V tem času so se ljudje izseljevali in iskali boljši zaslužek.

V kraju je trgovina, gostilna in od leta 1961 mlekarne, ki proizvaja vse vrste mlečnih izdelkov. V popravljnem graščinskem poslojpu v Šebalku, kjer je bil nekdanj sedež krajevnega sodnika, je uprava živinorejskega obrata Kmetijske zadruge v Idriji. Tukaj vzrejajo tudi plemensko živino in krave molznice, predvsem za potrebe godoviške mlekarne.

V 80. letih pa so se delovne razmere nekoliko uredile, tako da so vaščani ostali doma, povečalo pa se je tudi število priseljencev, ki so si tu zgradili svoje domove in se zaposlili v obratih lesne in strojne tovarne, nedaleč od vaškega naselja.

OPOMBE

¹ KRAJEVNI LEKSIKON SLOVENIJE, LJUBLJANA, 1968, STR. 69, I. KNJIGA, KRAJEVNI LEKSIKON SLOVENIJE, LJUBLJANA, 1995, STR. 140.

² GODOVIČ, SPISAL UČITELJ RUDOLF PIŠ, LOGAŠKO OKRAJNO GLAVARSTVO, ZEMLJEPIŠNI IN ZGODOVINSKI OPIS, UREDIL VOJTEH RIBNIKAR, V LOGATCU, 1889, STR. 34–37.

³ PATRICIJA BRATINA, JELENŠEK NAD GODOVIČEM-PRAZGODOVINSKA NASELBINA Z NEKROPOLO, IDRISKI RAZGLEDI XXXIX – 1994, STR. 109–110.

⁴ ŽUPNIJSKI ARHIV ŽUPNIJE GODOVIČ, DUŠNI PASTIRJI V GODOVIČU, ROKOPIS.

⁵ ČRNI VRH, KRSTNA KNJIGA II, ŽUPNIJSKI ARHIV.

⁶ ŽUPNIJSKI ARHIV ŽUPNIJE GODOVIČ.

⁷ ŽUPNIJSKI ARHIV.

⁸ ŽUPNIJSKI ARHIV, ČRNI VRH, KRSTNA KNJIGA II.

⁹ NADŠKOFIJSKI ARHIV V LJUBLJANI, SIG. ŠAL/Ž GODOVIČ 1723–1928, LETO 1724, ŠT. 36/3473.

¹⁰ RUDOLF PIŠ, STR. 36.

¹¹ KLS 1995, STR. 486.

Nekje v nekem kotičku svojih src smo še vedno vsi učenci

TAGORE

LIDIJA KLEINDIENST

S šolskim letom 1995/1996 je zaokrožil svojo poklicno pedagoško pot in odšel v pokoj znani in priznani slavist dr. Vinko Cuderman. Le redki vemo, da zadnja leta veliko svoje življenjske energije namenja tistim, ki ostajamo – kolegom slavistom in učencem. V pričujočem sestavku bi širši javnosti rada predstavila delo, s katerim je v zadnjih nekaj letih dr. Vinko Cuderman obogatil našo stroko.

Še do nedavna smo slavisti na mednarodnih razstavah učil z žalostjo občudovali najrazličnejše priročnike, ki jih imajo v evropskih državah na voljo za pouk materinščine, listali po številnih interpretacijah umetnostnih besedil, opremljeni z didaktičnimi napotki, vajami za učence, s katerimi učitelji popestrijo pouk in si tudi znatno olajšajo pripravo nanj.

Na srečo se je v zadnjih petih letih premaknilo tudi pri nas. Med tistimi, ki so na tem področju smelo zaorali ledino, je tudi naš Vinko Cuderman. Kot član delovne skupine za didaktično prenovu pouka književnosti v srednji šoli je prevzel mesto urednika za pripravo priročnikov za učitelje. Le-ti naj bi bili učiteljem v oporo pri načrtovanju pouka književnosti, ki v srednji šoli ni le posredovanje literarnozgodovinskega znanja, temveč predvsem razvijanje bralne sposobnosti, bralne kulture učencev in seveda priprava učencev na samostojno sposobnost interpretiranja umetnostnega besedila, ki jo dijaki dokazujejo s pisanjem maturitetnega razpravljanja ali interpretativnega eseja.

V letih od 1993 do 1996 so izšli štiri priročniki – **Književnost v prvem letniku srednje šole** (1993), **Književnost v drugem letniku srednje šole** (1994), **Književnost v tretjem letniku srednje šole** (1995) in **Književnost v četrtem letniku srednje šole** (1996). Za delo pri priročniku je Vinko Cuderman pridobil več kot 30 učiteljev slovenskega jezika, ki so obdelali 136 tem (28 tem je obdelal V. Cuderman sam), določenih z učnim načrtom za srednjo šolo. Kot sem napisala že v recenzijah k priročnikom, se v njih v konkretnih oblikah udejanjajo teoretična spoznanja književne didakte. Le-ta je kot interdisciplinarna in uporabna veda o ciljih, metodah in vsebinah pouka književnosti pri nas razmeroma mlada, zato so avtorji objavljenih besedil opravili pionirsko delo. Pri tem so upoštevali dejstvo, da je pri pouku potrebno književnost obravnavati v skladu z delnimi oziroma operativnimi cilji in sledili tudi sodobnim didaktičnim zahtevam, čeprav se v izvirnosti didaktičnih rešitev med seboj razlikujejo. Verjetno pa je prav raznolikost

didaktičnih pristopov ena od vrednosti priročnikov, saj lahko tako učitelj izbira, kaj od predlaganega bo vnesel v svoj način poučevanja.

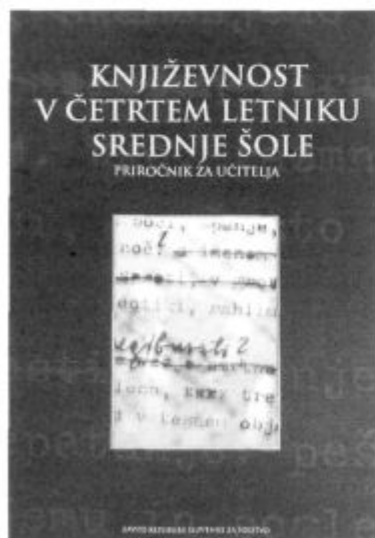
Nedvomno gre z zamisljivo o književnih priročnikih za srednješolskega učitelja za izjemno pomembno in koristno dejanje, katerega vrednosti se še posebej zavedamo učitelji z daljšim delovnim stažem.

Drugo pomembno delo Vinka Cudermana je **Šolska ura s Kafkovo Preobrazbo**. Izšlo je leta 1995 v založbi ZRS za šolstvo in šport in obsega 50 strani. Gre za interpretacijo Kafkove novele Preobrazba, kar je svojevrsten izziv za interpreta, saj je Kafkovo delo doživelo do sedaj že vrsto interpretacij, ki pa so si med seboj zelo različne. O pomenu interpretacije nasploh spregovori Vinko Cuderman v uvodnem razmišljanju, kjer pravi, da *če že bralcu ne more razkriti književnega dela v celoti, ga pa lahko opozarja na njegove strukturne značilnosti, na to, kar je v posameznem delu dominantno, mu odkriva to, kar bi mu drugače verjetno ostalo prikrito, in mu tako omogoča globlje doživetje besednih umetnin. Z interpretacijo učencem postopoma, korak za korakom, v skladu z načrtovanimi učnimi in vzgojnimi cilji, odkrivamo dostikrat težko dostopen svet umetniških del in poglobljamo njihovo občutljivost za estetsko.*

Lotiti se interpretacije Kafkovega dela ni lahko opravilo. Vprašanja, ki se odpirajo ob avtorju in njegovem delu, so številna in segajo od problema njegovega življenja, odnosa do očeta in do žensk, problema porekla pa do odnosa do lastnega umetniškega ustvarjanja. Najpomembnejša pa so vprašanja, ki se vedno znova odpirajo ob razumevanju njegovih del. Mnogopomenskost Kafkovih del je dobro označil francoski pisatelj in filozof Albert Camus, ki je zapisal: *Vsa Kafkova umetnost je v tem, da prisili bralca k ponovnemu branju. Njegove rešitve ali odsotnost rešitev dopuščajo razlage, ki niso jasno razvidne in ki, da bi se zdele utemeljene, zahtevajo ponovno branje iz drugega zornega kota. Toda bilo bi napačno, če bi hoteli pri Kafku vse do nadvsečnosti pojasniti.*

Ob vseh problemih, na katere naletimo pri prebiranju Kafke, je prav gotovo učitelj pred izredno zahtevno nalogo, ko želi zapleteni Kafkov umetniški svet približati učencem. Tu nam bo odslej v pomoč prav delo Šolska ura s Kafkovo Preobrazbo. Glede na to, da je avtor Vinko Cuderman s svojim delom želel odgovoriti na vprašanje, ki bralce vedno najbolj zanima – kaj je hotel pisec s svojim delom povedati – se je spričo dejstva, da tega samo z biografskim pristopom ne bo mogoče, odločil, da bo njegova interpretacija slonela na analizi več Kafkovih del. Odločil se je interpretirati Kafkovo prozo predvsem s pomočjo nje same. Pri tem so mu bili v pomoč tudi Kafkova pisma in dnevniki, ki v veliki meri razkrivajo Kafkov notranji svet.

V delu se najprej srečamo z nekaterimi krajšimi zgodbami (Najbližja vas, Odnehaj!, Mala basen, Mestni grb, Odhod), nato pa se osredotočimo na

samo Preobrazbo. V didaktičnem napotku izvemo, kako se tega zahtevnega teksta lotiti. Avtor priporoča, da se učitelj najprej posveti interpretaciji novele Gladovalec, ki je krajša od Preobrazbe, laže berljiva, predvsem pa motivno sorodna Preobrazbi. Sledi izčrpna obravnava Gladovalca, motivnih sorodnosti obeh novel, nato pa še tolmačenje drugih osrednjih motivov v Preobrazbi (motiv preobrazbe, motiv slike z damo v kožuhu, motiv rane v Kafkovih delih, motiv časa in prostora, motiv Gregorjeve zunanje in notranje preobrazbe).

V knjigi dobi učitelj še predlog možne razporeditve snovi pri obravnavi Kafke ter v dodatku še besedilo in interpretacijo novele Sosed.

Šolska ura s Kafkovo Preobrazbo je delo, s katerim nismo pridobili le učitelji in učenci, temveč tudi drugi ljubitelji umetniške besede. Omenjena študija je do sedaj eno najbolj poglobljenih in temeljitih prikazov Kafkove zahtevne kratke proze pri nas.

Ob predstavitvi dela Vinka Cudermana ne gre prezreti njegovega sodelovanja z Državno založbo v Ljubljani, pri kateri sta v letih 1995 in 1996 v zbirki Klasje izšli deli dveh velikanov ruske književnosti – Tolstojev roman **Vojna in mir** ter roman **Zločin in Kazen** F. M. Dostojevskega. V obeh primerih gre za skrajšani verziji, ki ju je Vinko Cuderman namenil sicer šolski rabi, vendar sem prepričana, da bodo po delih radi segli tudi ostali občudovalci ruskega romana.

Vinko Cuderman se je dela lotil izredno pedantno in odgovorno. Začel je z mogočno epopejo, romanom Vojna in mir, ki obsega 2000 strani. Le težko si predstavljamo, koliko dela je vložene v pripravo skrajšane izdaje, ki obsega vsega 170 strani. Avtor se zaveda, da je sicer vsak drobec v umetniški njen nepogrešljivi del, da se pri skrajšani verziji izgubi pripovedna širina, vendar pa nam taka priredba omogoča več kot dovolj dobro informacijo o tem zanimivem, umetniško dovršenem romanu. Odločil se je za izbiro odlomkov, ki sledijo duševnemu razvoju glavnih literarnih oseb, hkrati pa se ni odrekel tudi nekaterim stranskim prizorom. Zgodbo povzema v drobnem tisku, pri tem pa obdrži delitev na knjige, dele in poglavja.

Priznati je treba, da se delo bere izredno tekoče, da bralec tako rekoč ne pogaša delov, ki so izpuščeni, saj nam jih zelo nadomestijo izvrstno izdelani, premišljeni povzetki. V skrajšani verziji najdemo tudi večino tistih odlomkov, h katerim se bralec in občudovalec Tolstojevih življenjskih spoznanj rad vrača.

Do podobnih ugotovitev pridemo tudi pri branju skrajšane izdaje romana Zločin in kazen F. M. Dostojevskega. Čeprav je roman Dostojevskega krajši od Tolstojevskega, pa vendar ne gre prezreti, da je notranje še bolj koherenten, dramatično strnjen in zato za prirejevalca še trši oreh. Zunanjih

opisov je v romanu malo, saj gre predvsem za psihološke, etične in filozofske prvine, predvsem za raziskovanje človeške duševnosti, to pa seveda zahteva še toliko več pozornosti, da ne prizadenemo umetniške celote. Menim, da se je prav pri priredbi romana *Zločin in kazen* pokazalo Cudermanovo mojstrsko poznavanje besedne umetnine in njenih notranjih zakonitosti.

Pri svojem delu pa je prirejevalec naletel še na en problem. Prevodi omenjenih romanov v slovenski jezik so delo Vladimirja Levstika – gre torej za starejše prevode, kar se kaže tudi v jeziku. Le-ta je zastarel, dokaj abstrakten, z neustreznim besediščem. Tako je bilo treba posodobiti tudi prevode. Če primerjamo skrajšani izdaji s celotno slovensko izdajo, ugotovimo, da je v skrajšani izdaji izraz sodoben, dialogi neprimerno bolj življenjski, branje pa tekoče in zanimivo. Vinku Cudermanu je več kot uspelo to, kar je s priredbama želel in metaforično izrazil v uvodu k izdaji romana *Vojna in mir* – ohraniti bisere, iz katerih sta stkani umetnini.

V imenu vseh tistih, ki nam je delo Vinka Cudermana v neprecenljivo pomoč, mu izrekam pristržno zahvalo in mu želim še mnogo ustvarjalne energije.

Nedvomno je, da je Vinko Cuderman zagovornik strokovnega pristopa h književnemu besedilu, zato s svojim delom pomembno sooblikuje našo literarno znanost, hkrati pa s svojimi besedili dokazuje, da je o zahtevnih literarnoteoretskih zadevah mogoče pisati v jasnem, nezapletenem, razumljivem in lepem jeziku.

JANEZ KAVČIČ

Rekviem v lesu in barvitost krajine

V decembrskem predprazničnem razpoloženju se je v Galeriji Idrija uspešno zaključila razstavna sezona za leto 1996. Prvič sta se na skupni likovni razstavi predstavila domača ustvarjalca, akademski slikar Rafko Terpin in dolgoletni idrijski likovni pedagog Milan Trušnovec. Mnogo generacij idrijskih in cerkljanskih šolarjev ju je dolga leta spoznavalo kot izkušena in kreativna učitelja likovnega pouka, v širši javnosti pa sta slej ko prej pogosto nastopala kot uveljavljena kulturna delavca. Trušnovca in Terpina je zbližala sorodnost mišljenj in stremeljenj ter povežalo ustvarjalno prijateljstvo. Le-to se je spletlo okrog leta 1960, ko je bil vedoželjni »najstnik« Rafko še dijak idrijske gimnazije, »tovariš« Milan Trušnovec pa mentor krožka, ki ga je nadebudni učenec – danes akademski slikar – z veseljem obiskoval. Pozneje se je Trušnovca in Terpina pogosto videvalo skupaj pri premnogih kulturnih snovanjih in dejanjih, ki so bogatila duhovni utrip v našem okolju. Posebej velja omeniti nad vse uspele šolske likovne razstave in pa nepozabno prepevanje nekdanjega moškega komornega zbora Zorko Prelovec, ko smo z njim poldrugo desetletje (1969–1983) doživljali čare renesančne, narodne in sodobne vokalne glasbe.

Skupni nastop ob izteku leta 1996 seveda ni pogojevala samo človeška bližina obeh avtorjev, temveč tudi posrečena prezentacija sožitja dveh zvrsti upodabljajoče umetnosti – kiparske in slikarske. Domiselna postavitev razstave je namreč ustvarjala vtis, kot da so obnemogle in mrtve ptice Milana Trušnovca našle svoj mir in pokoj sredi barvite svežine pokrajine Rafka Terpina.

MILAN TRUŠNOVEC je v spletu življenjskih okoliščin zmožel le delno realizirati svoje kreativne potenciale in je doslej žal (pre)malo razstavjal, zato je bila njegova prednovoletna predstavitev toliko bolj dobrodošla. Še vedno se rad spominja svojega študija na Pedagoški akademiji, kjer je imel odlične profesorje, znane slikarske teoretike in praktike, ki so mu posredovali bogato in temeljito likovno znanje. Sam je zapisal, da je bil vseskozi razpet med šolo in osebnim delom in da je bilo slednjega na žalost bolj malo. Sodeloval je pri dveh slikarskih kolonijah, ki sta se pred četrto stoletja odvijali v Idriji, sicer pa so ga vedno v enaki meri pritegovali kiparstvo, grafika in slikarstvo.

Na razstavi se je Trušnovec nekoliko presenetljivo razkril kot kipar z zaključenim ciklusom **Mrtve ptice**. Ciklus sestavlja 19 reliefov oziroma primerkov male plastike, ki je izrazito intimnega značaja. Zapisal je, da ga veselijo toplina, mehkoča in žlahtnost lesa – lipe, jesena, češnje in hrasta, da uživa v njihovi naravni strukturi ter v grobi in nadrobni obdelavi.

Naslovi reliefov, ki pripovedujejo o soočanju med življenjem in smrtjo, o transformaciji bitja v končno in neskončno, o usodnem poslednjem – večnostnem dotiku med nebom in zemljo, so dovolj zgovorni: Agonija, Nemoč, Krč, Bolest, Naplavljen, Zatišje, Spokojnost, Spanje, Objem zemlje, Sarkofag, Gruda, Okamenitev, Fosil. Gre za neizbežen razplet v tragičnem epilogu življenja, za dramo, ki se odvija skozi več faz: od zadnjega krčevitega poskusa dvigniti se od tal v nebo, preko onemoglega poslavljanja od svetlobe, preko izginjanja v temo in nič, do razkroja in metamorfoze v zemljo ali v okamenelo sled. Ciklus Mrtve ptice, gledan in razumljen v celoti, spominja na antično dramo, pri kateri smo na odru priča samo tragičnemu finalu, izvori in razlogi tragedije pa so zasnovani in usojeni že v kontekstu predhodnega dogajanja. Ravno to dogajanje – in tu je ironija usode – pa je bilo vse prej kot tragično.

Trušnovec interpretira smrt ptice kot trenutek, ki po dialektični logiki neusmiljeno združi v sintezo bitje in ne-bitje, kot trenutek, ko se soočijo največji kontrasti in ko trčijo totalna nasprotja: prostost in ječa, brezmejnja širjava in ujetost, polet in negibnost, panoramska razkošja in blato, radost porajajočega se dne in večni mrak, druženje in osamitev, petje in molk, glasnost in tišina, živahnost in odrevenelost, lahkotnost in teža, gibkost in trdota. Ptice so v prisposobi in v pesniškem jeziku simbol ali kar sinonim lepote – estetskega, blagozvočnega, so buditeljice sanj in hrepenenj. Kot znanilke svetlobe, juter, pomladi in kipečega življenja, obvladujejo prostranstva in gledajo od zgoraj na ta svet.

In vendar je sleherni ptici usojen Ikarusov konec. Trušnovec pravi: *Tragika na koncu poti je toliko večja, čimbolj je bila pot bleščava. Ves lesk zbledi. Vse je treba plačati. Konec je na tleh. Neizbežni konec ptice na tleh je Trušnovec, kot je bilo že rečeno, ponazoril po etapah – od agonije do fosilizacije.*

Ciklus 19 reliefov je avtor ustvarjal od zime do pomladi, od decembra 1995 do aprila 1996. Obdeloval je hrastov, lipov, češnjevin in jesenov les, dan za dnem dolbel z dletom, ne da bi si predhodno izdeloval kakršnakoli pomagala, skice ali osnutke. Zamislil je sproti in direktno realiziral v lesu in vztrajno zasledoval željeno sporočilo. Slogovno se je gibal v širokem maneverskem prostoru med realizmom in abstrakcijo ter forme preobražal v smislu stilizacije in simbolike. Pri tem je ostal še vedno dovolj nazoren, razumljiv, predvsem pa sugestiven. Poleg plastičnega volumna se je posluževal tudi konkavnih – inverznih prostornin. Pazil je na kompozicijo,

Lepo je zapisal Simon Jenko

*gnezdo svoje stavi
orel na višine;
svet s perutjo meri
čez vrhe, globine.*

na primer na elegantno linijo ali na simbolni križ. Površino je ponekod puščal rustikalno, le grobo obdelano z vrezi dleta, mestoma pa jo je obdeloval na fino do zglajenega poliranja. Na ta način je prišla do izraza struktura lesa, ki presenetljivo asociira na sestav ptičjih kril. Površin namenoma ni lakiral, ker je želel ohraniti avtentično govornico elementarnega materiala.

Mrtve ptice so obiskovalcem razstave sporočale, da se njihov avtor, kljub tragičnosti vsebine, ni nagibal v smer ekspresivne ali groteskne deformacije, temveč je ostal zvest estetiki elegance. In tu je slutiti njegovo optimistično poanto. Izpovedal jo je dovolj jasno: *Pa še v tem poslednjem trenutku agonije, bolesi, hrepenenja po prostranosti in življenju, je drža ptice dostojanstvena, prtajeno lepa v bolečini*. Preprosto bi lahko dodali: ptice umirajo, kot pač umirajo rože in ljudje, ostajata pa svetloba in njihova pesem, ki porajata nova jutra in nove pomladi.

RAFKO TERPIN je publiko vedno znova presenečal z izjemno plodovito ustvarjalnostjo, saj je v bližnji preteklosti skoraj vsako ali vsaj vsako drugo leto predstavil zajeten opus kakih šestdesetih ali še več novih platen, spotoma pa dodajal še serije risb, linorezov in pastelov. Veliko razstavo je na primer pripravil 21. septembra 1995 (glej Idrijske razglede 1996/1), statistika pa bi pokazala, da po skupnem številu nastopov v idrijski galeriji daleč prednjači pred vsemi drugimi avtorji. Skupaj s Trušnovcem je 19. decembra 1996 postavil na ogled svoja naj-novejša dela, vsa datirana z letnico 1996. Tematsko se sicer ni oddaljil od svojega *železnega repertoarja*, toda v oblikovnem oziroma slogovnem pogledu se je poslužil dovolj razvidnih novosti v pristopu in likovni izvedbi. O likovnih vidikih pozneje, oglejmo si najprej motivni svet.

Rovtarski krajinar, kot se je večkrat sam označil, je s slikarsko bero lanskega leta ponudil sprehod v tri območja svojega upodabljaajočega žanra, ki so mu najbolj priraščena k srcu. Omenjene tri teme, lahko bi rekli tri karakteristične pripovedi in izpovedi iz našega domačijskega in krajinskega ambienta, smo pri Terpinu srečevali že na prejšnjih razstavah, seveda interpretirane na drugačne načine. Prvi tak fenomen je **Voda** – *naš srečni sen*, kot pravi slikar, voda, ki nam bo *s svojim nenavadnim videzom vedno mešala štrene*. Drugi motivni svet so samotni in žalibog pogosto že prazni hribovski-rovtarski **Domovi**, ki se po besedah avtorja *po odhodu ljudi še raje spoprijateljijo z gozdom in travami, v staranju naših preživelih časov pa je mogoče zaslutiti večnost*. In končno je bila tretji segment razstave značilna stara **Veduta** Idrije, v slikarjevih razmišljanjih *pokopana mladost in trenutki, ko sproščeno zasanjamo stare dni*.

Voda, ta večna fatalna vez med nebom in morjem, spočenja po Terpinovem mnenju na svoji poti v dolino pravcata čudesa. Slikar jim je raziskujoče sledil v porečje zgornje Idrije, lani zlasti v dolino Struga in v soteske,

brzice, tolmane in slapove slikovitega Gačnika pod Vojskarsko planoto. Zdi se, da je bil na razstavi njegov register prav tu najmočnejši. Tako imenovane *večne* motive v Strugu je obravnaval večkrat, skiciral pa jih je v aprilu, v času zadnjih krp snega in še pred pomladnim zelenilom. Slike so nastajale hitro in mestoma zazvene v pastelnem razpoloženju. V spominu so ostala platna: Zagoda, Divje jezero, Stara Mejca, Stanovec, Drugi žounf, Pri Vojkovi plošči, Strug, Lajšt, Majnšk, Vstop v Kramaršco pod Tratnikom, Kramaršca (dvakrat po starih skicah), Bedrova grapa, Suha Idrija (po starih motivih), Idrija nad Kramaršco in nazadnje še znameniti mostič v Trebuši, kjer samoto oživlja pomladna luč. Lepote Gačnika oziroma njegove najznamenitejše predele je avtor upodobil po starejših skicah. To so slapovi, kanjoni, brzice, soteske in tolmani, ki so jih že pred letom 1970 pionirsko poimenovali Jože Čar, Rafael Podobnik in Rafko Terpin. Na razstavi so bili: Stopničasti slap, Zeleni kotel s temnim žounfom, Mali kanjon, Studenčkov slap, Slap pod luknjo, Macesnov slap, Slap pod gamsovo polico in še nekaj Gačnikovih koticikov.

Z drugo temo, rovtarskimi domovanji, je Terpin povabil gledalce predvsem v Gorenji Lokovec nad Čepovanom. To je danes svet zapuščenih domačij, svet starcev, od koder pa se odpirajo edinstveni razgledi. Naštejmo upodobljene domove: Pri Hilariju – še živa in gostoljubna domačija, Pri Lukcu, Pri Rojčku, U Štalc, U Seneviku, Grudnica, Pri Ivancu – jesen v ruševinah in drevesih; povsod je prisotno mnogo male prisrčnosti in skromnosti. Poleg Lokovca so bili razstavljeni še motivi iz Gorenje Trebuše, z Vojskega in iz Bele. V Trebuši sta slikarja med drugim pritegnili Čukova bajta in Pri Čuku pozimi, na Vojskem Stržnica in Medved, v Mrzli Rupi Počepar s kulisami Zelenega roba in Poldanovca v ozadju, v Beli pa Šinkovec v zgodnjem jutru. V novembru je bilo skicirano in nato naslikano še Trčkovše za Kobalovimi planinami.

Za »post scriptum« samo še misel, ki se mi je utrnila ob srečanju z opisano kiparsko – slikarsko razstavo.

Če ne bomo v tem negotovem in zmedenem času vsaj malo podobni pticam, ne bomo zmogli – če parafraziram Nietzscheja, sedati na robove prepadov. In samo, če bomo ustrezno vrednotili in negovali svojo naravno in kulturno dediščino, bomo – v naivnem zanosu proevropske iluzije – lahko ohranjali lastno osebnostno in narodovo identiteto.

Stara Idrija je zaživela na naslednjih motivih: Sveta Barbara – podana v svojskem *non finito*, Pri Firbarju – naslikano prosto po spominu, Pri Kopšetu na Škarpi – ena najlepših starih hiš, današnja Kosovelova ulica okrog 1900, Kerševan in Marjančna oštarija v Gasi, Grapa – pogled z vrha, Grad – pogled iz Riž, Pront – štiri tipične hiše ter Stara zadruga z Grilcem in Šrajem.

Rečeno je že bilo, da se je Terpin v najnovejših delih poslužil nekaterih novosti v postopku in likovni realizaciji svojih zamisli. Platna, razstavljena v decembru 1996, je slikal stoje in dokaj hitro. Pomembna mu je postala poteza. Prej je uporabljal čiste barve in jasen dotik ploskev, zdaj pa so mu ploskve slikarsko zaživele v podrobnostih. Seveda je ostal »močan« kolorist s poudarjeno barvitostjo, vendar je istočasno potenciral tudi temne črte in silhuete. Tako je motiv postal bolj čvrst po obliki. Slej ko prej pa sta ostali prisotni razpoloženska tonaliteta in subtilna meditacija. Slike so učinkovale – zlasti motivi vode – z vedrino in svežino, kot bistri studenci.

SANDI SITAR,
PETER SVETIK

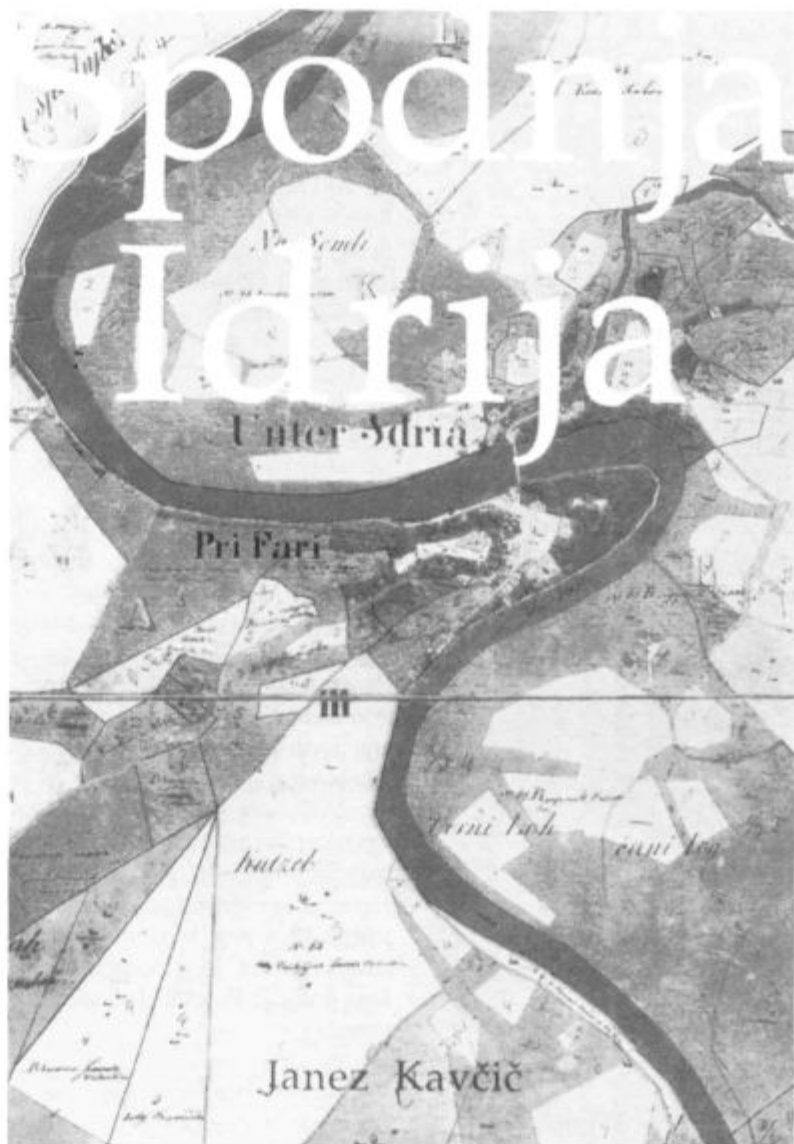
Predgovor dr. Jože Fele,
Lektorica Lidija Kleindienst,
prevajalka Biserka Lazar,
oblikovalka Heda Petrič Moravec,
tisk Hren grafika.

S podporo številnih sponzorjev
je delo izdala v nakladi
1500 izvodov Založba Bogataj,
Idrija, leta 1996.

284 oštevilčenih strani
slovenskega teksta in angleški
povzetek, 277 fotografij, načrtov,
risb in slikovnih reprodukcij.

Krajepisna literatura, ki jo je
Slovenec leta 1689 utemeljilo
znamenito Valvasorjevo delo
Slava vojvodine Kranjske in ki se
je živahno bogatila od srede
19. stoletja, doživlja

v najnovejšem času tako pri nas
kot po Evropi in zunaj nje skoraj
nesluten razcvet. Nedvomno
botruje temu pojavu vse večja
odprtost svetovnega prostora –
Načelo misli globalno, deluj
lokalno, poraja zanimanje in
potrebo po boljšem poznavanju
neposredne bivanjske okolice,
predvsem pa rojstnega kraja, in
tako nastaja in se množi tovrstna
literatura, v kateri je našlo
zanimivo tržno nišo tudi
slovensko založništvo.

Kavčičeva Spodnja Idrija je med zglednimi primeri našega najnovejšega krajepisja. Konec leta 1996 je izšla pri Založbi Bogataj v Idriji. Psihiater dr. Jože Felc ji je prispeval uvod, v katerem opozarja na izrazito domovinsko noto tega dela: čeprav gre za monografijo določenega kraja in v dobršnem delu za njegovo zgodovino, piše njen avtor z najširšega gledišča in se odpira prihodnjemu dogajanju – to naj se iz poznavanja preteklosti bogati ter plementi.

Janez Kavčič, po poklicu in delu zgodovinar, umetnostni zgodovinar, muzejski delavec in publicist, se kar nič ne zadržuje pri še neodgovorenem in verjetno tudi ne docela rešljivem vprašanju, odkod ime Idrija, ki označuje vsaj osem slovenskih krajev in dve reki. Takoj na začetku se osredi na prikaz Spodnje Idrije, najprej v njenem naravno in kulturno izredno bogatem ter reliefno razgibanem območju, ob sotočju Idrijce in Kanomljice ter na pomembnem križišču pravadne prometnice Keltike.

Sedaj šteje Spodnja Idrija okoli 2100 prebivalcev in doživlja hitre, že iz zunanjega izgleda ter življenjskega utripa očitne spremembe. Prvi podatki o prebivalcih na tem območju so iz 12. stoletja, medtem ko postavljajo odkritje živega srebra in s tem nastanek kmalu nato večje Idrije na konec 15. stoletja. Cerkvenopravno pa je Idrija vse do leta 1752 ostala podrejena Spodnji Idriji, ki je ob večji in znamenitejši sosedni obdržala svojo samostojnost vse do našega časa.

Na častljivo starost Spodnje Idrije opozarja poleg listinskih virov tudi zanimivo ljudsko izročilo. Tako naj bi prvotna cerkev Marija na Skalci nastala po vztrajnem vračanju Marijine podobe z drugih, vsiljenih lokacij na očitno edino pravo, dokler niso tam sezidali hrama. Besednemu izročilu se pridružuje slikano, dokler ga v drugi polovici 19. stoletja ne zamenja fotografsko – v Kavčičevi knjigi skrbno zbrana in izbrana dragocena fotodokumentacija je njen sokreativni sestavni del. Glavni spodnejdrijski umetnostnozgodovinski spomenik je župnijska cerkev Device Marije Vnebovzete; ta se je razvila iz prvotno mnogo skromnejše zgradbe v monumentalen spomenik, ki kaže v svojem sedanjem sestavu tako svojo srednjeveško zasnovo kot v 17. stoletju pridobljene in odtlej prevladujoče baročne značilnosti. Njena posebna znamenitost so freske Jožefa Mraka, znamenitega idrijskega jamomerca, graditelja klavž, solnika in tudi nadarjenega likovnika. Med profanimi spomeniki pa je najimenitnejši Kendov kmečki dvorec, ki je nastajal od 14. do 18. stoletja in je po zaslugi domačega podjetja Rotomatike zgledno obnovljen v turistični objekt najvišjega razreda.

V posebno izčrpnem poglavju vodi prof. Kavčič svojega bralca po znamenitostih Spodnje Idrije in se še zlasti ukvarja s protipožarnim zavetnikom sv. Florijanom. Sicer pa je nemogoče v kratkem povzeti vse izrazito mozaično sestavo Kavčičeve knjige. Med poglavji, ki se najboljše

berejo, je nedvomno tisto o življenju nekoč in danes, v katerem je tudi slikovno bogato podprta pripoved o katastrofalni povodnji leta 1926. Družabno, prosvetno, kulturno, športno in politično življenje so pretresale vojne in druga dramatična dogajanja, v katerih so se ljudje različno znašli in opredeljevali. Značilno človeško širokega Kavčiča je dejstvo, da se do teh razhajanj ne opredeljuje, marveč jih obravnava z enako mero profesionalne objektivnosti in humanega razumevanja. Tako obravnava tudi povojni razvoj Spodnje Idrije, ki ji za kvalitetnejšo rast v prihodnost razgrinja njeno prostorsko, zgodovinsko in kulturno tradicijo ter osvetljuje pobudnike in spomenike njenega dosedanjega razvoja.

Posebno dodatno poglavje Kavčičeve knjige niza portrete petdesetih najbolj ustvarjalnih in vplivnih ljudi, bodisi da so po rojstvu iz tega kraja ali pa so zanj drugače pomembni. V tem enciklopedičnem prikazu so duhovniki, prosvetni delavci in prosvetitelji, pisatelji in publicisti, podobarji, slikarji, družbeni in javni delavci, znanstveniki in tehniki... Vrsta samih odličnih, pokončnih in ustvarjalnih osebnosti, štirih žensk in 46 moških. (Ker nas razvadi slikovna oprema drugih delov knjige, pogrešamo na tem mestu njihove portrete.)

Ob vsej skrbni gradnji in izčrpnosti Kavčičeve monografije sta opisovan kraj in njegova preteklost tako bogata, da ji bodo prihodnje raziskave in publikacije lahko še kaj dodale, npr. konkretne statistične kazalce (o gibanju prebivalstva, deležu obdelane zemlje, prometu po Keltiki itn.), razne primerjalne podatke ter izpolnitve tokrat le krajše obdelanih področij in obdobj (okupacija, povojni čas). Dobrodošel bo tudi bogatejši kartografski prikaz. Marsikaj bo nedvomno v tej ali oni obliki še dodal in dopolnil sam izredno aktivni raziskovalec in publicist Janez Kavčič, nadaljevalci njegovega dela pa se bodo neprestano vračali k njegovi knjigi iz leta 1996 kot k temeljnemu ter neponovljivemu viru.

Kar si je ob monografiji o Spodnji Idriji še mogoče želeti, je podobno izčrpno delo o živosrebrni Idriji, o kateri kljub obilici publicističnih prikazov še ni temeljnega dela v širini Kavčičeve zasnove. Takšno nalogo pa bo težko uresničil en sam avtor, izvedljivejša bo kot skupinski podvig. Zdi se, da smo po izidu Kavčičeve knjige o Spodnji Idriji bližji tudi takšnemu delu.

JOŽE JANEŽ

Branja

VILI STEGU

Društvo 2000, Ljubljana, 1996

Opozarjamo na posmrtno pesniško zbirko duhovnika-pesnika Vilija Steguja (Prem, 1943–1990). Več kot 150 strani obsežno knjigo je izdalo Društvo 2000 iz Ljubljane, ilustriral Krištof Zupet, spremno besedo pa napisal Peter Kavčič Peršin. Vili Stegu je v začetku sedemdesetih nekaj let služboval kot duhovnik na Vojskem in se ga bo verjetno še spomnil marsikateri bralec Idrijskih razgledov. Knjigo, če ne drugače, dobite v idrijski knjižnici. Ima štiri dele: Pesem osamljenega, Balade, Samogovori in Pesmi o belem času. Začne se z verzom Sanje so moja usoda in v drugi pesmi nadaljuje z Moja pot je samota ter v tretji Moje življenje je krhko. Čista osebnoizpovedna lirika dobrega, dobrega pesnika. Sanje so življenje in ugašajoče sanje so ugašajoče življenje in življenje je nepreklicno samo eno.

Jože Felc PROŠNJI DNEVI

Psihiatrovi zapiski od adventa 1992 do velike noči 1993.
Mohorjeva družba, Celje, 1996

O knjigi je bilo precej poročil tik po njenem izidu, avtor je dal več intervjujev, na primer na radiu Cerklje ali v časopisih. Posebej lep odmev nanjo in celotno avtorjevo bibliografijo je bil intervju v oddaji Pisave na državni televiziji. Nekaj že povedanih, znanih dejstev je tako hočeš nočeš nujno ponoviti. Prošnji dnevi naj bi bili zbirka dnevniško-esejističnih zapisov iz psihiatrovega dnevnika. Knjiga ima dvaintrideset zapisov. Niso datirani, ne dajejo vtisa dnevnika. Po drugi strani nekaterim enotam do celovith esejev morda manjka samo to, da niso naslovljeni, da so preskromno označeni samo z zaporednimi rimskimi številkami. V eseju št. I piše o zdaj morda že znamenitih stopnjah, ki naj jih doseže psihiater – znanju, izkušnjah, modrosti in vesti. Toda to je le gol skelet eruditskega, literarno mojstrskega in človeško globoko čutečega razmišljanja in pisanja, ki nima metodološke šablone in ne svetovnonazorske sence in se čudovito bere. Na primer vsak večer pred spanjem. Ena najboljših Felčevih knjig.

ŠOU Študentska založba, zbirka Beletrina, Ljubljana, 1997

Aleš Čar hitro nadaljuje svoj pisateljski vzpon. Po nadpovprečno odmevnih kratkih zgodbah v naših glavnih literarnih revijah (Nova revija, Literatura, Dialogi) mu je spomladi 1997 izšel zajeten roman. Mladega idričana krasi več lastnosti, ki obetajo ustvarjalno življenjsko pot, izjemna pisateljska kondicija, ambicioznost in mojstrsko obvladovanje jezika. V Igrah angelov in netopirjev naletimo na sugestivni, temačen opis tesnobnega, skorajda neprodušno zaprtega prostora, v katerem osebe nimajo druge možnosti, kot da se med sabo uničijo. Strast, droga in konec v norišnici. Petstoletnica Idrije z druge perspektive.

Spomini na očeta

FANČI GOSTIŠA

V prvi številki Idrijskih razgledov leta 1991 je v prispevkih k zgodovini idrijskega šolstva prof. Slavice Pavlič na str. 19 objavljena fotografija, na kateri je skupina učiteljev in učencev obrtno nadaljevalne šole. Na njej je tudi moj oče in zapisano je, da je bil Rafael Gostiša zadnji ravnatelj slovenske osnovne šole. Polega njega sedi prvi italijanski učitelj na tej šoli, kar pomeni, da je posnetek tudi zgodovinsko zanimiv.

Ker imam na očeta ohranjenih mnogo spominov, sem jih želela že zdavnaj zapisati in tako osvetliti in ohraniti pričevanje o nekem času in človeku z bogato in požrtvovalno dejavnostjo, predanem poklicu in družini, z nenavadno ustvarjalnostjo, pa tudi zaradi žalostne usode, ki ga je kot slovenskega učitelja doletela v pregnanstvu.

Naj bo torej zapisano, da je moj oče Rafael Gostiša izšel iz številne idrijske družine. Ded Franc je bil zaposlen pri rudniku živega srebra. Delal je kot poslovni vodja obeh jam in v računovodstvu in bil zaradi zanesljivosti, vestnosti in poštenosti na to mesto večkrat ponovno izvoljen. Imel je strokovno rudarsko šolo. Njegova žena roj. Vončina pa je bila Vojskarica. Njen rod je baje segal vse do nekega bana na Hrvaškem. Rodilo se jima je deset sinov in dve hčeri. Stanovali so v rdeči rudarski hiši, ki je stala še pred leti levo pod vrhom klanca, ki pelje za sedanjo avtobusno postajo na tako imenovano idrijsko *Zemljo*. Podoba te hiše, ki so jo porušili, sem ohranila na slikarskem platnu v spomin na svoje prednike.

Dedova družina se je z doraščanjem otrok razkropila. Šli so v šole, v razne poklice in po svetu s trebuhom za kruhom. Deda in babico pa je pobralo v manj kot mesecu dni drugega za drugim zaradi infarkta.

Sin Rafael – moj oče je postal učitelj. Služboval je dolga leta v Idriji kot ravnatelj deškega oddelka na osnovni šoli, ki je imela pod svojo upravo tudi obratno in dveletno trgovsko nadaljevalno šolo. Na teh šolah je oče tudi poučeval razne predmete in opravljal inšpekcijsko službo na okoliških šolah. Šolstvo je bilo v glavnem brezplačno pod okriljem rudniške uprave. Živelimo v Prontu v stari hiši. Mama je bila Korošica, doma iz Borovelj, po rodu Slovenka. Z očetom sta se spoznala v Idriji, kjer je njen stric služboval kot davčni uradnik. Tudi njena sestra je postala Idrijčanka – poročila se je namreč k Trohu za realko.

Tudi naša družina je bila številna. Kar sedem otrok nas je bilo – štirje fantje in tri dekleta. Prvi je po dveh letih umrl. Na srečo je bilo v Prontu dovolj prostora in smo živeli skoraj kot na podeželju. Mnogo lepih, dragih spominov je ostalo iz tistih časov.

Oče, ki je poučeval strokovne predmete, risanje, rezbarstvo, je uredil tik pod hišo obsežen programiran šolski vrt. To je bila dokaj velika površina med Šelštvo in sedanjo Komunalno. Razdelil ga je na terase. Učenci so obdelovali svoje gredice. Vmes so tekle bele poti.

Na prvi terasi je gojil prelepe in številne rože vseh vrst, zlasti prečudovite vrtnice, ki jih otroci nismo smeli trgati. Na drugi pa je raslo razno jagodičje, okrasni grmi in prelepe japonske češnje. Sledil je nasad sadnega drevja od jablan, hrušk, češenj, sliv, fig do ameriškega oreha. Na mlada drevesca je pritrjeval tablice s podatki o vrsti in rastju. Dve gredi sta bili skrbno zastekleni. Vanje je mama zgodaj spomladi posejala razno zelenjavo. Sredi vrta pa je bila uta, v notranjosti vsa lepo polepljena s slikami, zgoraj pod streho pa je bil prostor za kozjo krmo. Za namakanje je bilo v vrtu najmanj sedem pip in več raznih korit s postano vodo. V njej so regljale in se redile žabe. Spominjam se tudi gnojne jame, verjetno predvsem zato, ker je nekoč po nesreči vanjo padel sosedov Žan. Ob cesti, ki vodi od Šelštve v breg, je oče zasadil akacije in nekaj okrasnega grmičja za plot. Otroci smo se tu skrivali in včasih tudi nagajali mimoidočim. Posebno, če smo jih imeli na piki. Tudi drevored ob grajskem klancu je očetovo delo. Šolski vrt si je nekoč ogledal tudi minister za kulturo, pohvalil lepo ureditev vrta ter podelil očetu diplomo.

Učenci, ki so skrbno urejali svoje gredice in se s tem marsičesa naučili, so bili vsako leto nagrajani s pomarančami in sladkarijami, in to na posebnem shodu. Pri delu v vrtu sta občasno pomagala tudi dva mestna vrtnarja.

Poleg vrtnarjenja se je oče ukvarjal tudi s čebelarstvom, gojil in udomačil je več vrst ptic, vzgajal poštno golobe, ki so imeli obročke. Občasno jih je spuščal, da so poleteli in se vračali. Redili smo kozo, ki jo je molzla mama, da je bilo mleka za številno družino. V jeseni smo otroci nabirali travo v vreče, jo sušili in spravljali kozjo krmo za zimo. Redili smo tudi zajce in kokoši.

Oče se je izpopolnil v raznih obrtnih dejavnostih, kar je s pridom uporabljal pri pouku v šoli in doma. Spoznal se je domala na vse, kar je zahtevalo spretno roko. Izdelal je citre, kitaro, hodulje, lokomotivo, sanke, kleklje, kuhalnice, pekače, jaslice. Popravljal je čevlje in celo stare ure. Pri hiši smo jih imeli vseh vrst – z nihali in brez njih. V hišnih prostorih je bilo vse polno raznega orodja. Vsa popravila je opravljal

sam in ni dovolil, da bi iskali pomoč drugje. Kasneje je zahteval, da smo pomagali tudi otroci, zato so bile za vsakega izmed nas določene obveznosti. Fantje so morali z njim tudi v Slanice, da so pripravili drva za zimo. Dekleta pa smo morala tja prinašati hrano, ki jo je pripravljala mama.

Skrbel je tudi za našo rekreacijo in telesno utrjevanje. Poleti smo morali hoditi bos. Če je pozimi kdo stekel bos po snegu, je bil posebej pohvaljen. Pred hišo je uredil drog, bradlje, kroga, da smo se lahko *turnali*. Plezali smo tudi po drevju. Pri tem je bila zelo spretna sestra Mara in spominjam se, da ji je nekoč spodrsnilo z vrha in se je ulovila šele na zadnji veji. Da bi nas naučili plavati, je naredil majhen splav in ga spuščal pri Kobili. Če kdo od fantov ni hotel v vodo, ga je porinil in tako prisilil, da je splaval. Igrali smo se razne družabne igre: tombolo, špano, šah. Tudi kartali smo in balinali. Mama je pridno skrbela za nas. Kruh je pekla doma, včasih tudi koruznega, in to kar po 6 hlebov. V jeseni smo skupno pospravljali pridelke z vrta v šrambo in v zasipnice. Nabirali in vlagali smo borovnice in gobe. Posebno lepo smo se imeli ob večjih praznikih, zlasti ob božiču. Tedaj smo naredili jaslice, na mizi pa je bilo veliko dobrot.

Sicer smo živeli skromno in nismo smeli biti zahtevni. Oče je veljal za natančnega, precej strogega in le poredko se je nasmejal. Bil je srednje postave, kostanjevih las. Z nekoliko krajšo nogo je z ortopedskim čevljem rahlo podrsaval pri hoji. Imel nas je rad, tepeža nismo poznali, le s šibo nas je včasih ošvrknil po nogah, če se nismo prej poskrili. Če smo bili bolni, nas je zdravil. Celo številne grde ture in rane mi je zacelil.

Nekoč je prinesel domov za poceni denar kup otroških pokrival, ki mu jih je vsilil na trgu kramar. Pomerjali smo jih in se hudo zabavali. Tudi sam je imel manjši in večji cilinder za posebne priložnosti. Sicer se je moral oblačiti po takratni navadi in spominjam se, da so morali biti ovratniki in manšete posebej naškrobljeni. Tudi metuljčka je nosil.

Ker je bil za hrano nekoliko izbirčen, je krožil o njem glas v svarilo dekletom: *Kira bo Raflna dobila, bo krono nebeško zaslužila*. Pa ni bilo ravno tako hudo, saj se spominjam, da je bila njegova najljubša domača jed *šara*.

Oče je bil zelo dobrega srca, pošten in socialno čuteč. Odklanjal je ugodnosti in nagrade, češ naj bo to za bolj potrebne. Če je bil povabljen na kakšno družabno srečanje s pogostitvijo, je prišel domov lačen, ker ga je bilo sram, da bi jedel na tuj račun. Kot ravnatelj in nadzornik je imel pravico do prevozov z rudniško kočijo ali kolesljem, pa se te ugodnosti ni hotel posluževati, čeprav bi se otroci še kako radi kam peljali.

Zanimal se je za kulturno delo. Organiziral je prireditve, režiral igre. Spominjam se uprizoritve Kresnička, operete Janko in Metka in drugih.

Nekoč so mu celo ponudili v odkup hišo in vrt, kjer smo stanovali, za samo 5000 lir, pa ponudbe ni sprejel, čeprav je bila takrat njegova plača že 1800 lir. Še danes žalujem za tistim našim domovanjem, lepim vrtom in po svoje srečnim otroštvom, polnim bogatih doživetij.

Prišla je prva svetovna vojna in z njo hudi časi za preživetje. Mama je le s težavo izprosil kaj koruzne moke v bližnjem skladišču. V šoli so nastanili vojaško bolnišnico – lazaret. Oče je uredil v Barbarah štiri hišice – kojce, da so redili morske prašičke za hrano ranjencem v lazaretu. Izdeloval je tudi slamnate copate za vojake, ki so prezebali na fronti v Rusiji. Pri tem mu je pridno pomagala sestra Marička – naša teta, ki je slovela kot ročnodelska učiteljica pri lepih razstavah ob koncu šolskega leta in je ostala aktivna vse tja do 70. leta.

Po italijanski zasedbi naših krajev in nastopom fašizma so učitelje začeli premeščati iz domačih krajev v notranjost Italije. Oče je kmalu padel v nemilost, ker ni hotel spremeniti priimka. Odvzeli so mu pooblastila in začeli nameščati italijanske učitelje. Prvi med njimi je celo na sliki, objavljeni v Idrijskih razgledih, in sedi poleg očeta, ki je kmalu nato izgubil službo.

Premestili ali bolje izgnali so ga v severno Italijo v Lombardijo na šolo v vasi Rebedello. Na pot je vzel med prtljago skrbno zamaskirano kletko z najbolj priljubljenimi pticami. Na potovanju so to njegovo dragoceno in k srcu priraslo družčino, ki ni mirovala, odkrili in ptice je moral izpustiti na svobodo.

Včasih smo ga domači na novem službenem mestu obiskali in tudi preživeli krajši čas pri njem. Toda ločen od domačega kraja in družine je, verjetno tudi zaradi hudega domotožja, začel bolehati. Zimo je preživel doma. Umrli je leta 1933 in je v kraju zadnjega službovanja tudi pokopan.

Naj bo to zapis, tak kakršen pač je, dolžen spomin na moje prednike, zahvala za njihovo delo in v skromno počastitev očetu, ki mu ni bilo dano, da bi se vrnil in da bi njegovo truplo počivalo v zemlji domači – poleg mame.

LUDVIK KOVAČIČ

Kratek zapis o reševanju arhiva prve slovenske realke v Idriji in nekaj dogodkov v septembru 1943

Dne 8. septembra 1943 je Italija po 25 letih okupacije Primorske in dela Kranjske kapitulirala in z njo tudi vojaštvo.

V nekajdnevem brezvladju, po odhodu italijanskih vojakov, je med idrijskim prebivalstvom, zlasti med srednjim in nižjim slojem, po dolgoletnem pomanjkanju in uboštvu zavladalo evforično vzdušje, da so začeli prazniti vojašnici in skladišča v mestu – vojaško skladišče na Starem placu, skladišče v starem rudniškem teatru, v vojašnici nad mestom, v nedokončanem samostanskem poslopju *Na vrh zel*, ki je služilo kot vojašnica. Vojaška skladišča so bila polna raznega živeža, tekstilnega blaga. V tem plenilnem kaosu je vsak hotel nabrati in odnesti čimveč domov. Nekateri so v ta namen uporabljali tudi ročne vozičke, skratka, pobrano je bilo vse, kar ni bilo pribito! V vsej tej zmedi sem začel premišljevat, kot bivši realčan in maturant, kaj se lahko zgodi z arhivom bivše realke, ki je bilo deponirano v realčnih prostorih. Realčno poslopje je bilo takrat izpraznjeno. Nemški okupator, ki se je naglo približeval Idriji, bo po zasedi mesta iskal primerne prostore za svojo posadko. Slutil sem, da bo to najbrž izpraznjena realka. Treba je bilo hitro ukrepati, da ne bo prepozno. Prijatelj Pepe Reven je bil občinski uslužbenec, pisec tega članka pa matičar od leta 1927. Sklenila sva, da je treba čimprej spraviti realčni arhiv na varno v kletišče starega

dela občinske stavbe – Študentovska ul. 1. V reševalno akcijo sta se vključila še občinski delavec Rudi Troha in bivši maturant, trgovec Janko Turk. Drugi dan tega brezvladja smo začeli vsi štirje ročno odnašati iz realke arhivsko gradivo v navedene kletne prostore. Arhivsko gradivo je bilo še kar dobro ohranjeno. Najvažnejši del so predstavljali realčni razredni katalogi, ki jih je bilo lepo število, saj so datirani od šolskega leta 1901–1902 do ukinitve realke leta 1926. Manjkal je samo eden. Našli smo tudi realčna izvestja od šolskega leta 1901/02 do 1919/20. Gradivo je obsegalo tudi zapisnike profesorskih konferenc. V 25-letnem delovanju realke se je nabralo tudi veliko pisnega gradiva.

Po napornem opraviu smo končno pobrali vse, kar je imelo arhivsko oceno.

Nemške čete so naslednji dan z Gor nad Idrijo začele s topovi streljati na mesto. Občinski uslužbenci in prebivalci sosednjih hiš smo se zatekli v klet pod kavarno. V klet se je zatekla tudi sestra Efrem. Ko sta dva Idričana iskala zavetje v kleti, se je na pločniku pred kavarno raztreščila topovska granata in ju ubila.

Da bi ustavili prodor Nemcev v mesto, se je formirala mala četa partizanov, toda na Kovačevem rovtu je nudila šibak odpor sovražniku in se je kmalu vrnila v mesto. Bilo je tudi nekaj žrtev. Tretji dan brezvladja, 11. septembra, so nemške čete zasedle mesto.

Moje slutnje so se uresničile! Nemci so se nastanili v realčnih prostorih, ki so jih uporabljali kot vojašnico do razpada Nemčije, do maja 1945.

IVICA KAVČIČ, JANEZ KAVČIČ

27. marca letos smo se na pokopališču v Idriji poslovili od naše slikarke Fanči Gostiševe. Kar nekaj desetletij je s svojo vedrino, neizčrpno energijo in smislom za lepoto bogatila naš vsakdan. V neštetih delih je ohranila spomin na staro Idrijo, na skromne, a tako raznotere, domišljijsko bogate in lepe hiše in hišice, na rake in Idrijco, na Divje jezero in vse drugo, kar ji je bilo drago in je drago tudi nam, ki smo tako, kot je bila ona, del tega kraja.

Idrijski slikarki Fanči Gostiševi v spomin

Rodila se je pred 84 leti v znani družini Gostiševih, iz katere je izšel prenekateri znameniti Idriječan. Kar trije njeni bratje so bili rudarski inženirji. Njen stric, očetov brat Viktor Gostiša spada med ustanovitelje rudarske fakultete v Ljubljani, bil je visoko cenjen profesor in dekan, predstojnik jugoslovanske rudarske direkcije, cenjen tudi v drugih razvitih državah predvojne Evrope.

Oče je bil učitelj in zadnji slovenski ravnatelj osnovne šole v Idriji pred vojno. Od njega je podedovala smisel za lepoto in umetnost, izjemno ljubezen do narave in izostren občutek za pravičnost, za obsojanje krivic, s katerimi se je spopadala vse življenje. Lépo je bilo, kot sama pravi, samo njeno otroštvo. Kalvarija se je začela že leta 1930, ko je italijanska oblast premestila očeta, protifašista in narodno zavednega učitelja, v notranjost Italije, v vas Rebedello v Lombardiji. Tu je zaradi domotožja in težkih življenjskih razmer že po treh letih umrl. S tem so se ji sesule vse sanje, odpadli so vsi načrti o tem, kako bo doštudirala in se izpopolnila v glasbi in risanju, za katerega je že v osnovni šoli kazala veliko nadarjenost. S končano dveletno trgovsko šolo se je zaposlila na občini in nato na Rudniku kot pisarniška delavka. Enolično pisarniško delo je bilo za njeno svobodoljubno naravo prava muka. Na lastne stroške se je ob delu izpopolnjevala v glasbi, risanju in tujih jezikih. Tako je lahko prevajala, poučevala je jezike in klavir. Še kar precej let po drugi svetovni vojni je bila na Rudniku edina, ki je znala prevajati angleščino.

Med vojno se je kot zavedna Slovenka odločila za narodnoosvobodilni boj in se jeseni 1943 priključila partizanom. Po dveh mesecih se je morala vrniti domov zaradi kompliciranega zloma noge. Doma je nadaljevala z ilegalnim delom, bila izdana Nemcem in obsojena na smrt. Smrti jo je rešil občinski tajnik Karel Albrecht, ki je bil skrivni sodelavec osvobodilne fronte. Nemci so jo nato internirali v koncentracijsko taborišče v Šlezijo, odkoder je skupaj z nekaj sojetniki ob vsesplošni zmešnjavi in bombardiranju zbežala. Zbolela je za tifusom in paratifusom, kar ji je pustilo težke posledice. Zatekla se je k sorodnikom v Dornberg na Štajerskem in ostala tam do konca vojne. Domov se je vrnila junija 1945, bolna in izčrpana. Z neštetiimi boleznimi se je nato spopadala vse življenje. Premagovala jih je z neomajno voljo in vero v naravo in njene zdravilne moči. Narava ji je bila tudi pri slikarskem delu največja uteha in navdih. Z naravo in slikarstvom je živela ustvarjalno in temperamentno. Barve je nanašala na platno hitro in drzno, brez predhodnih skic, tudi v dežju in snegu. Njeni barvni nanosi so bili včasih karakterno krepki, drugič pa so se poigravali v prefinjenem niansiranju. Njeni motivi, zlasti zimski, so grajeni na kontrastu med hladnimi toni krajine in toplino človeških bivališč. Izrazita je njena likovna konfrontacija med mehko ozadja in zverženimi, golimi in osamljenimi vejami dreves, ki kot grozljiva mrtva straža personificirajo nostalgično spoznanje, da se z zunanostjo idrijskih hiš spreminja tudi notranjost Idriječanov. Tako kot narava je Fanči pri slikanju pritegnila

Za vablljivo pot v vznemirljivi svet umetnosti se je Fanči odločila sorazmerno pozno.

Brez akademske izobrazbe, iz lastne notranje nuje, iz globoke potrebe po izpovedovanju je nato ustvarila doživeta likovna dela, ki prehajajo iz ljubiteljskega slikanja v pretehtano in domišljeno barvno oblikovanje trajne vrednosti.

pristnost in domačnost stare idrijske arhitekture. Prevzele so jo samosvoje hiše in hišice, vraščene v breg, njihove strme strehe, ajkrlji in pritikline, vsi tisti nekdanji domovi, ki so s svetlimi pročelji in majhnimi okni drobno, prijetno in gostoljubno mežikali v svet. Teh domov danes v Idriji ni več, zato so slike Fanči Gostiševe ne le blag spomin, ampak tudi kulturno-zgodovinska in etnološka dragocenost. Znani slovenski likovni kritik je ob njeni razstavi že pred leti zapisal: *To je delo, ki bo ostalo in njegov pomen bodo morda v polni meri razumeli šele znanamci.*

Zdaj Fanči ni več. Za njo in za drugimi iz njene generacije, ki so nas v letošnji pomladi tako pogosto zapuščali, ostaja velika praznina. Z njimi izgublja Idrija svojo pristnost, svoj čar in svojo posebnost. Ostaja pa tudi globoka sled, ostajajo dela, ki bodo večna priča te lepote in posebnosti. Za vse, kar je lepega in dragocenega zapustila rojstemu mestu, se Fanči Gostiševi v imenu vseh Idrijčanov in še posebej v imenu kulturnih delavcev, iskreno zahvaljujemo.

<i>Ivana Leskovec</i>	etnologinja, direktorica Mestnega muzeja Idrija
<i>mag. Marko Cigale</i>	geolog, direktor Rudnika živega srebra Idrija d.o.o. v zapiranju
<i>Bojan Režun</i>	geolog, koordinator zapiralnega programa pri Rudniku živega srebra Idrija d.o.o. v zapiranju
<i>Cveto Koder</i>	arhitekt, idrijski župan
<i>Urška Mavri</i>	biologinja, raziskovalka na Biotehnični fakulteti Univerze v Ljubljani
<i>dr. Mihael J. Toman</i>	biolog, profesor na Biotehnični fakulteti Univerze v Ljubljani
<i>Marija Cigale</i>	sociologinja, upokojenka iz Ljubljane
<i>Olga Kolenc</i>	tehnična risarka na Geodetski upravi v Novi Gorici
<i>John Russel</i>	angleški pravnik iz začetka 19. stoletja
<i>mag. Metka Petrič</i>	geologinja, raziskovalka na Inštitutu za raziskovanje krasi ZRC SAZU v Postojni
<i>dr. Jože Čar</i>	geolog, profesor na Oddelku za geologijo NTF Univerze v Ljubljani
<i>Anita Vidic Grah</i>	geologinja, Stanovanjsko podjetje SGI, Idrija
<i>Bogo Boškovič</i>	arhitekt, U.N.I.A. d.o.o., Idrija
<i>Nande Rupnik</i>	delovni terapevt, Psihiatrična bolnica Idrija
<i>Janez Kavčič</i>	zgodovinar in umetnostni zgodovinar, kustos Mestnega muzeja Idrija
<i>Slavica Pavlič</i>	zgodovinarica in umetnostna zgodovinarica, upokojena ravnateljica Slovenskega šolskega muzeja v Ljubljani
<i>Lidija Kleindinst</i>	slavistka, profesorica na Gimnaziji Jurija Vege v Idriji
<i>dr. Sandi Sitar</i>	zgodovinar, strokovni pisatelj iz Ljubljane
<i>Peter Svetik</i>	geodet v pokoju iz Ljubljane
<i>Jože Janež</i>	geolog, direktor podjetja Geologija d.o.o. iz Idrije
<i>Fanči Gostiša</i>	pokojna idrijska slikarka
<i>Ludvik Kovačič</i>	upokojeni občinski uslužbenec iz Idrije
<i>Ivica Kavčič</i>	kemičarka in nekdanja idrijska županja v pokoju iz Idrije

založnik MESTNI MUZEJ IDRİJA

naslov Idrijski razgledi
Prelovčeva 9, Idrija

uredniški odbor Jože Bavcon
Samo Bevk
Jože Čar
Jože Janež
Janez Kavčič
Romana Kokošar
Ivana Leskovec
Karmen Mervic Simonič
Heda Petrič Moravec
Filip Šemrl
Gorazd Trušnovec
Milan Trušnovec

odgovorna urednica Ivana Leskovec

glavni urednik Janez Kavčič

številko vsebinsko pripravil Jože Čar

literarni urednik Jože Janež

oblikovalka in tehnična urednica Heda Petrič Moravec

lektorica Slavica Makuc Bric

finančna podpora občina Idrija, občina Cerčno in KS Idrija

tisk Gorenjski tisk, Kranj

naklada 1000 izvodov

Idrija avgust 1997